

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Економічний Факультет
Кафедра ФІНАНСІВ, БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ ТА СТРАХУВАННЯ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Декан економічного факультету
_____ А.В. Череп

«_____» _____ 2023

ОРГАНІЗАЦІЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

КУРС ЛЕКЦІЙ

підготовки бакалаврів
очної (денної) та заочної (дистанційної) форм здобуття освіти
спеціальності 6.072 Фінанси і кредит
спеціалізації / предметної спеціальності 6.072 Фінанси і кредит

освітньо-професійна програма Організація і функціонування комерційного банку
Викладач: Ткаченко Сергій Миколайович

Обговорено та ухвалено
на засіданні кафедри _____
_____

Протокол № _____ від “ _____ ” _____ 202_ р.
Завідувач кафедри _____
_____ А.П. Кущик
(підпис) (ініціали, прізвище)

Ухвалено науково-методичною
радою
факультету
_____

Протокол № _____ від
“ _____ ” _____ 202_ р.
Голова науково-методичної ради
факультету
_____

_____ І.І. Колобердянко
(підпис) (ініціали, прізвище)

огоджено
з навчально-методичним відділом

_____ (підпис)
(ініціали, прізвище)

2023 рік

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Розглянуто кафедрою фінансів, банківської справи та страхування
протокол № __ від «__» _____ 2023 р.

ОРГАНІЗАЦІЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

Курс лекцій

для здобувачів вищої освіти спеціальностей:

6.072 Фінанси і кредит

Укладач: С.М. Ткаченко

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Змістовий модуль I.....	6
Тема 1. Сутність банку та банківської діяльності	6
Тема 2. Теоретичні засади організації банківської системи.....	17
Змістовий модуль II	25
Тема 3. Центральний банк у банківській системі	25
Тема 4. Організація діяльності та управління комерційним банком	33
Змістовий модуль III	49
Тема 5. Банки на ринку банківських послуг.....	49
Тема 6. Ризики у банківській діяльності	75
Змістовий модуль IV.....	87
Тема 7. Банківська система в умовах глобалізації	87
Тема 8. Стабільність банківської системи	95
Тема 9. Державне регулювання банківської системи.....	107
Рекомендована література	116

ВСТУП

Одним із найважливіших чинників ефективного функціонування ринкової економіки є високий рівень розвитку грошово-кредитних відносин у суспільстві. З урахуванням закономірностей функціонування грошей та грошового ринку, банків, банківської системи формується економічна політика держави взагалі і грошово-кредитна політика центрального банку зокрема, здійснюється державне регулювання всіх сфер економічного життя суспільства.

Метою вивчення дисципліни «Організація і функціонування комерційного банку» є формування системи знань у галузі банківництва, зокрема теорії грошей та кредиту, засвоєння закономірностей функціонування грошового ринку як теоретичної основи державної монетарної політики та розвитку банківської справи, організації функціонування банківських установ та технології здійснення банками пасивних та активних операцій, надання банківських послуг.

Головним завданням вивчення навчальної дисципліни «Організація і функціонування комерційного банку» є формування системи знань у галузі функціонування грошей, грошового обігу та грошового ринку; організації та технології здійснення банками пасивних та активних операцій, надання банківських послуг, сприяння набуттю практичних навичок виконання банківських операцій, пов'язаних з розрахунково-касовим, кредитним та іншими видами обслуговування клієнтів банку. Завдання дисципліни: вивчення методів проведення банківських операцій і надання банківських послуг; набуття вмінь виконувати конкретні операції банківської діяльності.

Програма вивчення навчальної дисципліни циклу природничо-наукової та загально-економічної підготовки «Організація і функціонування комерційного банку» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів з напрямку 6.030508 та 6.030509.

Мета вивчення дисципліни – формування системи знань у сфері теоретико-методичних і організаційно-правових засад функціонування банківської системи, її ролі у економічному розвитку країни.

Завданнями вивчення дисципліни «Організація і функціонування комерційного банку» є: набуття знань про сутність банківської діяльності, банку та банківської системи; визначення ролі банківської системи в економічному розвитку країни, місця центрального банку в банківській системі та функцій комерційних банків; освоєння засад функціонування банків на ринку фінансових послуг, специфіки управління ризиками у банківській діяльності; дослідження провідних сфер міжнародного банківського бізнесу, напрямів забезпечення стабільності банківської системи.

Згідно з вимогами освітньої програми студенти мають здобути компетентності:

- здатність оцінювати ефективність монетарної політики Центрального банку та окремих інструментів її реалізації, визначати пріоритетні цілі Національного банку України;
- здатність аналізувати тенденції розвитку вітчизняних банківських установ, оцінювати рівень їх конкурентоспроможності, діагностувати проблеми у їх функціонуванні та шляхи їх розв'язання;
- здатність визначати напрями реформування державного регулювання

банківської системи, зміцнення її стабільності в контексті мінімізації системних ризиків Програмні результати навчання:

- знання сутності банківської діяльності та теоретичних засад організації банківської системи, технології проведення банківських операцій;
- вміння визначати особливості організації діяльності комерційного банку та функції і роль Центрального банку у банківській системі;
- вміння з'ясувати місце банківської установи на ринку банківських послуг та аналізувати напрями розвитку банківської системи в умовах глобалізації.

Змістовий модуль I Сутність банку

Тема 1. Сутність банку та банківської діяльності

Міжпредметні зв'язки: Економічний аналіз; економічна інфраструктура; суть, призначення та роль фінансової інфраструктури; складові фінансової інфраструктури; інструментальна наповненість фінансової інфраструктури; банківська система як інституційна складова фінансової інфраструктури; фінансові компанії – елементи фінансової інфраструктури; страхові компанії та недержавні пенсійні фонди; біржі як суб'єкти обслуговуючої фінансової інфраструктури; суб'єкти інформаційного забезпечення функціонування фінансової інфраструктури.

Мета лекції

Метою лекції є засвоєння теоретичних знань щодо сутності банку та банківської діяльності.

План лекції (навчальні питання):

- 1.1. Історичні аспекти побудови банківських систем.
- 1.2. Сутність та функції банку.
- 1.3. Види банків.
- 1.4. Банківські об'єднання, їх характеристика, мета створення та особливості діяльності.

Рекомендована література [1,2,4,6,8,9].

Навчальне обладнання, ТЗН, презентація тощо: навчальне обладнання.

1.1. Історичні аспекти побудови банківських систем

Слова, що були схожі за звучанням зі словом bank та позначали різні поняття зі сфери грошового обігу, ввійшли до більшості європейських мов практично одночасно – в епоху швидкого розвитку торгівлі в середньовічній Європі, яка тоді ще не знала сучасного поділу на національні держави.

Словом *bancheri* в Генуї в XII ст. називали міняйла, а стіл, на якому він розкладав свої монети, називався *banco*. Старофранцузьке слово *banque* та італійське *banca* декілька сотень років тому означали одне й те саме – "лавка міняйли". Слова *banquier* та *bankier* у французькій та німецькій мовах позначають власника капіталу, що має можливість одноосібно визначати стратегію і тактику використання фінансових ресурсів.

Виникнення банків і банківської справи історично пов'язано з потребою ринку в посередницькій діяльності з розміну та обміну цінностей, що виконували функцію

грошей при обмінних та торговельних операціях. Потреба в розвитку банківських послуг посилювалась одночасно з розвитком і розширенням торгівлі. Поява грошей як універсального товару перетворила примітивний механізм бартерного обміну в обіг товару через операції купівлі-продажу. Між виробником товару та його споживачем почали виникати різні посередники. На окремих етапах розвитку та розширення ринку посередниками виступали, з одного боку, перекупники, купці або система торговельних послуг, а з іншого — мінняйли, банкіри та фінансово-кредитна система.

У Стародавній Греції банкірів називали "трапезитами". Більшість із них за походженням були іноземцями та рабами-вільновідпущениками, які згодом ставали громадянами. Характерною особливістю ведення банківських операцій того часу був низький розвиток їхнього юридичного оформлення. У суді велике значення мали репутація і слово банкіра, а також зізнання свідків. Трапезити здійснювали обмін монети, приймали вклади, проводили безготівкові розрахунки, надавали кредити під заставу рухомого та нерухомого майна. Середній процент за позику становив 10—20 %.

Держава не втручалася у діяльність трапезитів, майже не регулювала розмір процентів і не користувалася послугами приватних банкірів. Державними банками були храми. Вони залучали вклади, надавали довгострокові кредити, проводили операції з державними коштами. Храми були надійним місцем для збереження цінностей. Злодії боялися Бога і, з поваги до вівтаря, не грабували. Вклади, недоторканність яких гарантувалася шанобливим ставленням до релігії, перетворили знамениті грецькі храми (Дельфійський, Делоський, Самоський, Ефеський) у своєрідні банківські установи. У храмі Артеміди в Ефесі накопичувалися вклади з малоазійського узбережжя, а в храмі Аполлона в Дельфах концентрувалися вільні грошові кошти всієї європейської Греції.

Перші банкіри зрозуміли, що накопичені грошові багатства можна віддати в тимчасове користування або самостійно відкривати торговельні та ремісничі підприємства, маючи від них значну користь. Насамперед, вони почали видавати кредити під заставу. Заставою при цьому були кораблі, товари, а в деяких випадках — будинки, дорогоцінні речі та навіть люди (раби). Отже, почали здійснюватися перші операції зі залучення капіталу, а потім і розміщення його з певною вигодою.

Стародавній Рим запозичив банківську справу в Греції. Банкіри обмінювали та перевіряли монети, приймали вклади, видавали кредити, проводили безготівкові розрахунки. В їхню діяльність активно втручалася держава. Операції, а також грошові розрахунки здійснювалися у Стародавньому Римі менсаріями.

Характерними ознаками ведення банківництва у Стародавньому Римі були високий рівень організації діловодства та детальна правова регламентація банківських операцій. Римським банкірам приписують введення в економічну науку понять "дебет" і "кредит", використання прибутково-видаткової та головних книг, надання їх як доказів у суді.

Жвава торгівля стала основним чинником відродження банківської справи в IX ст. Банківські операції здебільшого провадили торговельні доми, утворені в містах Північної Італії. Вони не тільки обслуговували внутрішній ринок, а й надавали кредити королям і великим феодалам усіх європейських країн.

Попередниками банків в Італії були середньовічні міняйли – представники грошового капіталу; вони приймали грошові вклади купців і спеціалізувались на обміні грошей різних міст і країн. Із часом міняйли стали використовувати ці вклади, а також власні гроші для надання кредитів та отримання процентів, що означало перетворення міняйлів у банкірів.

У XVI—XVII ст. купецькі гільдії деяких міст (Венеції, Генуї, Мілана, Амстердама, Гамбурга, Нюрнберга) створили спеціальні жиробанки для здійснення безготівкових розрахунків між своїми клієнтами-купцями. Жиробанки вели розрахунки між клієнтами в спеціальних грошових одиницях, виражених у певних вагових кількостях благородних металів. Свої вільні грошові кошти жиробанки надавали в кредит державі, містам і привілейованим зовнішньоторговельним компаніям.

В Англії банківська система виникла в XVI ст., причому перші банкіри вийшли із майстрів-золотарів чи купців. Польсько-Литовська держава, а згодом і Річ Посполита не мали банківської системи в сучасному розумінні цього поняття. Але кредитні відносини, які є необхідним підґрунтям розвитку економіки, в XIV—XV ст. уже перебували на досить високому рівні розвитку. Окремо існувало християнське та єврейське банківництво.

У XVI ст. у Польщі паралельно з економікою розвивався й централізований кредит. Ломбардні операції здійснювали переважно єврейські фінансисти, яким найчастіше доводилося мати справу з християнським населенням. У XVII ст. існували установи, де укладали кредитні угоди.

Кредитні відносини на польських землях у XVII ст. були децентралізованими. Водночас у сільській місцевості, де позичкові каси забезпечували потреби громади в грошах і зерні, вони розвивались досить активно. У містах великими капіталами оперували загальні банки, створені європейською спільнотою. XVII ст. стало періодом концентрації банківських капіталів у Польщі та їх проникнення в міжнародну економіку.

У Київській Русі також існували досить розвинені кредитні відносини, які охоплювали вітчизняних та іноземних купців та державну скарбницю.

Аби уникнути суперечок та обмеження рівня процентів, у збірнику законів "Руська Правда" були статті, які регламентували відповідні положення. Просте населення обслуговували лихварі-євреї.

На українських землях формування банківської системи пов'язують із появою мережі установ Державного банку Російської імперії. У 1860 р. його контори відкрили в Києві, Харкові, Одесі, а також відділення у Полтаві.

Сформована фінансово-кредитна система України XIX — початку XX ст. охоплювала: державні, іпотечні, акціонерні, приватні, сільські, міські, громадські банки, товариства взаємного кредитування, позичково-ощадні каси, ломбарди.

За часів СРСР суттєвого розвитку банківської справи не відбулося. Причина – повна підконтрольність банків державі.

Після проголошення незалежності в Україні було створено дворівневу банківську систему, що спричинило стрімкий розвиток недержавних (комерційних) банківських установ. Водночас банки почали швидкими темпами нарощувати спектр фінансових послуг, щоби привабити нових клієнтів. Саме в останні десятиліття з'явилися

міжнародні грошові перекази, виплата зарплати за допомогою пластикових карток тощо.

Сучасні банки відіграють важливу роль у суспільстві. Вони:

- 1) забезпечують передачу грошового капіталу зі сфер накопичення у сфери використання;
- 2) завдяки банкам діє механізм розподілу та перерозподілу капіталу за сферами і видами діяльності;
- 3) забезпечують економію суспільних витрат обігу;
- 4) раціоналізацію всіх процесів обігу товарів і капіталів;
- 5) сприяють подальшому зростанню концентрації виробництва та капіталу;
- 6) через банки мобілізуються великі капітали, необхідні для інвестицій, розширення виробництва тощо.

Роль банків суттєво змінюється в умовах подальшого розвитку ринкової економіки. Вони стають надзвичайно важливими суспільними інституціями, від діяльності яких значною мірою залежить економічне благополуччя держави, країни загалом і кожної людини зокрема. Функції банків усе більше виходять за межі простого фінансово-кредитного посередництва. Вони стають важливим механізмом проведення державної грошово-кредитної політики, а через неї – впливу на всі основні економічні процеси в суспільстві.

Нині банки перетворилися на "фінансові супермаркети", які пропонують широкий спектр послуг для юридичних і фізичних осіб – від обміну валют до кредитування гігантів української промисловості.

1.2. Сутність та функції банку

В економічній літературі відсутнє однозначне трактування поняття «банк», а також його ролі на фінансовому ринку й місця в економічному процесі. Це обумовлено розмаїттям фінансових посередників, а також спектром операцій, які вони проводять у своїй господарській діяльності для задоволення потреб суб'єктів економічних відносин.

В Україні з 2001 року згідно закону України «Про банки і банківську діяльність» поняття «банк» визначали як юридичну особу, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: по залученню та розміщенню вкладів фізичних та юридичних осіб від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб». Але слід відмітити, що із набуттям чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності банків» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, N 36, ст. 362), визначення терміну «банк» викладено в такій редакції:

«Банк — юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків» - {Визначення терміна в редакції Закону N 3024-VI (3024-17) від 15.02.2011}

Отже, сучасний банк – це універсальне фінансове підприємство, що здійснює

професійне управління грошовими ресурсами суспільства й виконує відповідні специфічні функції в економіці на законній підставі та під юрисдикцією державних органів, що забезпечують регулювання та контроль банківської діяльності.

Метою діяльності банку як комерційної установи є одержання максимального прибутку за мінімізації ризиків.

В основу платіжно-розрахункової функції покладено посередництво банків при платежах та розрахунках. Виступаючи посередниками, банки беруть на себе виконання таких операцій, як прийняття грошей від клієнтів та їх виплата, зберігання готівкових коштів, зарахування коштів за переказами на відповідні банківські рахунки, здійснення безготівкових платежів за дорученнями клієнтів, виконання платіжно-розрахункових операцій за банківськими пластиковими картками, дорожніми чеками тощо. Ця функція є дуже вигідною та корисною для підприємців, оскільки дозволяє скорочувати витрати на утримання штату касирів, бухгалтерів, охорони, спеціального транспорту тощо. Здійснення безготівкових розрахунків через електронну систему платежів дозволяє істотно скоротити тривалість фінансово-господарського обігу та значно зменшити рівень невиробничих витрат обігу.

Ощадно-капіталотворча функція полягає у залученні тимчасово вільних ресурсів суспільства, зокрема, в мобілізації грошових доходів і заощаджень та перетворенні їх у реально діючий капітал. Як підприємства, так і домашні господарства при одержанні грошових доходів окрему їх частину спрямовують на накопичення з метою забезпечення подальших великих витрат. Ці доходи та заощадження, якщо вони не задіяні в грошовому кругообігу, становлять так званий мертвий скарб.

Банки акумулюють грошові доходи та заощадження у вигляді різноманітних депозитів, вкладів, перетворюючи їх у позиковий капітал шляхом його надання у тимчасове користування зацікавленим суб'єктам господарювання та домашнім господарствам на відповідних умовах.

З попередньою тісно пов'язана кредитно-інвестиційна функція. База функціонування кредитно-інвестиційних відносин — тимчасове вивільнення грошових ресурсів та поява тимчасової потреби в них. Відхилення фактичної потреби господарюючих суб'єктів в обігових коштах від їх наявності залежать від багатьох чинників, зокрема: сезонності виробництва, характеру продукції та використовуваної сировини, співвідношення між тривалістю виробництва та тривалістю обіговості продукції, коливань цін на неї тощо. Водночас у разі безпосереднього надання вільних грошових коштів їх власниками в позику підприємцям виникають суттєві ускладнення. Розміри пропозиції вільних грошей далеко не завжди відповідають розмірам попиту на позиковий капітал. Строки вивільнення фінансових ресурсів у їх власників також можуть не збігатися зі строками, впродовж яких ці ресурси потрібні позичальникам. Тому саме банки, мобілізуючи ресурси різних розмірів та різної строковості повернення, мають можливість заповнювати тимчасову нестачу коштів в одних суб'єктах господарювання за рахунок тимчасового їх надлишку в інших, причому в необхідних сумах і на потрібні строки.

1.3. Види банків

Для обслуговування потреб ринкової економіки необхідне функціонування різних видів банків. У загальному банківські установи класифікують за такими ознаками:

1. За формою власності:

- державні (унітарні, засновані на принципах єдиновладдя);
- з колективною формою власності - акціонерні товариства публічного (відкритого) типу;
- кооперативні.

Державний банк (в Україні - це Ощадний банк і Експортно-імпортний банк) засновується за рішенням Кабінету Міністрів України після отримання позитивного висновку Національного банку України. Статутний капітал державного банку формується із коштів Держбюджету.

Кооперативний банк створюється групою осіб для самозабезпечення фінансовими послугами – це організаційна форма взаємодопомоги у фінансовій сфері, що діє за кооперативними принципами. Мінімальна кількість учасників такого банку, що діє в межах області, - 50 осіб. Статутний капітал цього банку складається із пайових внесків усіх учасників.

2. За колом операцій, що виконують:

- універсальні;
- спеціалізовані - ощадні, інвестиційні, іпотечні та ін.

Універсальні банки виконують широкий спектр операцій та надають різноманітні послуги своїм клієнтам. В Україні більшість комерційних банків можна вважати універсальними, бо майже всі вони мають потенційні юридичні можливості для впровадження всіх банківських продуктів і залучення до обслуговування різних типів клієнтів.

У країнах із розвинутою ринковою економікою дуже помітна деталізація і диференційність банків залежно від спеціалізації з обслуговування конкретного типу клієнтури.

Згідно з банківським законодавством України, банк набуває статусу *спеціалізованого* банку в разі, якщо більше 50 % його активів є активами одного типу. Банк набуває статусу спеціалізованого ощадного банку в разі, якщо більше 50 % його пасивів є вкладками фізичних осіб.

Спеціалізованим банкам (за винятком ощадного) забороняється залучати вклади (депозити) від фізичних осіб в обсягах, що перевищують 6 % капіталу банку.

До банків із *клієнтською спеціалізацією* належать *кооперативні банки*, в яких основними засновниками і переважними клієнтами є кооперативи. Зокрема, функціонують біржові банки, які обслуговують операції біржових структур; *страхові* – страхових інститутів і т.д.

Банки із галузевою спеціалізацією обслуговують переважно юридичних та фізичних осіб у межах певного виду діяльності. Рівень спеціалізації галузевих банків значною мірою залежить від сфери їх діяльності, а також особливостей господарської діяльності галузевої клієнтури, що можуть бути пов'язані зі сезонними чи іншими

процесами. Характерними представниками банків із галузевою спеціалізацією є Промінвестбанк, Укрсоцбанк, Легбанк, Енергобанк, банк "Надра", Автоазбанк, Укрнафтогазбанк та ін.

Функціональна спеціалізація полягає у тому, що банки виконують переважно вузьке коло спеціалізованих операцій. Це – інвестиційні, інноваційні, ощадні, іпотечні, облікові, депозитні, земельні, поштово-пенсійні, промислові, агропромислові, біржові, лізингові, торговельні, експортно-імпортні. Функціональна спеціалізація принципово впливає на характер діяльності банку, визначає особливості формування активів і пасивів, а також специфіку роботи з клієнтурою.

Інвестиційні та інноваційні банки спеціалізуються на акумуляції тимчасово вільних грошових коштів на тривалі строки (у тому числі через облігаційні позики) та наданні довгострокових кредитів.

Ощадні банки спеціалізуються на кредитуванні населення за рахунок залучення невеликих за розмірами строкових депозитів.

Іпотечні банки здійснюють кредитні операції на тривалий строк, здебільшого під заставу нерухомості. Значна частка їхніх пасивів формується за рахунок власного капіталу та капіталу, мобілізованого за допомогою випуску іпотечних облігацій.

Облікові та депозитні банки історично спеціалізуються на здійсненні короткострокових депозитних і кредитних операцій. Тому серед їх активних операцій переважають кредитні та облікові операції з комерційними векселями, а серед пасивних — операції, пов'язані зі залученням тимчасово вільних грошових коштів у формі депозитів на вимогу.

В Україні функціональна спеціалізація комерційних банків ще недостатньо розвинута. Поки що єдиним банком з інвестиційною спеціалізацією вважається Укрінбанк. Тому актуальною залишається проблема створення інвестиційних, інноваційних, іпотечних та інших спеціалізованих банків.

Відомими банками з функціональною спеціалізацією є Ощадний Банк України, Укресімбанк. У пасиві Ощадбанку близько 90 % — це кошти фізичних осіб, а активні операції в основному спрямовані на споживче кредитування. Укресімбанк обслуговує переважно зовнішньоекономічну діяльність клієнтів. Функціональна спеціалізація названих банків не заважає їм виконувати інші операції, притаманні універсальним банкам.

3. За походженням капіталу розрізняють банки:

- з вітчизняним капіталом;
- за участю іноземного капіталу;
- зі 100-процентним іноземним капіталом.

4. За територіальною ознакою банки бувають:

- міжнародні — обслуговують клієнтів у різних країнах;
- міжрегіональні (національні) — функціонують у межах однієї країни;
- регіональні (місцеві) — обслуговують певний регіон країни.

6. Залежно від наявності філій комерційні банки можна класифікувати на багатofilійні, малофілійні, безфілійні.

8. За фінансовим становищем банки поділяють на: стійкі (стабільні), проблемні, кризові та банкрути.

1.4. Банківські об'єднання, їх характеристика, мета створення та особливості діяльності.

Банки мають право створювати банківські об'єднання таких типів;

- 1) банківська корпорація;
- 2) банківська холдингова група;
- 3) фінансова холдингова група.

Банки можуть бути учасниками промислово-фінансових груп із дотриманням вимог антимонопольного законодавства України.

Порядок створення банківських об'єднань в Україні регулюється Законом України "Про банки і банківську діяльність".

Банківські об'єднання створюються за попередньою згодою Національного банку України та підлягають державній реєстрації шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків.

Порядок отримання дозволу на створення банківського об'єднання та порядок його державної реєстрації встановлюються Національним банком України.

Банк може бути учасником лише одного банківського об'єднання. Учасники банківського об'єднання перед своєю власною назвою вказують назву банківського об'єднання.

Банківське об'єднання зобов'язане публікувати в офіційних друкованих виданнях — газеті "Урядовий кур'єр" або "Голос України" інформацію про створення банківського об'єднання за визначеною Національним банком України формою, про зміни в ньому та про припинення його діяльності, а також консолідовану звітність за обсягами та за формою, встановленими Національним банком України.

Учасники банківського об'єднання несуть відповідальність за зобов'язаннями інших його учасників відповідно до укладеного між ними договору.

Банківське об'єднання ліквідується за рішенням його учасників або з ініціативи Національного банку України за рішенням суду в разі, якщо діяльність такого банківського об'єднання суперечить антимонопольному законодавству України або загрожує інтересам вкладників банків чи стабільності банківської системи. Ліквідація банківського об'єднання не припиняє діяльності банків — його учасників.

Розглянемо порядок створення окремих типів банківських об'єднань.

1. **Банківська корпорація** — це юридична особа (банк), засновниками та акціонерами якої можуть бути виключно банки. Банківська корпорація створюється з метою концентрації капіталів банків — учасників корпорації, підвищення їх загальної ліквідності та платоспроможності, а також забезпечення координації та нагляду за їх діяльністю.

Банківська корпорація підлягає реєстрації у Національному банку України та заноситься до Державного реєстру банків. Статутний капітал банківської корпорації повинен відповідати загальним вимогам Національного банку України щодо статутного капіталу новостворюваного банку.

Вимоги Національного банку України щодо надання банківській корпорації ліцензій на виконання окремих операцій встановлюються на рівні загальних вимог для

банків, виходячи з розміру консолідованого капіталу.

Установчий договір та статут корпорації мають включати положення щодо забезпечення виконання корпорацією та її членами своїх фінансових зобов'язань і відповідальності за результати сумісної діяльності з метою забезпечення інтересів кредиторів та вкладників.

Перелік централізованих функцій може бути розширений за згодою банків – членів корпорації. Передача повноважень щодо централізованого виконання зазначених вище функцій від банків-членів до банківської корпорації повинна бути зафіксована як у статутах банків — членів корпорації, так і в статуті самої банківської корпорації.

Банківська корпорація виконує функції розрахункового центру для банків – членів корпорації і не веде безпосереднього обслуговування клієнтів – фізичних та юридичних осіб (крім банків та інших фінансових установ). Усі банки — члени корпорації виконують свої розрахунки та платежі (як у національній, так і в іноземних валютах) виключно через свої кореспондентські рахунки, відкриті в Національному банку України або безпосередньо у банківській корпорації.

Банки, що ввійшли до банківської корпорації, зберігають свою юридичну самостійність у межах, обумовлених їх статутами та статутом банківської корпорації. Банки, що ввійшли у банківську корпорацію, не можуть входити до інших банківських об'єднань, крім як за згодою корпорації (виняток — участь у професійних асоціаціях, створених не на комерційних засадах). Банки, що ввійшли до банківської корпорації, повинні в усіх своїх документах, укладених угодах тощо вказувати свою належність до корпорації.

2. Банківська холдингова група – це банківське об'єднання, до складу якого входять виключно банки.

При цьому, материнському банку банківської холдингової групи має належати не менше 60 % акціонерного (пайового) капіталу або голосів кожного з інших учасників групи, які є його дочірніми банками. Своєю чергою, дочірній банк не має права володіти акціями материнського банку.

Банківські холдингові групи дозволяється створювати лише за умови, що угода про їх створення передбачає покладання на головний банк групи додаткових організаційних функцій стосовно банків — членів групи, а також створення системи управління спільною діяльністю.

Материнський банк банківської холдингової групи відповідає за зобов'язаннями своїх членів у межах свого внеску в капіталі кожного з них.

Банківський нагляд за діяльністю банківської холдингової групи здійснюється на індивідуальній та консолідованій основі.

3. Фінансова холдингова група має складатися переважно або виключно з установ, що надають фінансові послуги, причому серед них має бути щонайменше один банк, і материнська компанія має бути фінансовою установою.

Материнській компанії, як правило, належить більше 50 % акціонерного (пайового) капіталу кожного з учасників фінансової холдингової групи.

Материнська компанія фінансової холдингової групи при здійсненні своєї діяльності з управління та координації діяльності його членів установлює відповідні

правила, що є обов'язковими для членів фінансової холдингової групи. Вона відповідає за зобов'язаннями своїх членів у межах свого внеску в капітал кожного з них, якщо інше не передбачено законом або угодою між ними.

З метою захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну та професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності банки мають право створювати неприбуткові спілки чи асоціації.

Банківські спілки та асоціації не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю і не можуть бути створені з метою отримання прибутку.

Асоціація (спілка) банків є договірним об'єднанням банків і не має права втручатися у діяльність банків – членів асоціації (спілки).

Для сприяння розвитку банківської системи України, представництва інтересів своїх членів в органах державної влади та управління, захисту прав банків, забезпечення зв'язків з громадськістю створена Асоціація українських банків (АУБ). Це недержавна, незалежна, добровільна, некомерційна організація, що об'єднує банки та банківські об'єднання.

Діяльність АУБ спрямована на вирішення питань нормативного регулювання та контролю за банківською діяльністю з боку НБУ, формування банківського законодавства, консолідації банківської системи, захисту інтересів банків, особливо в кризових ситуаціях.

Підвищення надійності роботи банків та інших учасників фінансового ринку потребує створення системи інформаційного захисту банківської діяльності, до яких належать створення в Україні реєстрів, які надають можливість отримати інформацію щодо свого позичальника, належного йому майна, виконання ним зобов'язань. Серед них планується створити протягом кількох років Комерційний реєстр, Реєстр обтяжень, Реєстр судових рішень, що не містять державної таємниці, та інші реєструючі установи. До таких інформаційних установ належать також рейтингові агентства та кредитні бюро.

Нормативне регулювання діяльності банків з боку НБУ — один із найважливіших аспектів функціонування банківської системи. АУБ у цьому процесі є активним посередником між першим та другим рівнями банківської системи. Співпраця АУБ з НБУ є постійним процесом, який можна розглядати у двох аспектах:

- 1) участь у підготовці нормативних документів НБУ;
- 2) зворотна реакція на вже прийняті рішення, що блокують окремі напрями роботи банківської системи.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Охарактеризуйте історичні передумови створення банків і банківської системи.
2. Розкрийте сутність поняття «банк», в тому числі трактування терміну згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність»?
3. Чому банки відіграють ключову роль серед інших фінансових посередників?
4. Які функції виконують комерційні банки?

5. Наведіть критерії класифікації видів банків?
6. Які існують вимоги до створення й функціонування спеціалізованих банків згідно Закону України «Про банки та банківську діяльність»?
7. Розкрийте відмінності різних видів банківських об'єднань.

Тема 2. Теоретичні засади організації банківської системи

Міжпредметні зв'язки: Економічний аналіз; економічна інфраструктура; суть, призначення та роль фінансової інфраструктури; складові фінансової інфраструктури; інструментальна наповненість фінансової інфраструктури; банківська система як інституційна складова фінансової інфраструктури; фінансові компанії – елементи фінансової інфраструктури; страхові компанії та недержавні пенсійні фонди; біржі як суб'єкти обслуговуючої фінансової інфраструктури; суб'єкти інформаційного забезпечення функціонування фінансової інфраструктури.

Мета лекції

Метою лекції є засвоєння теоретичних засад організації банківської системи.

План лекції (навчальні питання):

- 2.1. Сутність банківської системи та принципи її побудови.
- 2.2. Моделі банківських систем, їх переваги та недоліки. Роль банківської системи в економічному розвитку країни.
- 2.3. Формування банківської системи України та її сучасний стан.

Рекомендована література [3,4,5,6].

Навчальне обладнання, ТЗН, презентація тощо: навчальне обладнання.

2.1. Сутність банківської системи та принципи її побудови

Функціональна специфіка діяльності банків зумовлює необхідність організаційно-правового виділення їх у самостійну, відносно замкнуту структуру, яка називається банківською системою.

Банківська система – це складова кредитної системи, яка в свою чергу, є складовою фінансової системи країни.

Банківська система – законодавчо визначена, чітко структурована та субординована сукупність фінансових посередників, які здійснюють банківську діяльність на постійній професійній основі і функціонально взаємозв'язані в самостійну економічну структуру.

Виникає банківська система не внаслідок механічного поєднання окремих банків, а ґрунтується на заздалегідь виробленій концепції, у межах якої кожний вид банків і кожний окремий банк посідають певне місце.

Самостійність банківської системи як економічної структури має подвійне спрямування:

- відносно окремих банків як її структурних елементів;
- відносно інших подібних великих систем, які функціонують в економіці паралельно з банківською.

Відносно окремих банків самостійність системи проявляється у специфічних цілях та функціях її порівняно з цілями та функціями банків.

Головною метою діяльності окремих банків є одержання прибутку.

Стосовно банківської системи ця ціль не просто не збільшується пропорційно кількості банків, що входять до системи, а взагалі переміщується на другий план, залишаючись лише ціллю окремих банків.

Головні цілі банківської системи:

- забезпечення суспільного нагляду і регулювання банківської діяльності з метою узгодження інтересів окремих банків із загальносуспільними інтересами;
- забезпечення надійності і стабільності функціонування окремих банків та банківської системи в цілому з метою стабілізації грошей та безперебійного обслуговування економіки;

Порівнюючи банківську підсистему з іншими, можна виявити в ній риси, які спільні для їх усіх, що підтверджує її системний характер, а також суто специфічні риси, які підкреслюють її банківську специфічність

Головні функції банківської системи:

- трансформаційна - умовлена посередницькою місією банків;
- емісійна - створення платіжних засобів і регулювання грошового обороту;
- стабілізаційна - забезпечення стабільності банківської діяльності та грошового ринку.

Загальні риси банківської системи:

- поєднання однотипних елементів, які підпорядковуються однаковим цілям. У банківській системі такими елементами є окремі банки;
- динамічність: банківська система постійно розвивається, адаптуючись до зміни економічної ситуації в країні;
- закритість: банківська система є системою «закритого типу», що проявляється в концентрації уваги її суб'єктів переважно на специфічній діяльності, пов'язаній з грошовою сферою;
- саморегуляція: банківська система має здатність до самонастроювання, саморегулювання: якщо один із банків банкрутує, його «нішу» займають інші банки; при зміні економічної ситуації — банки змінюють методи діяльності

До специфічних рис, які характерні тільки для банківської системи і виділяють її з ряду інших, можна віднести:

- дворівневу побудову;
- поглиблене централізоване регулювання діяльності кожного банку окремо і банківської діяльності в цілому;
- централізований механізм контролю і регулювання руху банківських резервів;
- наявність загальносистемної інфраструктури, що забезпечує функціональну взаємодію окремих банків;
- гнучке поєднання високого рівня централізованої керованості банківської системи зі збереженням повної економічної самостійності і відповідальності за результати своєї діяльності кожного окремого банку, що входить у систему.

Місце банківської системи у економічній системі показано на рис. 2.1.

Банківська система	Кредитна система	Фінансова система	Економічна система

Рис. 2.1 – Місце банківської системи у економічній системі

2.2. Моделі банківських систем, їх переваги та недоліки. Роль банківської системи в економічному розвитку країни.

Банківська система як складова частина фінансової системи будь-якої держави відіграє вирішальну роль в економічному розвитку країни, є головним механізмом фінансово-кредитних відносин у державі.

Для сучасної практики характерне використання різних *моделей організації і функціонування* банківських систем зарубіжних країн, їх організаційна структура та правове регулювання залежать від багатьох факторів.

Фактори, які впливають на організаційну структуру та правове регулювання банківської системи:

- історичні, політичні та національні традиції;
- рівень розвитку товарно-грошових відносин;
- загальний економічний розвиток країни;
- засоби регулювання грошового обігу.

Світова практика виробила два принципи побудови комерційних банків:

– принцип сегментування — банківська діяльність обмежена певним видом операцій чи сектором грошового ринку - характерний для США та Японії, де банкам заборонено здійснювати операції з цінними паперами корпорацій, з нерухомістю, страхові операції;

– принцип універсальності — будь-які обмеження на діяльність банків на грошовому ринку знімаються - характерний для більшості країн Західної Європи, банки другого рівня можуть надавати будь-які фінансові послуги на грошовому ринку.

Банківська система Великобританії складається з:

- Банку Англії;
- депозитних, кредитних і торгових банків;
- фінансово-кредитних установ небанківського типу.

Етапи еволюції банківської системи Великобританії:

- 1694р. – засновано центральний банк, як акціонерну компанію;
- 1861р. – засновано Національний ощадний банк;
- 1946 р. – центральний Банк Англії націоналізовано;
- 1979 р. і 1987 р. – видано закони про банківську діяльність;
- 1998 р. – законодавче закріплено незалежність Банку Англії.

Для кредитно-банківської системи Франції характерна система державного регулювання банківської справи. Банківська система Франції є дворівневою.

До першого рівня відносяться: Центральний банк Франції Банк де Франс, Центральна кредитна рада, Комітет з банківської регламентації; Комітет з кредитних установ.

До другого рівня входять: універсальні банки, народні банки, кооперативні кредитні установи, фінансові компанії; товариства взаємного кредиту, каси муніципального кредиту.

В 1993р. прийнято Закону Франції «Про Статут Банку Франції». На верхньому рівні системи діють чотири суб'єкти, які тісно взаємодіють один з одним, функції яких розподілено так, що створено реальний механізм взаємного контролю, виключається концентрація управління цією системою, передбачається можливість здійснення єдиної державної грошово-кредитної політики, усунення безконтрольної діяльності кредитних установ

Сучасна кредитно-банківська система США є дворівневою і складається з таких основних елементів:

- на першому (верхньому) рівні банківської системи – Федеральна Резервна система (ФРС), яка включає: Раду Керуючих Федеральної резервної системи, 12 федеральних резервних банків, які є центральними для округів і розташовані у різних регіонах країни;

- другий (нижній) рівень банківської системи США становлять комерційні банки, небанківські спеціалізовані кредитні інститути: поштові ощадні каси, фінансові і страхові компанії, кредитні кооперативи, пенсійні фонди, фонди соціального страхування, товариства взаємного кредиту, федеральні кредитні установи.

Етапи еволюції банківської системи США:

1863р. – прийнято Закон про національну валюту;

1913р. – створено Федеральну резервну систему, яка виконує функції центробанку;

1933 р. – створено Федеральну корпорацію страхування депозитів як незалежне федеральне агентство;

1936 р. – утворено Федеральний комітет відкритого ринку при Раді Керуючих ФРС США.

Сучасна банківська система Швейцарії. На 1500 мешканців приходиться 1 банк. В країні функціонує понад 140 філій (відділень) крупних іноземних банків. Швейцарська банківська система об'єднує більш як 500 банківських організацій.

Швейцарська банківська система очолюється Національним банком, який має статус акціонерного товариства, а всі швейцарські банки діляться на три групи.

В банківській системі Швейцарії виділяються:

- 1 група банків: три крупні національні банки: Union Bank of Switzerland; Swiss Bank Corporation; Swiss Credit Bank;

- 2 група банків: кантональні, місцеві та ощадні банки, що працюють з місцевими вкладниками, спеціалізуються на кредитуванні
- 3 група банків: приватні банки, основний вид їх діяльності – це управління інвестиційними портфелями;

- фінансові компанії.

До банківської системи Швейцарії входить велика кількість **фінансових компаній**, за допомогою яких відкриваються широкі можливості застосування

капіталу в цій країні. Їх поділяють на:

- компанії, які публічно рекламують себе для прийому депозитів і відповідно зобов'язані відповідати всім вимогам федерального банківського законодавства;
- компанії, що не приймають депозити, але виконують інші банківські операції.

Характерною рисою швейцарської банківської системи є надзвичайно високий ступінь контролю за діяльністю банків та інвестиційних компаній.

На цьому ґрунтується загальноприйняте в світовій практиці ставлення до швейцарських банків як еталона надійності.

Контроль за банками має триступеневу структуру і здійснюється Федеральною банківською комісією, Національним банком і Швейцарською банківською асоціацією.

2.3. Формування банківської системи України та її сучасний стан

Банківська система в Україні була започаткована в 1781 році, коли Російський Асигнаційний банк відкрив свої банківські контори у Києві, Ніжині, Харкові, а в 1782 році у Херсоні. У 1839 році в Києві засновується місцева контора державного комерційного банку, а в 1843 р. в Харкові – контора комерційного банку.

Після реформи 1861 року в Україні було створено ряд місцевих банків:

- 20 травня 1864 року був утворений Херсонський земський банк, що діяв на підставі принципу взаємного кредитування для надання довгострокових позик під заставу поземельної власності;
- 4 травня 1871 року — Харківський земельний банк, який видавав позики під заставу нерухомості в українських і російських губерніях.

На початку ХХ ст. в Україні фактично діяли 3 контори Державного банку та 19 його філій, існувала розгалужена система акціонерних банків, широкого розповсюдження набули товариства взаємного кредиту (26), міські суспільні банки (38), селянські банки (148), казначейства (112), позичкові каси (66). Крім цього функціонували приватні банківські контори, які здійснювали значну кількість банківських операцій.

Певний інтерес становить досвід побудови банківської системи України в період державності (1917-1919 р.р.). Після проголошення 20 листопада 1917р. Третім Універсалом утворення Української Народної Республіки важливим завданням Центральної Ради була реорганізація банківської системи та формування національної грошової системи.

5 січня 1918 р. почався випуск перших українських грошей (введено в обіг державний кредитний білет вартістю 100 крб.). 10 серпня 1918р. було підписано Закон «Про затвердження Статуту Українського Державного банку і асигнування коштів до його основного капіталу».

У радянський період правове положення банків неодноразово змінювалось. Декретом ВЦВК від 14 грудня 1917 р. та Декретом Тимчасового робітничого селянського уряду України від 22 січня 1919 р. всі банки та приватні кредитні установи були націоналізовані, а банківська справа була оголошена державною монополією

Серйозні зміни у правовому становищі банків відбулись у результаті кредитної

реформи 1930-1932 рр. Було ліквідовано банки, засновані на недержавній формі власності.

У роки Другої світової війни зберігалось централізоване державне управління кредитною системою і всіма її ланками і аж до другої половини 60-років Україна не мала автономної кредитно- банківської системи.

У 1987 р. у СРСР було проведено банківську реформу яка зумовила реорганізацію банківської системи: новоутворені 6 банків (Держбанк СРСР; спеціалізовані банки — Агропромбанк СРСР; Промбудбанк СРСР, Житлосоцбанк СРСР, Ощадний банк СРСР, Зовнішньоекономічний банк СРСР).

В Україні в цей період існувала широка мережа установ Держбанку і Будбанку, трудових ощадних кас.

Фундамент нової банківської системи в Україні було закладено створенням перших кооперативних комерційних банків на підставі закону СРСР «Про кооперацію» (1988р.).

Перший кооперативний банк «Таврія» зареєстровано в листопаді 1988 року, а перший комерційний банк – Український інноваційний банк заснований в січні 1989 р. в м. Києв.

Створення банківської системи України розпочалося з проголошенням незалежності і виходом зі складу СРСР у 1991 р. До цього часу в Україні не було необхідних передумов для існування самостійної банківської системи.

Більшість банківських установ, що діяли на її території Радянського Союзу наприкінці 80-х років, були не самостійними банками, а філіями союзних банків.

Законодавчим підґрунтям формування власної банківської системи був *Закон України «Про банки і банківську діяльність»*, прийнятий 20 березня 1991 року Верховною Радою України, який визначав правові основи банків, порядок створення і основні принципи їх діяльності.

18 вересня 1991 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про створення потужностей з виготовлення національної валюти і цінних паперів». Згідно з цією постановою Національний банк створив дирекцію з будівництва необхідних об'єктів і вся відповідальність за організацію роботи по виготовленню власних національних грошей і купонів покладається на Національний банк України.

Одночасно з формуванням Національного банку України проводилась робота по створенню другого рівня банківської системи – комерційних банків.

У 1991–1992 рр. була проведена велика робота, в результаті якої створено дворівневу банківську систему: на першому рівні – Національний банк України з територіальними обласними відділеннями, а на другому – банки.

До кінця 1992 року банківська система України практично була сформована, завершився перший етап розвитку фінансово-банківської системи України – етап її формування та становлення. З переходом на ринкові засади діяльності українські банки трансформувались з вузькоспеціалізованих в універсальні комерційні фінансові установи, радикально розширили спектр своїх послуг, поліпшили якість обслуговування клієнтів, вдосконалили банківські технології. На сьогодні банківська система України є ключовою частиною фінансової системи країни, важливим елементом господарського механізму, де реформування розпочалося раніше інших

секторів економіки.

Функціонування банківської системи України як системи ринкового типу знаходиться в процесі розвитку і вимагає її подальшого вдосконалення.

Механізм функціонування банківської системи постійно змінюється і залежить від обґрунтованого і ефективного визначення змісту діяльності банківської системи України, який розкривається в її головних напрямках. До таких напрямків належать:

- закріплення фінансової стабілізації та зміцнення купівельної спроможності національної грошової одиниці;
- здійснення кількісного контролю за динамікою грошової маси;
- забезпечення купівельної спроможності національної валюти;
- підтримка короткостроков. ліквідності комерційних банків НБУ;
- стимулювання процесів збільшення вкладів населення;
- зростання кредитної активності комерційних банків;
- стимулювання інвестиційної спрямованості в діяльності КБ;
- скорочення питомої ваги готівки в обігу;
- покриття дефіциту державного бюджету;
- підвищення внутрішньої та зовнішньої стабільності гривні;
- поточне регулювання системи валютних обмежень та економічних нормативів.

Для нормальної діяльності банківської системи країни важливе значення має існування ефективною законодавчої бази, яка б регулювала правовий статус банків і банківську діяльність у відповідних сферах.

Дворівнева побудова – ключовий принцип побудови банківських систем у ринкових економіках, їх вирішальна якісна ознака, що відрізняє їх від інших систем. Однорівнева побудова можлива лише в тоталітарних економіках, де достатньо створити один державний банк і він може здійснювати на адміністративно-командних засадах і емісійно-касову функцію, і кредитно-розрахункове обслуговування господарської клієнтури, як це було в СРСР.

Перший рівень – Національний Банк України.

Другий рівень – комерційні та державні банки.

Централізоване регулювання банківської діяльності як специфічна ознака банківської системи визначається її регулятивною функцією.

Централізоване регулювання руху банківських резервів зумовлюється насамперед емісійною функцією банківської системи. Створення єдиного для всіх банків замкнутого на центральний банк і регульованого ним механізму руху банківських резервів є визначальною організаційно-правовою ознакою банківської системи як особливої структури.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте поняття банківській системі.
2. Що являє собою банківська система держави?
3. Охарактеризуйте функції банківської системи як самостійної економічної структури.

4. Назвіть специфічні риси, які характерні для банківської системи.
5. Коли і в яких країнах виникли перші відносини банківського характеру?
6. Як започатковувалась банківська справа у Європі?
7. Чим характеризується поява банківської діяльності в Україні?
8. Чим слугувала для України реформа 1861 року?
9. Опишіть проблеми банківської системи України під час Першої світової війни.
10. Охарактеризуйте розвиток банківської системи України в радянський період.
11. В чому полягав принцип централізованого державного управління банківською системою.

Змістовий модуль II Управління банком

Тема 3. Центральний банк у банківській системі

Міжпредметні зв'язки: Економічний аналіз; економічна інфраструктура; суть, призначення та роль фінансової інфраструктури; складові фінансової інфраструктури; інструментальна наповненість фінансової інфраструктури; банківська система як інституційна складова фінансової інфраструктури; фінансові компанії – елементи фінансової інфраструктури; страхові компанії та недержавні пенсійні фонди; біржі як суб'єкти обслуговуючої фінансової інфраструктури; суб'єкти інформаційного забезпечення функціонування фінансової інфраструктури.

Мета лекції

Метою лекції є засвоєння функції та ролі центрального банку у банківській системі.

План лекції (навчальні питання):

- 3.1. Сутність, функції, роль і статус центрального банку в банківській системі.
- 3.2. Напрями діяльності центрального банку.
- 3.3. Сутність, механізм та інструменти реалізації грошово-кредитної політики.
- 3.4. Статус, структура та діяльність Національного банку України.

Рекомендована література [1,4,6,8,9].

Навчальне обладнання, ТЗН, презентація тощо: навчальне обладнання.

3.1. Сутність, функції, роль і статус центрального банку в банківській системі

Процес створення центральних банків тісно пов'язаний із процесом демонетизації золота і переходом від грошової системи золотомонетного стандарту до системи обігу кредитно-паперових грошей. Створення центральних банків відбувається двома шляхами: еволюційним та директивним.

- **еволюційний шлях** – становлення центрального банку відбувалося протягом тривалого часу шляхом поступового закріплення за ним монопольної банкнотної емісії

- **директивний шлях** – створення центрального банку відбувається за рішенням держави на основі спеціального закону, котрий надає особливого статусу новоствореному банку з моменту його заснування.

Головне призначення центрального банку – це управління грошовим оборотом з метою забезпечення стабільного не інфляційного розвитку економіки. Його роль в економіці полягає у наступному:

- він є емісійним банком;
- відіграє роль банку банків, тобто специфічної банківської інституції, яка формує банківські резерви і регулює діяльність банківської системи;

- є органом державного управління, який відповідає за монетарну політику.

Центральний банк, як особливий орган банківської системи створює так звані гроші підвищеної ефективності – готівку в обігу і резерви комерційних банків, що слугують базою (грошовою) для зростання пропозиції грошей.

Центральний банк установлює для комерційних банків норму обов'язкових резервів, але розмір надлишкових резервів і характер їх використання банки визначають самостійно.

Центральний банк має, як правило, монопольне право здійснювати емісію готівки. Проте маса готівки, необхідна для обігу, визначається головним чином поведінкою суб'єктів економіки (фізичних і юридичних осіб), котрі вирішують, в якій пропорції, вони тратимуть гроші готівкою і на депозитних рахунках в банках.

Центральний банк, регулюючи пропозицію грошей, впливає на ціну грошей, тобто на рівень процентної ставки.

Таким чином, центральний банк відіграє провідну роль на грошовому ринку. Він впливає на стан економіки через регулювання пропозиції грошей і через здатність впливати на рівень процентної ставки.

Правовий статус центрального банку можна охарактеризувати таким чином: це державний орган управління з покладеними на нього особливими завданнями у сфері грошово-кредитних відносин і банківської діяльності. Він є самостійною юридичною особою, його майно відокремлено від майна держави, центральний банк може ним розпоряджатися як власник. Він не є комерційною організацією.

Правовий статус центрального банку пов'язаний із вирішенням низки важливих питань, що стосуються його діяльності, а саме:

- визначення на законодавчому рівні завдань й основних напрямів діяльності банку;
- формування статутного капіталу банку;
- визначення взаємовідносин банку з органами державної влади;
- порядок призначення і звільнення вищого керівного складу банку.

3.2. Напрями діяльності центрального банку

Головними напрямками діяльності Центрального банку, які розкривають його призначення, є:

- емісійним центром готівкового обороту;
- банком банків;
- органом банківського регулювання та нагляду;
- банкіром і фінансовим агентом уряду;
- провідником монетарної політики.

Емісійний центр готівкового обороту. У сучасних умовах банківська емісія має фундаментальний характер забезпеченням банкнот слугують головним чином державні цінні папери. Центральний банк у процесі розроблення і реалізації монетарної політики регулює загальну суму грошової пропозиції, а що стосується банківської (готівкової) емісії, то він її обмежує відповідно до зміни реального обсягу попиту на готівку.

Центральний банк, як правило, має монополне право емісії банкнот і розмінної монети. Він зазвичай організує виготовлення грошей, регулює їх оборот, вилучає з обігу фальшиві та зношені гроші, здійснює їх утилізацію.

В Україні емісійним центром готівкового обороту виступає Національний банк України, який із завершенням у 1996 р. грошової реформи емітує в обіг національну валюту – гривні та копійки. Як емісійний центр країни, він має повноваження щодо організації і регулювання готівкового грошового обороту.

Банк банків. Центральний банк як банк банків забезпечує касове, розрахункове та кредитне обслуговування комерційних банків. Комерційні банки зберігають у безготівковій формі на рахунках у центральному банку.

Участь центрального банку у розрахунковому обслуговуванні комерційних банків може мати різні форми, що залежать, передусім, від характерного для даної банківської системи поєднання централізованої платіжної системи і децентралізованої.

Централізована система передбачає здійснення міжбанківських розрахунків через рахунки комерційних банків, відкриті у центральному банку.

Децентралізована система передбачає два варіанти розрахунків:

- через приватні розрахунково-клірингові центри з проведення остаточних розрахунків (сальдо взаємних міжбанківських вимог та зобов'язань) через центральний банк;

- через кореспондентські рахунки, які комерційні банки откривають один у одного.

Участь центрального банку у кредитному обслуговуванні комерційних банків має багатогранне функціональне призначення.

По-перше, кредити центрального банку – це один із інструментів впливу на грошовий обіг. Кредитна діяльність центрального банку впливає на рівень ринкових процентних ставок.

По-друге, центральний банк виконує роль кредитора останньої інстанції і надає комерційним банком короткостроковий кредит для підтримки їх ліквідності. Крім того, він повинен брати участь у створенні системи банківської безпеки, призначення якої є запобігати системному ризику і втрат довіри до банківської системи.

По-третє, кредити центрального банку – це засіб регулювання міжбанківських розрахунків і забезпечення таким чином безперебійного функціонування платіжної системи.

Центральні банки використовують різні способи кредитування (рефінансування) комерційних банків:

- надання ломбардних кредитів;
- купівля цінних паперів у комерційних банків на умовах угоди РЕПО;
- ре дисконтування векселів.

Нині основний спосіб кредитування – це надання ломбардних кредитів під заставу цінних паперів, що обертаються на організованому ринку. Вартість застави повинна перевищувати суму ломбардного кредиту. Після реалізації цінних паперів центральний банк отримує із виручки суму основного боргу із нарахованими процентами.

Центральні банки використовують 2 методи надання ломбардних кредитів:

- прями́й метод. Центральний банк надає кредит безпосередньо банку, який подав кредитну заявку, під фіксовану процентну ставку;

- тендерний (аукціонний) метод. Банки – потенційні позичальники подають процентні заявки центральному банку, який організовує торги. Тендери бувають кількісні та цінові. Проведення кількісних тендерів передбачає, що банки вказують у заявках тільки суму кредиту. Заявки задовольняються за фіксованою процентною ставкою, якщо попит на кредит з боку комерційних банків перевищує пропозицію центрального банку, то кредитні заявки задовольняються пропорційно.

Проведення цінових тендерів передбачає, що банки – потенційні позичальники вказують у заявках не тільки суму кредиту, а й процентну ставку.

Редисконтування векселів. Центральні банки розвинутих країн активно не проводять. Цей спосіб активно використовує Німецький федеральний банк.

В Україні Національний банк поступово освоює методи кредитування комерційних банків, що загальноприйняті у світовій банківській практиці.

Орган банківського регулювання та нагляду. Нагляд за діяльністю банків здійснює центральний банк, а також спеціальні установи, створені під егідою міністерства фінансів, незалежні установи, підзвітні парламенту.

Під регулюванням банківської діяльності розуміють:

- використання монетарних інструментів з метою впливу на обсяг і структуру банківських ресурсів, а також на рівень процентних ставок;

- ухвалення положень, що базуються на чинному законодавстві й регулюють діяльність банків у вигляді нормативних актів, інструкцій, директив;

- застосування превентивних і протекційних заходів, які спрямовані на забезпечення стабільності функціонування банківської системи і на проведення центральними банками ефективної монетарної політики.

Превентивні заходи застосовуються для уникнення можливих негативних наслідків від тієї чи іншої економічної ситуації. До них, зокрема, належать:

- вимоги щодо розміру, структури банківського капіталу та його адекватності банківським активам з урахуванням їх ризикованості;

- вимоги щодо ліквідної позиції банків;

- вимоги щодо диверсифікації банківських ризиків;

- обмеження для банків на деякі види діяльності.

Протекційні заходи застосовуються для захисту від уже існуючої загрозової для банк ситуації, яка може спричинити неплатоспроможність, банкрутство банку.

До них належать:

- рефінансування комерційних банків центральним;

- створення і функціонування систем гарантування банківських депозитів;

- вимоги щодо формування банківських резервів для відшкодування можливих втрат від проведених активних операцій тощо.

Під банківським наглядом розуміють моніторинг процесів, що мають місце в банківській системі на різних стадіях функціонування банків.

До основних повноважень центрального банку, як регулятивно-оглядового органу належать такі:

- регулювати доступ до банківської системи;

- забезпечувати розумне регулювання діяльності банків, тобто таке, яке, з одного боку, не обмежує їх самостійності, а з іншого – передбачає певні вимоги до банків, спрямовані на мінімізацію банківських ризиків;

- регулярно отримувати від банків звітність для проведення банківського нагляду;

- здійснювати інспекційні перевірки в банках;

- застосовувати заходи примусового впливу щодо проблемних банків;

- брати неплатоспроможні банки під особий нагляд, призупиняти їх діяльність, організовувати реорганізацію а ліквідацію.

В Україні органом регулювання та нагляду є Національний банк.

Банкір і фінансовий агент уряду. Центральні банки виступають у ролі банкіра уряду і відіграють провідну роль у касовому виконанні бюджету. Суть останнього полягає в організації надходження грошових коштів до бюджету.

Центральний банк веде рахунки Міністерством фінансів (Казначейством) і забезпечує таким чином розрахунково-касове обслуговування уряду.

Відомі три методи фінансування бюджету:

- податкове фінансування;

- боргове фінансування;

- фінансування шляхом емісії грошей.

Провідник монетарної політики. Проведення монетарної політики є кінцем діяльності центрального банку, оскільки саме в цій діяльності найповніше реалізується призначення центрального банку.

В Україні проводником монетарної політики є НБУ як центральний банк країни.

3.3. Сутність, механізм та інструменти реалізації грошово-кредитної політики

Грошово-кредитна політика – це сукупність заходів у сфері грошового обігу та кредитних відносин, які проводить держава.

Розроблення і реалізація грошово-кредитної політики – це основна функція центрального банку.

Основними типами грошово-кредитної політики є:

- політика грошово-кредитної рестрикції (політика "дорогих грошей")

- весь інструментарій грошово-кредитної політики підпорядковується, згідно з динамікою економічного циклу, стисненню обсягів грошової та кредитної емісії;

- політика грошово-кредитної експансії (політика "дешевих грошей") – забезпечення доступності для суб'єктів економічної діяльності грошових і кредитних ресурсів.

До цілей грошово-кредитної політики можна віднести:

- стратегічні – можуть бути кінцеві цілі загальноекономічної політики держави;

- проміжні – досягнення такого стану деякими економічними змінними, що сприятиме досягненню стратегічних цілей;

- тактичні – мають короткостроковий, оперативний характер і покликані забезпечити досягнення проміжних цілей.

Суб'єктами грошово-кредитної політики є: банківська система – центральний банк і комерційні банки; урядові структури – Міністерство фінансів або казначейство, органи нагляду за діяльністю банків і контролю за грошовим обігом, інституції зі страхування депозитів, а також інші установи.

Для грошово-кредитного регулювання центральний банк використовує такі інструменти грошово-кредитної політики:

- здійснення операцій на відкритому ринку, де реалізуються державні цінні папери;
- регулювання резервної норми комерційних банків;
- зміну норми банківського процента;
- рефінансування комерційних банків;
- валютне регулювання.

Операції на відкритому ринку – це здійснення купівлі та продажу уповноваженими установами держави її цінних паперів.

Коли центральний банк купує цінні папери, що перебувають у володінні комерційних банків, він здійснює таким способом додаткову грошову емісію.

При цьому, в зв'язку зі зростанням резервів, збільшується кредитний потенціал комерційних банків.

Обов'язкові резерви – це частина (норма в процентах) банківських депозитів та інших пасивів, отриманих банком з інших джерел, яка, згідно з чинним законодавством або зі встановленими нормативними актами, має зберігатися у формі касової готівки комерційних банків та їх депозитів у центральному банку.

Змінюючи норму обов'язкового резерву, центральний банк безпосередньо впливає на пропозицію грошей і банківського кредиту.

Облікова ставка процента формується на основі надання центральними банками позик комерційним банкам.

Облікова ставка відіграє опосередковану функцію – визначає комерційним банкам вартість кредитів центрального банку. Якщо облікова ставка процента знижується, то в комерційного банку виникає зацікавленість в отриманні додаткових сум таких кредитів, і навпаки. Відповідно через зміну облікової ставки збільшується або зменшується на грошовому ринку пропозиція кредитних ресурсів.

Рефінансування комерційних банків здійснює центральний банк шляхом регулювання попиту на свої позички з боку комерційних банків з урахуванням зміни їх асортименту, обмеження цільового призначення, лімітування обсягів окремих позичок тощо.

Валютне регулювання центральний банк застосовує у разі планового зменшення маси грошей в обігу, при ньому він продає на ринку відповідну масу іноземних валютних цінностей, що призводить до скорочення банківських резервів і пропозиції грошей. І навпаки, при збільшенні маси грошей в обігу центральний банк купує відповідну масу іноземної валюти.

4. Статус, структура та діяльність Національного банку України.

Центральний банк України – Національний банк – було утворено у 1991 році згідно з законом України «Про банки і банківську діяльність».

Основи правового статусу НБУ як центрального банку країни визначено конституцією України. Згідно з Конституцією, НБУ надано право законодавчої ініціативи у Верховній Раді, що свідчить про його роль у системі органів державного управління.

НБУ є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом державної власності та перебуває у його повному господарському віданні.

НБУ притаманна дворівнева система управління – Рада НБУ і Правління НБУ, що загалом відповідає світовій банківській практиці.

Рада НБУ складається із 15 осіб, 7 членів Ради призначається Верховною Радою, а 7 – Президентом строком на 7 років. Голова НБУ входить до складу Ради за посадою.

Правління НБУ – це другий керівний орган банку. Голову НБУ призначає Верховна Рада строком на п'ять років за поданням Президента України. Голова НБУ не є одночасно головою Ради НБУ, який обирається строком на три роки.

Основні принципи функціонування НБУ наступні:

- принцип незалежності банку;
- принцип президентського та парламентського контролю за діяльністю банку;
- принцип централізації системи банку;
- принцип єдності системи банку;
- принцип вертикальної структури управління банком.

Основні напрями діяльності банку визначено Законом України «Про Національний банк України».

Для виготовлення грошей в Україні створені Банкотно-монетний двір і Фабрика банкотного паперу.

НБУ здійснює регулювання діяльності банків та банківський нагляд, а саме:

- визначає порядок і здійснює реєстрацію банків, видачу їм ліцензій;
- визначає положення, що регламентують різні аспекти діяльності банків, принципи та стандарти бухгалтерського обліку, принципи складання звітності;
- встановлює для банків обов'язкові економічні нормативи, що регламентують діяльність капіталу, ліквідну позицію банків, кредитний ризик, ризик валютної позиції і контролює дотримання цих нормативів;
- здійснює нагляд за діяльністю банків у формі безвиїзного нагляду;
- визначає порядок формування резервів на покриття ризиків;
- застосовує до банків певні заходи впливу з метою реагування на проблеми і недоліки, виявлені в діяльності;
- визначає порядок формування резервів на покриття ризиків;
- застосовує до банків певні заходи впливу з метою реагування на проблеми і недоліки, виявлені в діяльності банків аж до реорганізації та ліквідації банків.

НБУ здійснює розрахунково-касове обслуговування уряду, є кредитором уряду, виконує функцію генерального агента Міністерства фінансів з обслуговування розміщення облігацій внутрішньої державної позички та проведення платежів за ними. Також НБУ виконує функції платіжного агента уряду стосовно обслуговування зовнішнього боргу. Як центральний банк країни є провідником монетарної політики.

Діяльність Центрального банку країни має бути спрямована:

- забезпечення внутрішньої та зовнішньої стабільності гривни як необхідної (але не єдиної і недостатньої) передумови економічного зростання та підвищення добробуту населення;
- забезпечення фінансової стабільності банківської системи;
- стимулювання кредитно-інвестиційної діяльності комерційних банків з тим, щоб вони інтенсивно підтримували реальну економіку.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. З чим пов'язаний та якими шляхами відбувається процес створення центральних банків?
2. Охарактеризуйте правовий статус Центрального банку.
3. Хто є власником майна Центрального банку?
4. Назвіть і охарактеризуйте основні напрями діяльності Центрального банку?
5. В чому зміст регулювання банківської системи та банківського нагляду?
6. Яким законодавчим документом були визначені функції Національного банку України, назвіть основні з них.
7. Які основні операції здійснює Національний банк України?
8. Дайте оцінку діям НБУ під час фінансових та економічних криз.
9. За якими принципами побудована структура НБУ?
10. Дайте поняття грошово-кредитної (монетарної) політики, в чому полягає її сутність.
11. Назвіть та надайте характеристику цілям монетарної політики.
12. За допомогою яких інструментів РБУ здійснює регулювання грошово-кредитного ринку?
13. На основі чого та з якою метою здійснюється обов'язкове резервування для банків України?
14. Опишіть механізм здійснення рефінансування комерційних банків.

Тема 4. Організація діяльності та управління комерційним банком

Міжпредметні зв'язки: Економічний аналіз; економічна інфраструктура; суть, призначення та роль фінансової інфраструктури; складові фінансової інфраструктури; інструментальна наповненість фінансової інфраструктури; банківська система як інституційна складова фінансової інфраструктури; фінансові компанії – елементи фінансової інфраструктури; страхові компанії та недержавні пенсійні фонди; біржі як суб'єкти обслуговуючої фінансової інфраструктури; суб'єкти інформаційного забезпечення функціонування фінансової інфраструктури.

Мета лекції

Метою лекції є організація діяльності та управління комерційним банком.

План лекції (навчальні питання):

- 4.1. Основні функції і операції комерційних банків.
- 4.2. Органи управління банком та його структура
- 4.3. Реєстрація та ліцензування банку.
- 4.4. Реорганізація банків, її види та методи.

Рекомендована література [2,4,5,8,10].

Навчальне обладнання, ТЗН, презентація тощо: навчальне обладнання.

4.1. Основні функції і операції комерційних банків

У статті 47 Закону України "Про банки і банківську діяльність" конкретно визначено, які операції може здійснювати універсальна банківська установа.

Проте виходячи із функціонального призначення банку, його операції поділяють на пасивні, активні, комісійні (активно-пасивні).

За допомогою пасивних операцій банки формують свої ресурси.

Отже, основні операції банків – це акумулювання тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб, що становить суть пасивних операцій.

Розрізняють такі складові пасивних операцій:

- операції, що формують власні кошти;
- операції, що формують залучені кошти;
- операції, що формують позичені кошти.

Залучені кошти становлять найбільшу питому вагу в структурі пасивів банків.

Залучені кошти переважно формуються за рахунок депозитів та емісії цінних паперів власного боргу, однак деяку частку становлять і позабалансові форми залучення.

До позабалансових джерел залучення ресурсів відносять сек'юритизацію активів.

Запозичені кошти - це кредити, одержані в інших банках, кредити Національного банку України та кошти, отримані від емісії та продажу облігацій банків.

Залучені і позичені кошти банку - це його зобов'язання перед контрагентами (клієнтами).

Джерела формування банківських ресурсів розміщуються в таблиці балансу банку в нижній частині - "пасиви".

Ця частина включає не тільки зобов'язання банку, а і його регулятивний капітал (табл. 4.1).

Таблиця 4.1 – Балансовий звіт банку на 31 грудня 20X1 року (тис. грн.)

Найменування статей	20X0	0X1
Активи		
Грошові кошти	75932	8492
Кошти в інших банках	164592	1469
Державні облігації внутрішньої позики	20528	0875
Кредити, надані клієнтам	790201	88317
Інвестиційні цінні папери	4042	4407
Матеріальні та нематеріальні активи	95335	2111
Інші активи	17812	4415
Усього активів	1168442	60086
Зобов'язання		
Кошти банків	182757	03320
Кошти клієнтів	823575	16640
Боргові цінні папери, емітовані банком	0	0
Інші зобов'язання	22069	6088
Усього зобов'язань	1028401	36048
Власний капітал		
Статутний капітал	143549	43549
Акції, викуплені в акціонерів	227	91
Емісійні різниці	22	7
Резерви	1310	196
Збитки минулих років	20758	21795
Нерозподілений прибуток	16144	
Усього власного капіталу	146041	24038
Усього пасивів (зобов'язання та капітал)	1168442	60086

Кожна банківська операція, що реєструється в балансі, повинна аналізуватися з позиції бухгалтерської облікової формули балансу, а також відобразитися двома змінами в бухгалтерському балансовому рівнянні:

$$\text{Активи} = \text{Зобов'язання} + \text{Капітал} \quad (1.1)$$

Зобов'язання банку в балансі розміщуються в порядку черговості їх повернення контрагентам.

Сутність активних операцій - розміщення цих ресурсів задля одержання доходів, створення додаткових платіжних засобів.

Активні операції банків у загальному можна поділити:

на кредитні;

інвестиційні;

інші активні операції.

Кредитні операції полягають у проведенні ряду дій, пов'язаних із наданням і погашенням банківських кредитів відповідно до принципів кредитування. Інвестиційні операції означають вкладення коштів банків у цінні папери юридичних осіб на тривалий або короткий терміни.

Комісійні операції - це операції банків за дорученням клієнтів за комісійну плату:

із розрахунково-касового обслуговування клієнтів (внутрішнього і міжнародного);

торговельно-комісійного обслуговування на ринку цінних паперів" валютному ринку, ринку металів;

трастове та консультативне обслуговування клієнтів тощо. Є й інші критерії класифікації банківських операцій.

Відповідно до специфіки банківської діяльності операції поділяють:

на традиційні;

нетрадиційні.

Відповідно до банківських контрагентів:

операції, що надаються банкам та іншим фінансовим установам;

операції, що надаються суб'єктам господарювання;

операції, що надаються фізичним особам. Відповідно до оплати за надання: платні операції;

безплатні операції.

До інших активних операцій банків відносять:

вкладення ресурсів у готівку та безготівку;

касові операції із приймання та видавання готівки, розрахункові безготівкові операції;

торговельні операції з фінансовими інструментами;

вкладення тимчасово вільних коштів на депозити в інших банках;

операції із придбання основних засобів, матеріальних і нематеріальних активів.

Слід зазначити, що перші три операції із прокласифікованих вище належать одночасно до активних комісійних операцій.

Розміщення ресурсів банків і їх залишки відображаються в балансі банку у верхній частині - "активи".

Активи банку - це його вимоги до своїх клієнтів, розміщуються вони в балансі в порядку їх відносної ліквідності (табл. 1.).

За ліквідністю активи банків поділяють:

- на первинні резерви;
- вторинні резерви;
- портфель банківських кредитів;
- портфель банківських інвестицій.

Первинні резерви - найбільш ліквідні активи, які належно використовуються для повернення вкладів і депозитів, здійснення платежів та виконання інших зобов'язань банку, але не приносять йому значних доходів. До них відносять:

- грошові кошти та банківські метали;
- кошти на кореспондентському рахунку та депозити в НБУ;
- кошти на рахунках в інших банках.

казначейські
інструменти

Вторинні резерви - високоліквідні активи, які в будь-який момент із мінімальною затримкою та незначним ризиком втрат можна перетворити на первинні резерви (готівку). До них включають:

- казначейські та інші цінні папери, що рефінансуються НБУ;
- короткострокові кредити вигідним позичальникам.

Ці активи приносять банку також незначний дохід і головне їх призначення – бути джерелом поповнення первинних резервів.

Далі за ліквідністю в балансі розміщуються кредити та інвестиції, однак вони є найдохіднішими активами для банку.

Важливою властивістю банківських операцій є їх продуктивний характер. Банк не просто акумулює гроші – він перетворює "неробочі" грошові кошти в працюючі активи, що нагромаджують доходи банку, сприяють, урешті-решт, розвиткові економіки держави.

Прибуток банків – це кінцевий фінансовий результат їх діяльності, визначається як різниця між доходами і витратами банків.

Кожний вид банківських операцій може бути прибутковим або збитковим, залежно від того, що приносять ці операції - дохід чи витрати.

Спинимось тут тільки на банківських доходах і витратах, тобто таких, які безпосередньо пов'язані з банківською діяльністю.

До них належать:

- процентні доходи і витрати;
- комісійні доходи і витрати;
- торговельний фінансовий результат (прибутки, збитки);
- інші.

До категорії процентних доходів (витрат) входять:

- доходи (витрати) за кредитами і депозитами та за іншими фінансовими процентними інструментами (борговими цінними паперами з фіксованим прибутком);
- доходи (витрати) у формі амортизації дисконту (премії) за цінними паперами;
- комісійні, схожі за природою на проценти.

Можна навести приклад. Банки, що надали кредити, одержують процентні доходи, але, отримавши кредит від інших банків, вони несуть процентні витрати.

Аналогічно із депозитами – за вкладеними грошовими коштами клієнтів банк має процентні витрати, а вкладення тимчасово вільних коштів банку в інших кредитних установах приносить йому процентний дохід. Банки одержують процентні доходи за цінними паперами, що містяться в їх інвестиційних портфелях, але мають процентні витрати за цінними паперами власного боргу.

Комісійні доходи виникають за всіма комісійними операціями банків, наданими клієнтам. Комісійні витрати банки несуть за одержані ними послуги від інших кредитних установ. До цієї категорії включаються:

- комісійні за гарантії розміщення кредитів від імені інших кредиторів та за операціями з цінними паперами;
- комісійні за розрахунково-касове обслуговування кредитних (депозитних) рахунків, за зберігання цінностей та здійснення операцій із цінними паперами;
- комісійні за проведення операцій з іноземною валютою і за продаж або купівлю монет для третіх осіб;
- комісійні за іншими операціями.

Результати від торговельних операцій - це чисті прибутки (збитки) від цих операцій:

- на валютному ринку і ринку банківських металів;
- ринку цінних паперів;
- від торгівлі іншими фінансовими інструментами.

Отже, завжди потрібно пам'ятати, що банк - прибуткове і, разом з тим, ризиковане підприємство, але ризикує банк тільки величиною власного капіталу, а не величиною своїх зобов'язань.

Органи управління банком. Типи організаційних структур в банках.

Організаційну структуру банківської установи можна розглядати з двох позицій, а саме як:

- структуру управління банком;
- структуру його функціональних підрозділів та служб.

Структуру управління банків із колективною формою власності згідно із Законом України "Про господарські товариства" наведено на рис 4.1.

Рис. 4.1. – Структура органів управління банківської установи з колективною формою власності

Компетенції органів управління визначено статтями 38,39,40,41 Закону України "Про банки і банківську діяльність".

Структура банківських функціональних підрозділів залежить від величини банку, обсягу його базових та інших операцій, тому в дечому може різнитись у тому чи іншому банку.

Однак які б підрозділи банків (управління, департаменти чи відділи), що безпосередньо виконують банківські операції, не створювались, вони повинні здійснювати депозитні, кредитні та розрахунково-касові операції. Кожен банк у своїй функціональній структурі повинен мати також департаменти (управління) розвитку, маркетингу, автоматизації, ризиків тощо, а банк, що має філії, створює департамент (управління) мережею.

Крім цього, банки як юридичні особи мають у своїй структурі служби і відділи, які не обов'язково виконують банківські операції: бухгалтерія, економічний відділ, відділ кадрів, юридичний відділ, служба безпеки, адміністративно-господарська служба тощо.

Вибір оптимальної організаційної структури банку - одна з важливих умов його успішної комерційної діяльності.

Однак із розширеннями спеціалізації, конкуренції в банківській системі багато банків переходять на функціональну організаційну структуру і в подальшому - на географічну структуру.

За функціональної банківської структури чітко розподілені функції залучення та розміщення ресурсів, за географічної - багато повноважень від центрального виконавчого органу переходить до керівників нижчого рангу, які відповідають за банківську діяльність свого регіону.

Основними органами управління банком є збори акціонерів банку. Цей орган збирається, як правило, 1 раз на рік і здійснює загальне керівництво діяльністю (приймає і вносить зміни до статуту банку, затверджує річний звіт про роботу банку, визначає основні напрями його роботи).

Збори акціонерів обирають голову та Раду банку, а також призначають голову

правління банком. Раду і голову обирають на 5 років у представників, засновників та акціонерів банку, вони здійснюють загальне керівництво діяльністю банку в період між зборами акціонерів. Засідання Ради банку збирається 1 раз на квартал.

Правління банку є виконавчим органом банку, здійснює керівництво і управління поточною діяльністю банку. Воно збирається не більше 2 разів на місяць. Голова Правління банку керує всією діяльністю банку, представляє банк в інших організаціях, підписує договори, несе відповідальність за його роботу.

Ревізійна комісія банку є його контролюючим органом, формується із представників акціонерів і затверджується рішенням зборів акціонерів.

Функціональними підрозділами, що безпосередньо здійснюють банківські операції та обслуговують клієнтів, є управління, департаменти та відповідні служби банку.

Зазвичай, в універсальному банку створюють такі управління (департаменти):

Управління прогнозування діяльності реалізує і функцію щодо забезпечення основних принципів його діяльності: ліквідності, рентабельності та надійності. Це управління включає три основні підрозділи (відділи):

відділ розробки основної комерційної діяльності банку, вдосконалення управління. Він виробляє принципи ділової політики банку, включаючи конкретні завдання для кожного управління банку, розробляє баланси банку, визначає його кредитний потенціал, розробляє основні напрями вдосконалення діяльності банку;

відділ організації господарської діяльності банку здійснює прогнозування діяльності банку, аналізує фактичну діяльність порівняно зі запланованими даними, намічає конкретні заходи щодо підвищення ефективності діяльності банку та зменшення його витрат, аналізує рентабельність роботи банку і перспективи її підвищення;

відділ управління ліквідністю банку вирішує комплекс питань поточної і перспективної ліквідності банку.

Управління маркетингу і зв'язків з клієнтурою в умовах ринкової економіки займає важливе місце. Воно відповідає за залучення нової клієнтури до банку, розробляє і сприяє впровадженню нових операцій та банківських послуг, вивчає кон'юнктуру ринку, надає організаційну та консультаційну допомогу клієнтам. У ньому можуть бути створені відділи: зв'язків з клієнтурою, послуг і реклами, ринкової кон'юнктури.

Кредитне управління є найважливішим і найбільшим підрозділом банку, оскільки основною функцією і основним джерелом його прибутку є надання різного роду позик. У рамках кредитного управління можуть створюватися такі відділи: відділ короткострокового кредитування; відділ довгострокового кредитування; відділ міжбанківських кредитних операцій; відділ кредитування фізичних осіб; відділ кредитування юридичних осіб.

Перший відділ займається розробкою кредитного плану банку, методів його реалізації залежно від конкретних економічних ситуацій, загальних методів кредитування та визначення кредитоспроможності клієнта, вивченням кредитних ризиків та розробкою механізму їх страхування.

Другий відділ вивчає потреби клієнтів у короткострокових позиках, аналізує кредитоспроможність клієнтів, укладає кредитні договори, організовує видачу й погашення кредиту, веде кредитні справи своїх клієнтів.

Третій відділ розробляє основні напрями інвестиційної політики банку, організовує довгострокові кредитні операції та фінансування, здійснює кредитування, пов'язане з інноваційною діяльністю клієнта, організовує фінансування інвестицій за дорученням клієнта.

Четвертий відділ організовує довгострокове та короткострокове кредитування населення, надає чекові та кредитні картки.

П'ятий відділ організовує та веде облік і аналіз усіх міжбанківських операцій з НБУ та іншими банками, а також внутрішньобанківські операції.

Шостий відділ займається розробкою і впровадженням операцій, пов'язаних із кредитуванням (факторингових, лізингових операцій).

Валютне управління здійснює організацію і проведення валютних операцій, які дозволені ліцензією НБУ (ведення валютних рахунків клієнтів, неторговельні операції з іноземною валютою, операції зі залученням і розміщенням валютних вкладів). Валютне управління називають банком усередині банку, тому до його складу можуть входити такі відділи: аналітичний, ведення валютних рахунків, неторговельних операцій, строкових угод.

Управління депозитних операцій займається розробкою заходів щодо залучення коштів у банк, здійснює облік та аналіз залучених коштів і власного капіталу банку. Це управління складається з двох відділів:

відділу депозитних операцій, який веде облік і аналіз депозитних коштів банку за строками й окремими вкладниками, укладає угоди на відкриття депозитних рахунків клієнтів, надає необхідну інформацію для планування ресурсів банку;

фондового відділу, який здійснює формування власних коштів банку, проводить операції купівлі цінних паперів, що належать банку, та" за дорученням клієнтів, керує фінансовим портфелем банку.

Управління розрахунково-касового обслуговування веде переговори та укладає угоди про відкриття і ведення різних рахунків клієнтів банку, проводить розрахункові, інкасові операції, а також операції з готівкою. До його складу входять:

відділ касових операцій, який здійснює касові операції з готівкою;

відділ розрахункових операцій — відкриває і веде рахунки клієнтів банку, здійснює розрахункове обслуговування з використанням різних форм безготівкових розрахунків.

Управління посередницькими операціями здійснює і координує всю роботу щодо надання різноманітних послуг клієнтам.

Управління філіями банку створюють у комерційних банках, які мають філії у різних районах країни. Головна мета — координація діяльності філій. Це управління здійснює контроль за правильністю проведення депозитної та кредитної політики, банківських операцій, допомагає впровадженню нових форм і методів роботи в філіях банку. У його складі можуть створюватися

такі відділи: відділ організації операцій філій; відділ контролю і нагляду за діяльністю філій.

Управління аналізу і статистики нагромаджує та аналізує статистичну інформацію про діяльність банку, надає інформаційно-довідкові послуги клієнтам, проводить дослідження.

Тарифний комітет розробляє політику банку в галузі вартості послуг, здійснює аналіз та оцінку собівартості послуг і ринкової конкурентоспроможності чинних тарифів.

Комітет з питань управління активами і пасивами здійснює оцінку витратності пасивів та прибутковості активів, приймає рішення щодо політики процентної маржі; здійснює аналіз та оцінку собівартості послуг та ринкової конкурентоспроможності чинних тарифів.

Крім управлінь, до організаційної структури відносять такі служби банку:

Відділ кадрів зазвичай:

планує чисельність і використання персоналу банку;

здійснює набір персоналу та його розстановку;

керує оплатою праці, організовує навчання і підвищення кваліфікації кадрів.

Бухгалтерія веде облік здійснених банком операцій на підставі первинної документації і відображення їх на рахунках бухгалтерського балансу.

Адміністративно-господарський відділ займається придбанням, підтримкою і продажем банківських будинків, споруд та обладнання. Спільно з відділом ЕОМ здійснює розробку та впровадження ЕОМ, оснащення банківських установ ЕОМ та організаційною технікою, веде архів.

Юридичний відділ розробляє нормативні документи та контролює правильність укладання банківських угод, складає договори, різного роду акти й інші ділові папери, позовні заяви, протести, веде справи банку в судових та адміністративних установах.

Ревізійний відділ. Служба внутрішнього банківського аудиту здійснює перевірку роботи банку і його філій відповідно до чинних нормативів обліку, інструкцій та інших нормативних документів.

Відділ впровадження і експлуатації ЕОМ організовує комп'ютерні системи банку, здійснює виконання електронних розрахунків і платежів, займається розробкою програмного забезпечення для відділів та управлінь банку, розробляє програми перспективного та поточного оснащення банку електронно-обчислювальною і оргтехнікою, спільно з адміністративним відділом реалізує ці програми.

Реєстрація та ліцензування банку

Відповідно до розділу III Закону України «Про банки та банківську діяльність» юридична особа набуває статусу банку і право на здійснення банківської діяльності виключно після отримання банківської ліцензії та внесення відомостей про неї до Державного реєстру банків

Учасниками банку можуть бути юридичні та фізичні особи, резиденти та нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або

уповноважених ним органів. Учасниками банку не можуть бути юридичні особи, в яких банк має істотну участь, інститути спільного інвестування, об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації

Статут банку обов'язково має містити таку інформацію про банк:

найменування банку (повне та скорочене);

його місцезнаходження;

організаційно-правову форму;

види діяльності, які має намір здійснювати банк;

розмір та порядок формування статутного капіталу банку, види акцій банку, їх номінальну вартість, форми випуску акцій (документарна або бездокументарна), кількість акцій, що купуються акціонерами;

структуру управління банком, органи управління, їх компетенцію та порядок прийняття рішень;

порядок реорганізації та ліквідації банку;

порядок внесення змін та доповнень до статуту банку;

розмір та порядок утворення резервів та інших загальних фондів банку;

порядок розподілу прибутків та покриття збитків;

положення про аудиторську перевірку банку;

положення про органи внутрішнього аудиту банку

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність подає

НБУ разом із заявою про погодження статуту такі документи:

протоколи зборів засновників та установчих зборів, договір про створення банку або рішення про створення державного банку;

статут банку;

копії документів, визначених НБУ, необхідних для ідентифікації самого засновника та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю у банку;

документи, визначені НБУ, що дають змогу зробити висновок про:

ділову репутацію самого засновника, а для засновника- юридичної особи також і членів виконавчого органу та/або наглядо- вої ради та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю в особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність;

фінансовий стан засновника-юридичної особи, а також про майновий стан засновника-фізичної особи;

наявність у засновника достатньої кількості власних коштів для здійснення заявленого внеску до статутного капіталу;

документи, що засвідчують повну сплату засновниками внесків до статутного капіталу;

відомості про структуру власності самої юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та засновника, що набуває істотної участі в ній, відповідно до вимог НБУ;

відомості за формою, встановленою НБУ, про асоційованих осіб засновника- фізичної особи;

відомості за формою, встановленою НБУ, про юридичних осіб, у яких

засновник-фізична особа є керівником та/або контролером;
копію тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій
висновок Антимонопольного комітету України;
копію платіжного документа про внесення плати за погодження статуту банку,
розмір якої встановлюється НБУ

НБУ приймає рішення про погодження статуту або про відмову в погодженні статуту не пізніше **тримісячного** строку з дня подання повного пакета документів

НБУ має право відмовити юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, у погодженні статуту, у разі якщо:

подано неповний пакет документів, необхідних для погодження статуту;
документи містять недостовірну інформацію; документи не відповідають вимогам законів України чи нормативно-правових актів НБУ;

ділова репутація засновника, а для засновника-юридичної особи і членів її виконавчого органу та/або наглядової ради та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю в банку, не відповідає вимогам, встановленим НБУ;

фінансовий стан засновника-юридичної особи та/або майновий стан засновника-фізичної особи не відповідають вимогам, встановленим НБУ;

засновник не має власних коштів для здійснення заявленого внеску до статутного капіталу;

структура власності самої юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та/або засновника, що набуває істотної участі, не відповідає вимогам щодо її прозорості, встановленим НБУ;

не надано документи, що підтверджують наявність сплаченого статутного капіталу юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність.

Банки України сьогодні створюються у формі акціонерного товариства відкритого типу або кооперативного банку. Учасниками банку можуть бути юридичні та фізичні особи - резиденти та нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів. Не можуть бути учасниками банку об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації, юридичні особи, в яких банк має істотну участь.

Для створення банківської установи скликається ініціативна група з учасників банку, яка вирішує всі організаційні питання.

Статутний капітал банку формується за рахунок грошових внесків у гривнях резидентами України і у вільно конвертованій валюті – нерезидентами. Кошти перераховуються лише з власних поточних рахунків юридичних та фізичних осіб або вносяться фізичними особами готівкою (500 млн. грн.).

Статутний капітал банку не повинен формуватися за рахунок коштів, джерела походження яких не підтверджені, за рахунок бюджетних коштів і банківських металів.

Кошти для формування статутного капіталу новоствореного банку акумулюються учасниками банку на накопичувальному рахунку, що відкривається в територіальному управлінні НБУ за місцем створення банку. Ініціативна група перераховує кошти в розмірі підписного капіталу, що визначений в установчому

договорі, але не нижче від розміру, передбаченого чинним законодавством України.

Новостворений банк вноситься до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) та отримує відповідне свідоцтво.

Вимоги щодо здійснення державної реєстрації банку як фінансової установи наведено в Законі України "Про банки і банківську діяльність".

Національний банк України ухвалює рішення про державну реєстрацію банку як фінансової установи в Державному реєстрі банків або про відмову в такій реєстрації не пізніше ніж за три місяці з часу подання повного пакета документів.

Упродовж трьох робочих днів після ухвалення НБУ відповідного рішення про реєстрацію банку йому видають Свідоцтво про державну реєстрацію фінансової установи. Після реєстрації новоствореного банку в територіальному управлінні НБУ за місцем знаходження банку відкривається кореспондентський рахунок, на який не пізніше як наступного дня після відкриття рахунку із накопичувального рахунку перераховуються зібрані кошти, що утворюють статутний капітал. Під час державної реєстрації банку одночасно видається дозвіл НБУ на придбання або збільшення істотної участі в банку.

З метою підвищення надійності та стабільності банківської системи, забезпечення інтересів кредиторів, вкладників НБУ видає комерційним банкам ліцензії на здійснення банківських операцій.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, зобов'язана **протягом року з дня державної реєстрації** подати НБУ документи для отримання банківської ліцензії.

Перелік операцій, що підлягають ліцензуванню, визначається Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для отримання банківської ліцензії подає НБУ разом із заявою про видачу банківської ліцензії такі документи:

- копію свідоцтва про державну реєстрацію;
- копію статуту з відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи;
- копії зареєстрованого Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій та свідоцтва про реєстрацію випуску акцій (для банку, що створюється у формі публічного акціонерного товариства);
- відомості про кількісний склад спостережної ради, правління (ради директорів), ревізійної комісії;
- відомості за формою, визначеною НБУ, що дають змогу зробити висновок про наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління (ради директорів), у тому числі голови правління, їх професійну придатність та ділову репутацію;
- професійну придатність головного бухгалтера та керівника служби внутрішнього аудиту;
- ділову репутацію членів спостережної ради, головного бухгалтера та керівника служби внутрішнього аудиту;

наявність організаційної структури та відповідних спеціалістів, необхідних для забезпечення надання банківських та інших фінансових послуг, банківського обладнання, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, приміщень, що відповідають вимогам, встановленим НБУ;
копії внутрішніх положень банку, що регламентують надання банківських та інших фінансових послуг, визначають порядок здійснення внутрішнього контролю та процедуру управління ризиками;
бізнес-план на три роки, складений згідно з вимогами, встановленими НБУ;
копію платіжного документа про внесення плати за видачу банківської ліцензії, розмір якої встановлюється НБУ.

НБУ приймає рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні **протягом двох місяців** з дня отримання повного пакета документів. У разі реорганізації банку за результатами процедури тимчасової адміністрації рішення про надання банківської ліцензії приймається НБУ

протягом трьох днів з дня отримання повного пакета документів

НБУ має право відмовити у видачі банківської ліцензії юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, у разі якщо:

подано неповний пакет документів, необхідних для видачі банківської ліцензії; документи, подані для видачі банківської ліцензії, містять недостовірну інформацію;

документи, подані для видачі банківської ліцензії, не відповідають вимогам законів України та нормативно-правових актів НБУ;

юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, звернулася із заявою про видачу банківської ліцензії після спливу річного терміну з дня її державної реєстрації;

професійна придатність та/або ділова репутація хоча б одного з керівників юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та/або керівника її служби внутрішнього аудиту не відповідають вимогам, встановленим НБУ;

як мінімум три особи не призначені членами правління (ради директорів), у тому числі голова правління;

відсутні банківське обладнання, комп'ютерна техніка, програмне забезпечення, приміщення, що відповідають вимогам, встановленим НБУ.

НБУ може відкликати банківську ліцензію виключно у таких випадках:

якщо було виявлено, що документи, надані для отримання ліцензії, містять недостовірну інформацію;

якщо банк не виконав жодної банківської операції протягом року з дня отримання банківської ліцензії;

у разі порушення нормативно-правових актів НБУ, що спричинило значну втрату активів і настання неплатоспроможності банку;

на підставі висновку тимчасового адміністратора про неможливість приведення банку у правову відповідність з вимогами нормативно-правових актів НБУ;

недоцільності виконання плану тимчасової адміністрації щодо реорганізації банку.

НБУ негайно повідомляє банк про відкликання у нього банківської ліцензії. Банк протягом трьох днів з моменту отримання рішення зобов'язаний повернути НБУ свою банківську ліцензію.

За наявності банківської ліцензії банки мають право без отримання письмового дозволу НБУ здійснювати такі операції та угоди:

надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;

факторинг;

лізинг;

послуги з відповідального зберігання і надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів;

випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших платіжних інструментів;

випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій із використанням цих карток;

надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

Операції з валютними цінностями, з цінними паперами, з банківськими металами банківські установи здійснюють за наявності банківської ліцензії і на основі письмового дозволу НБУ.

Рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні НБУ приймає впродовж одного місяця з дня отримання повного пакета документів.

Реорганізація банків, її види та методи.

Одним із найважливіших заходів впливу на етапі вдосконалення та реформування банківської системи є реорганізація та реструктуризація банків. Законом України "Про банки і банківську діяльність" уперше у вітчизняній практиці врегульовано питання реорганізації банків. Реорганізація банків протягом останніх десятиліть є важливим інструментом перетворень у банківському секторі багатьох країн. Вона дала змогу банківським установам рухатися разом із клієнтами на нові ринки та оновлювати застарілі види послуг. Загалом реорганізація коштує значно дешевше, ніж створення нових банків чи відкриття філій, а тому і керівництво банків, і акціонери надають перевагу саме їй.

За своїм змістом форми реорганізації можуть бути:

об'єднувальні;

розподільчі;

реорганізація шляхом перетворення.

До *об'єднувальних форм* належать злиття та приєднання. Відповідно до Закону України "Про банки і банківську діяльність":

злиття — це припинення діяльності двох (або кількох) банків як юридичних осіб і передача всіх майнових прав і зобов'язань цих банків новоствореному банку;

приєднання передбачає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передачу всіх його майнових прав і зобов'язань іншому банку на

правах філії чи без відкриття філії.

До *розподільчих форм* реорганізації належать поділ та виділення.

Поділ передбачає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передачу за розподільчим актом у визначених частинах усіх його майнових прав і зобов'язань кільком новоствореним банкам.

Виділення передбачає створення банку (або кількох банків), якому (яким) за розподільчим актом у відповідних частинах переходять майнові права і зобов'язання банку, котрий реорганізовується.

Для підвищення ефективності роботи великих банків, а також в умовах кризової ситуації може виникнути потреба розділити капітал великих банків, **реорганізувати банки** через їх поділ, а також виділення (за умови достатності капіталу кожного з банків).

Крім того, реорганізація банку може відбуватися шляхом **перетворення**, яке передбачає зміну юридичного статусу товариства, у вигляді якого було створено банк. При перетворенні банку з одного виду на інший до новоствореного банку переходять усі майнові права та зобов'язання банку, що реорганізовується.

Підставами для реорганізації банку шляхом перетворення можуть бути: переорієнтація напрямів діяльності, збиткова діяльність окремих філій, необхідність зміни умов капіталізації та управління тощо.

За *ініціативою проведення* розрізняють реорганізацію:

примусову (обов'язкову);

за власною ініціативою (за рішенням загальних зборів акціонерів банку).

Різні форми реорганізації можуть бути застосовані не тільки щодо проблемних банків, а й до будь-яких, що функціонують нормально. У процесі реорганізації банк може вирішувати такі типові проблеми, як:

зміна організаційної структури (відкриття відокремлених відділень, у тому числі філій, скорочення й ліквідація частини підрозділів, зміна, оновлення складу та чисельності працівників і керівників);

зміна складу учасників, а також організаційно-правової форми;

входження до тих чи інших банківських груп;

зміна існуючих бізнес-процесів, технологічного процесу обслуговування клієнтів, менеджменту загалом.

Щодо банків, які перебувають у стані фінансової скрути, передбачається проведення примусової реорганізації за ініціативи Національного банку України (або Верховної Ради України, якщо реорганізуються державні банки). У такому разі Національний банк України надсилає їм лист- попередження з вимогою провести реорганізацію. Якщо банк не виконає цієї вимоги протягом визначеного періоду, НБУ може прийняти рішення про його ліквідацію.

Банківській системі притаманні численні випадки розорення банків, їх банкрутства та ліквідації. За більш як десять років свого існування банківська система України втратила майже 100 банків. І нині чимало банківських установ перебувають у стадії ліквідації.

Процедура ліквідації банків є дуже суворо регламентованою. Ліквідація банку може проводитись як з ініціативи власників банку, так і з ініціативи Національного

банку України (у тому числі за заявою кредиторів).

Ліквідація банку з *ініціативи власників* здійснюється в порядку, передбаченому законодавством України про господарські товариства, з урахуванням особливостей, передбачених Законом України "Про банки і банківську діяльність" за згодою Національного банку України, якщо достатньо ліквідаційної маси для задоволення вимог усіх кредиторів, а кандидатура голови ліквідаційної комісії та її членів відповідає вимогам, визначеним у ст. 90 Закону України "Про банки і банківську діяльність".

Ліквідація банку з *ініціативи Національного банку України* здійснюється відповідно до Закону України "Про банки і банківську діяльність" та нормативно-правових актів Національного банку України.

Для процедури ліквідації та розгляду справи в суді обов'язково повинен бути висновок Національного банку України щодо доцільності відкликання банківської ліцензії та ліквідації банку.

Відкликання банківської ліцензії призводить до неможливості банком проведення банківських операцій, передусім — залучення вкладів, надання кредитів, ведення розрахунково-касового обслуговування третіх осіб та інших. Також автоматично закінчується дія письмового дозволу Національного банку України на проведення окремих операцій, оскільки він дійсний тільки при наявності банківської ліцензії, відповідно до Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій.

Національний банк України зобов'язаний відкликати ліцензію та ініціювати процедуру ліквідації банку, якщо банк-боржник не спроможний виконати свої зобов'язання, відповідно до рішення суду про примусове стягнення протягом шести місяців і якщо за цей час не досягнуто домовленостей щодо реструктуризації визначеного боргу.

Ліквідатора призначає орган, який ініціював рішення про ліквідацію. Ліквідатор приступає до виконання своїх обов'язків негайно після відкликання банківської ліцензії.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Назвіть основні органи управління комерційним банком.

Які завдання Правління комерційного банку?

Охарактеризуйте основні структурні управління сучасного комерційного банку.

Які служби банку забезпечують його роботу?

Назвіть форми реорганізації банку.

Які об'єднувальні форми реорганізації Ви знаєте?

Охарактеризуйте особливості розподільчих форм реорганізації банку.

В чому зміст реорганізації шляхом перетворення.

Розкрийте зміст процедури ліквідації банку та її причини

Змістовий модуль III

Банківська діяльність

Тема 5. Банки на ринку банківських послуг

План

Поняття ринку банківських послуг. Основні операції та види позабалансової діяльності банку.

Сучасні інновації у банківській діяльності.

Стратегії банку на ринку банківських послуг: фокусування та диверсифікація.

Рекомендована література [4,6,7,11].

Поняття ринку банківських послуг. Основні операції та види позабалансової діяльності банку.

Ринок банківських послуг є однією із важливих і невід'ємних складових сучасної ринкової економіки. Тому сьогодні зростає інтерес до різних аспектів діяльності банків та методів управління ними. Банки поступово перетворилися у основних посередників у перерозподілі капіталів, у забезпеченні безперервності процесу економічного відтворення. Умови зростаючої конкуренції і комерціалізації діяльності диктують необхідність реорганізації структур, розробки гнучких ринкових стратегій, проведення сегментації ринку банківських послуг, розвитку нових його сегментів, послуг та методів обслуговування.

Процес формування ринкових відносин в економіці України поступово виявляє значне зростання попиту на послуги установ кредитної системи як з боку суб'єктів підприємницької діяльності, так і з боку фізичних осіб. Сучасні особливості організації бізнесу визначають потреби підприємців не лише у традиційному кредитно-розрахунковому банківському обслуговуванні, а й у значно ширшому спектрі різноманітних послуг комерційних банків, спроможних забезпечити оптимальні умови для ефективного прибуткового господарювання своїх клієнтів. Щодо самих банківських установ, то потреба у розширенні діапазону їхніх операцій об'єктивно впливає з умов конкурентного середовища, яке складається на вітчизняному ринку. Крім того, в умовах кризових явищ в економіці країни, нестабільності виробництва, інфляції, традиційні кредитні операції банків неспроможні забезпечити їм належний рівень прибутковості, що поглиблює, тенденції, до універсалізації банківської справи та створення повноцінного ринку банківських послуг, як специфічної сфери ринкових відносин, що забезпечує попит і пропозицію на послуги банків з метою задоволення потреб клієнтів.

Отже, ринок банківських послуг - це специфічна сфера економічних відносин, функцією яких є балансування попиту і пропозиції на банківські продукти. Функціонування ринку банківських послуг має свої особливості, серед яких можуть бути виділені:

- тісне поєднання державного і ринкового регулювання з метою підтримки його стабільності;
- регулювання і регламентація відносин на ринку нормами міжнародного права і внутрішнім законодавством;
- прозорість інформації про стан ринку та його учасників;

необмежена кількість учасників ринку;
широкий асортимент і диверсифікація банківських продуктів.

З точки зору продуктової структури ринок банківських послуг являє собою сукупність пропонованих для продажу банківських послуг. Це обумовлює виділення у його структурі певних сегментів, що відповідають окремим групам банківських продуктів;

ринок кредитних послуг;
ринок депозитних послуг;
ринок розрахунково-касових послуг;
ринок валютних послуг;
ринок інвестиційних послуг;
інших.

Кредитні операції

Основні принципи банківського кредитування наступні:

Строковість – надання кредиту на визначений договором строк;
Зворотність – кредит підлягає обов'язковому поверненню; *Платність* – кредит надається за відповідну плату;

Цільове використання – кредит надається та використовується для конкретної мети передбаченої кредитним договором;

Забезпеченість – кредит надається під відповідне забезпечення його повернення;

У кредитних відносинах беруть участь дві сторони:
позичальник і *кредитор*. Ці сторони називаються *суб'єктами кредитної угоди*.

Грошові чи матеріальні цінності, витрати чи проекти, стосовно яких укладається кредитна угода, є *об'єктами кредиту*.

За строками користування кредити поділяються на: короткострокові - до 1 року; середньострокові - до 3 років; довгострокові - понад 3 роки.

За сферами спрямування кредит поділяється: кредит, спрямований у сферу обігу, — кредит у поточну діяльність; кредит, спрямований у сферу виробництва, на фінансування експортно-імпортних операцій; кредит в інвестиційну діяльність. (купівля рухомого і нерухомого майна, на придбання нематеріальних активів: майнових і авторських прав, інтелектуальних цінностей; придбання ноу-хау, технічної документації, виробничого досвіду, придбання права користування землею, надрами, ресурсами, впровадження нової ресурсозберігаючої технології, призначеної для поліпшення екологічного або соціального становища).

За забезпеченням кредити розрізняють: забезпечені заставою (майном, майновими правами, цінними паперами); іпотечні - забезпечені нерухомістю; гарантовані (банками, третьою особою, свідоцтвом страхування); незабезпечені (бланкові).

Кредити можна ще поділяти за методами надання і погашення.

За методами надання: у разовому порядку – одноразове списання коштів з кредитного рахунку за цільовим призначенням; відповідно до відкритої кредитної лінії – багаторазове списання в межах кредитного ліміту; гарантійні (із заздалегідь обумовленою датою надання).

За строками погашення: водночас – погашення здійснюється одним

платежем на конкретну дату зазначену в кредитному договорі; згідно графіку погашення – основний борг погашається частинами протягом усього строку дії кредитного договору; достроково (на вимогу кредитора або за заявою позичальника);

Забороняється надання кредитів на такі цілі:

покриття збитків від господарської діяльності позичальників; формування статутних фондів;

погашення раніше отриманих позик;

придбання цінних паперів інших підприємств і організацій;

без відповідного забезпечення, крім випадків надання бланкових кредитів.

КЛАСИФІКАЦІЯ ЕТАПІВ КРЕДИТУВАННЯ

ПОПЕРЕДНІЙ ЕТАП, що має кілька складових:

інтерв'ю з клієнтом - це особисте знайомство економіста кредитного відділу, а також керівника банку із клієнтом і розгляд його заяви, в якій обумовлено необхідну суму кредиту, його ціль і вид, термін кредиту та ймовірне забезпечення.

Економіст кредитного відділу, провівши з клієнтом попередню розмову, може з'ясувати не тільки важливі деталі кредитної угоди, а й намалювати психологічний і професійний портрет позичальника та застрахувати кредит від ризику вже на початку угоди. Формує кредитну справу.

Для визначення кредитоспроможності позичальника - банк вимагає, щоб до заяви були долучені документи і фінансові звіти, які пояснюють причину необхідності кредиту. Це можуть бути бізнес-плани, податкові декларації, фінансові прогнози, звіти та обов'язково розрахунок техніко-економічного обґрунтування кредиту.

Деякі банки пропонують клієнтам заповнити анкету позичальника (склад засновників, форма власності, основні види діяльності тощо).

- структурування кредиту; підготовка до укладення кредитної угоди. На цьому етапі банк визначає вид кредиту, суму, термін, способи видачі і погашення, вид забезпечення, процентну ставку за користування кредитом

Вид і термін кредиту залежать від того, куди будуть вкладатись позичені кошти - у сферу обігу чи у сферу виробництва.

Сума кредиту відіграє також значну роль, оскільки недостатня сума не дасть змоги завершити захід, що кредитується, надмірна сума може бути не погашена позичальником.

Способи погашення допоможуть позичальникові правильно розпорядитися коштами зі свого поточного рахунку.

Розмір процентної ставки та порядок її сплати встановлюється банком залежно від кредитного ризику, наданого забезпечення, попиту і пропозицій, які склалися на кредитному ринку, облікової ставки Національного банку, строку користування кредитом. Види процентних ставок за кредит такі:

фіксовані - виплати за процентами незмінні протягом усього терміну кредиту;

плаваючі - ставки за процент коливаються залежно від розвитку ринкових відносин, зміни депозитного процента, попиту та пропозиції на кредитні ресурси і т. д.

Сума плати за користування коштами залежить від середньої суми

кредиторської заборгованості й розміру процентної ставки на день отримання кредиту.

Відсоткові ставки за кредитами встановлюються з урахуванням і того, що сума отриманих відсотків за позичковими коштами повинна покривати сплату відсотків за залученими коштами; повністю покрити операційні витрати, пов'язані з обслуговуванням кредитних операцій, і забезпечити певну суму прибутку для банку.

Пропозиції кредитного спеціаліста банку можуть зовсім не збігатися з умовами кредиту, поданими у заяві клієнта, тому необхідно вишукувати компромісне рішення.

Рішення на видачу конкретного кредиту оформляється протоколом кредитного комітету.

ПОТОЧНИЙ ЕТАП - укладення кредитного договору та надання кредиту;

Згідно з розпорядженням кредитного відділу в операційному відділі даного банку позичальникові відкривається кредитний рахунок. Кредитний рахунок служить для обліку кредитних коштів.

Використовують найчастіше прості кредитні рахунки.

Одному і тому ж позичальнику може бути відкрито кілька кредитних рахунків, тому що підприємство може одержати кредит під різні об'єкти — обладнання, сировину, виставлення акредитива тощо.

ПІДСУМКОВИЙ ЕТАП - контроль за виконанням умов кредитного договору повинен здійснюватись протягом усього процесу кредитування.

Розрізняють попередній і оперативний контроль.

Попередній контроль банку включає перевірку розрахункового документа позичальника (обов'язковий номер і дата контракту, для здійснення якого наданий кредит, найменування партнера і всі його реквізити, сума договору повинна відповідати сумі кредиту) та форму забезпечення. Оперативний контроль банку складається з таких процедур:

перевірка своєчасного надходження до позичальника об'єкта кредитування (на основі товарно-транспортних документів та накладних на оприбуткування);

ведення реєстру використання кредитних коштів;

перевірка використання об'єкта кредитування за призначенням.

У разі встановлення факту нецільового використання кредиту з позичальника стягують штраф у розмірі, встановленому в кредитному договорі, а суму кредиту стягують достроково.

Якщо кредит забезпечений заставою, то банк перевіряє наявність застави за місцем її збереження залежно від виду заставленого майна:

нерухомість - не менше ніж один раз на квартал;

обладнання і майнові права - не менше ніж один раз на місяць;

транспорт - не менше ніж два рази на місяць;

товар - від двох до чотирьох разів на місяць. Після перевірки оформляють відповідні акти.

Якщо заставлене майно знецінилось і повністю не забезпечує суму наданого кредиту, то банк має право достроково стягнути з позичальника суму незабезпеченого кредиту або вимагати надання додаткового забезпечення.

Депозитні операції

Пасивні операції забезпечують формування ресурсів банку, необхідних йому зверх власного капіталу для здійснення нормальної діяльності, забезпечення ліквідності та одержання доходу.

Депозит (вклад) - це грошові кошти, які внесені у банк клієнтами, зберігаються на їх рахунках і використовуються згідно з укладеною угодою та банківським законодавством.

Депозити класифікуються за такими ознаками:

□ за категоріями вкладників. Депозити суб'єктів господарської діяльності; депозити фізичних осіб; депозити банків.

за □ строками використання коштів. Депозити до запитання; строкові депозити.

Депозити до запитання - це кошти, що залучені на депозит без визначеного строку погашення та поповнюються і використовуються власниками залежно від потреби в цих коштах.

Депозити до запитання є нестабільними: у будь-який час кошти з цих рахунків за вимогою клієнтів можуть бути вилучені шляхом видачі готівки, виконання платіжних доручень, сплати чеків або векселів.

За користування залишками коштів на клієнтських рахунках банки нараховують відсотки за низькими ставками або зовсім не сплачують відсотки.

В свою чергу, для покриття операційних витрат, пов'язаних з веденням поточних рахунків банк стягує з клієнта комісійну винагороду. Наприклад, за відкриття поточного або бюджетного рахунків, за перерахування коштів клієнтів, за прийом і перелік готівки для зарахування на рахунок клієнта, за видачу готівки клієнтам, за оформлення документів і переказ коштів в інші банки при закритті рахунку тощо.

Строкові депозити - це кошти, що зберігаються на окремих депозитних рахунках у банку протягом строку, який визначається у депозитній угоді.

Такі строкові депозити відкриваються усім клієнтам банку: суб'єктам господарської діяльності, центральним і місцевим органам влади, бюджетним установам, комерційним банкам і приватним особам.

Строкові депозити мають такі особливості: чітко встановлений строк зберігання; оформляються депозитною угодою; не використовуються для здійснення поточних платежів; при достроковому вилученні депозиту банк застосовує штрафні санкції.

За строковими депозитами сплачується високий депозитний процент, рівень якого залежить від терміну вкладу, виду внеску, облікової ставки НБУ, загальної динаміки ставок грошового ринку та інших факторів.

Визначальним при встановленні величини відсоткової ставки за строковими депозитами є термін, на який розміщені кошти: чим триваліший термін, тим вища процентна ставка.

На величину відсоткової ставки впливає і частота виплати доходу: чим рідше здійснюються виплати, тим вищий рівень процентної ставки.

Комерційний банк відкриває клієнту строковий або ощадний депозитний рахунок на підставі таких документів:

депозитної угоди;

картки зі зразками підписів та відбитком печатки (для юридичних осіб);

паспорта або документа, що його замінює; свідоцтва про реєстрацію.

т - зразка підпису (для фізичних осіб).

Депозитна угода укладається між банком та юридичною (фізичною)

особою в двох примірниках, один із яких зберігається у банку, а інший у клієнта.

Укладена угода засвідчує право комерційного банку керувати на свій розсуд залученими грошовими коштами і право вкладників отримувати у встановлений термін суму депозиту та відсотків за його користування.

В депозитній угоді передбачається:

дата внесення депозиту,

сума депозиту,

форма зарахування коштів на депозитний рахунок,

відсоткова ставка за користування депозитом,

періодичність сплати відсотків,

порядок повернення депозиту та відсотків після закінчення строку зберігання коштів,

права, зобов'язання та відповідальність сторін тощо.

Датою відкриття депозитного рахунку є дата надходження грошей на депозитний рахунок.

Форма надходження грошей обумовлюється угодою.

Юридичні особи мають право перераховувати кошти на депозитний рахунок тільки з поточного рахунку, а фізичні особи можуть вносити кошти готівкою або перераховувати з поточного рахунку.

Згідно з депозитною угодою можуть бути передбачені додаткові надходження грошей на депозитні рахунки.

Валютні операції

Під валютними операціями розуміються операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, з використанням валютних цінностей в міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності, та операції, пов'язані з ввезенням (вивезенням), переказуванням і пересиланням на територію України або за її межі валютних цінностей.

Під торгівлею валютою розуміють купівлю-продаж іноземної валюти за національну або інші конвертовані валюти.

Купівля та продаж іноземної валюти здійснюється на валютному ринку.

При цьому тут складається така система взаємовідносин:

між комерційними банками та їх клієнтами у даній країні; між комерційними банками однієї і тієї ж країни;

між комерційними банками різних країн;

між комерційними та центральними емісійними банками; між центральними емісійними банками.

У першій ланці з цих сфер валютного ринку ведеться роздрібна торгівля іноземною валютою, а в решті - оптова торгівля. Торгівля валютою може здійснюватись комерційними банками на комісійних засадах або за власний рахунок.

Валюти розрізняють за двома ознаками:

Конвертованістю: • вільно конвертована; • неконвертована.

Строковістю: • касова, або операція спот, при якій розрахунки між продавцем і покупцем валюти здійснюються не пізніше, ніж на другий робочий день після укладення угоди; • строкова, або форвардна угода, що передбачає розрахунок між продавцем та покупцем валюти не раніше, ніж через два робочі дні після її укладення за курсом, зафіксованим в угоді.

І касовою і строковою угодою передбачається фіксація певного валютного курсу в момент її укладення. Касові угоди укладаються за поточним ринковим курсом - так званим спот-курсом валюти, а тому часто й сам ринок таких контрактів називають спотовим. Валютний курс, за яким здійснюються контракти на ринку строкових угод, називається форвардним курсом, а ринок відповідно - форвардним.

Більш складним різновидом форвардної угоди є угода своп, що укладається між банками і дозволяє їм тримати свою валютну позицію закритою, тим самим запобігаючи ризику зміни курсу валюти. Валютні операції своп полягають в одночасному проведенні двох протилежних за змістом операцій: купівлі (продажу) валютних коштів на умовах спот та продажу (купівлі) на умовах форвард. Якщо продаж валюти проводиться на спотовому ринку і одночасно укладається угода про купівлю тієї самої валюти на форвардному ринку, то це валютна операція своп, що має назву репорт. Якщо ж ідеться про купівлю валюти на умовах спот у поєднанні з одночасним продажем на форварді, то відповідну операцію називають депорт.

Валютна позиція банку - це співвідношення між сумою активів та позабалансових вимог у певній іноземній валюті та сумою балансових і позабалансових зобов'язань у цій самій валюті. Різниця між сумою активів у іноземній валюті і пасивів у тій самій валюті називається експозицією щодо даної валюти. Експозиція визначає розмір валютного ризику, на який наражається банк внаслідок незбалансованості активів і пасивів в іноземній валюті. Чим більший розмір експозиції, тим більший валютний ризик існує в банку, і навпаки.

Валютна позиція банку буває закритою і відкритою. Валютна позиція називається закритою, якщо сума активів та позабалансових вимог збігається із сумою балансових та позабалансових зобов'язань у кожній іноземній валюті, а відкритою, - якщо сума активів та позабалансових вимог не збігається із сумою балансових і позабалансових зобов'язань.

Валютна позиція відкрита довга - це коли сума активів і позабалансових вимог перевищує суму балансових і позабалансових зобов'язань. Якщо відбувається навпаки, то відкрита валютна позиція називається короткою.

Валютна позиція банку визначається щоденно і окремо стосовно кожної іноземної валюти. На розмір відкритої валютної позиції банку впливають такі операції:

- купівля (продаж) готівкової та безготівкової іноземної валюти, як поточні так і строкові операції (на умовах своп, форвард, опціон та інші), за якими виникають вимоги та зобов'язання в іноземних валютах, незалежно від способів та форм розрахунків за ними;
- одержання (сплата) іноземної валюти у вигляді доходів або витрат та нарахування доходів і витрат, які враховуються на гривневих рахунках;
- купівля (продаж) основних засобів та товарно-матеріальних цінностей за іноземну валюту;
- надходження коштів в іноземній валюті до статутного фонду;
- погашення банком безнадійної заборгованості в іноземній валюті (списання, якої здійснюється з гривневого рахунку витрат);
- інші обмінні операції з іноземною валютою (виникнення вимог в одній валюті при розрахунках за ними в іншій валюті, в т.ч. і національній).

Валютна позиція виникає на дату операції з купівлі (продажу) іноземної валюти, а також нарахування доходів (витрат), зарахування на рахунки (списання з рахунків) інших доходів (витрат) та відповідно до перелічених операцій.

Обрахування загальної величини відкритої валютної позиції проводиться таким чином:

- визначається відкрита валютна позиція за кожною іноземною валютою як різниця між сумою активів за балансовими та позабалансовими рахунками та сумою пасивів за балансовими та позабалансовими рахунками. При цьому довга відкрита валютна позиція показується зі знаком плюс, а коротка відкрита валютна позиція - зі знаком мінус;
- довгі і короткі відкриті валютні позиції за кожною іноземною валютою переводяться в гривневий еквівалент за офіційним курсом НБУ;
- загальна величина відкритої валютної позиції банку дорівнює сумі абсолютних величин довгої та короткої відкритої валютної позиції банку у гривневому еквіваленті за кожною іноземною валютою.

Збалансованість активів і пасивів у іноземній валюті є одним із методів управління валютним ризиком. Зайнявши певну валютну позицію, можна отримати прибутки чи зазнати збитків внаслідок зміни валютного курсу, оскільки:

довга валютна позиція приносить прибутки в разі підвищення курсу іноземної валюти і завдає збитків у разі його зниження;

коротка валютна позиція приносить прибутки в разі зниження курсу іноземної валюти, але завдає збитків при підвищенні курсу.

Розмір прибутків і збитків залежить від розміру експозиції та змін у валютних курсах.

Управління валютною позицією банку може здійснюватися на основі структурного балансування активів та зобов'язань в іноземній валюті за строками і сумами, тобто методами натурального (природного) хеджування.

До них відносяться: структурне балансування валютних потоків; зміна строків валютних платежів (випередження та відставання), дисконтування платіжних вимог в іноземній валюті тощо.

Обмеження величини валютної позиції також може бути досягнене методами штучного хеджування, які базуються на проведенні позабалансових операцій, таких як строкові валютні угоди, форвардні валютні контракти, валютні ф'ючерси, валютні опціони та валютні своп-контракти.

Емісійно-касова роботи в банку

Національний банк України, якому належить монопольне право випуску в готівковий обіг грошових білетів і монет, здійснює контроль за виконанням установами банків, які проводять операції з готівкою, правил і порядку емісійно-касової роботи.

Керівники установ банків повинні приділяти особливу увагу підбору на касову і інкасаторську роботу і виключно чесних та надійних працівників.

Головний бухгалтер установи банку здійснює контроль за своєчасною передачею в касу зразків підписів працівників банку, які мають право підпису касових документів, а також слідкувати за своєчасним вилученням анульованих зразків підписів.

До первинних касових документів, які оформляються за операціями в національній валюті, належать: об'ява про внесення готівки, приходний касовий ордер, приходний ордер, грошовий чек, видатковий касовий ордер, видатковий ордер, повідомлення, заява про переказ готівки та повідомлення про одержання переказу.

Усі обов'язкові реквізити в касових документах мають бути заповнені.

Виправлення в касових документах не допускається

На об'явах про внесення готівки має зазначатися дата їх пред'явлення в установу банку. У разі формування приходних та видаткових касових ордерів програмним комплексом автоматизації касових операцій, у яких передбачені контрольні функції, передбачаються підписи працівника банку, відповідального за формування касових документів та касового працівника. На прийнятих і виконаних касових документах протягом операційного часу проставляється дата проведення касової операції за бухгалтерським обліком, а на прийнятих і виконаних касових документах після операційного часу ставиться поточна дата і штамп або напис "вечірня". Виправлення в касових документах не допускається.

Працівник банку під час приймання від клієнтів банку зазначених касових документів перевіряє належність пред'явленого паспорта або документа, що його замінює, його власникові.

У разі здійснення операцій з готівкою без відкриття рахунку на суму, що перевищує 50000 грн. або еквівалент цієї суми в іноземній валюті, з метою ідентифікації осіб у касових документах мають зазначатися такі реквізити:

для фізичних осіб — резидентів: прізвище, ім'я, по батькові особи, яка здійснює операцію з готівкою, дата народження, серія та номер паспорта (або документа, що його замінює), дата видачі та орган, що його видав, місце проживання, ідентифікаційний номер згідно з Державним реєстром фізичних осіб-платників податків та інших обов'язкових платежів;

для фізичних осіб — нерезидентів: прізвище, ім'я, по батькові (у разі його наявності) особи, яка здійснює операцію з готівкою, дата народження, серія та номер паспорта (або документа, що його замінює), дата видачі та орган, що його видав, громадянство, місце проживання або тимчасового перебування;

для юридичних осіб — резидентів: найменування, юридична адреса, ідентифікаційний код згідно з єдиним державним реєстром підприємств та організацій України, реквізити банку, в якому відкрито поточний рахунок, та номер цього рахунку, прізвище, ім'я, по батькові особи, представника цієї юридичної особи, яка безпосередньо одержує, вносить або

переказує готівку, дата народження, серія та номер паспорта (або документа, що його замінює), дата видачі та орган, що його видав;

для юридичних осіб — нерезидентів: найменування, місцезнаходження, реквізити банку, в якому відкрито поточний рахунок, номер цього рахунку, прізвище, ім'я, по батькові (у разі його наявності) особи, представника цієї юридичної особи, яка безпосередньо одержує, вносить або переказує готівку, дата народження, серія та номер паспорта (або документа, що його замінює), дата видачі та орган, що його видав.

У разі ненадання клієнтом документів або відомостей, що необхідні для з'ясування його особи, суті діяльності, фінансового стану, або умисного надання неправдивих відомостей банк відмовляє клієнту в проведенні операції з готівкою та повертає клієнту касовий документ без виконання.

Якщо операція з готівкою, яку здійснює клієнт, містить ознаки такої, що підлягає фінансовому моніторингу, то банк має право відмовити клієнту в проведенні такої операції та повернути касовий документ без виконання.

Порядок здійснення операцій в приходних касах комерційних банків

Установи банків приймають готівку від юридичних та фізичних осіб для зарахування її суми як на власні рахунки, так і на рахунки інших юридичних та фізичних осіб (незалежно від їх місцезнаходження) або виплати суми в готівковій формі.

Приймання готівки здійснюється за наявності таких документів:

об'яви про внесення готівки — від юридичних осіб (фізичних осіб, які є суб'єктами підприємницької діяльності), відокремлених підрозділів юридичних осіб для зарахування на власні рахунки або рахунки

- отримувачів;
- приходних ордерів або приходних касових ордерів — від фізичних осіб для зарахування сум готівки на вкладні (депозитні) або поточні рахунки фізичних осіб;
- повідомлень — від фізичних осіб для зарахування платежів на користь юридичних осіб;
- заяв про переказ готівки — від юридичних і фізичних осіб для переказу суми готівки отримувачу та її виплати йому в готівковій формі;
- приходних касових ордерів — усі інші надходження, у тому числі від фізичних осіб (працівників банку).

Касир, що одержав внутрішнім порядком приходні документи, зобов'язаний: перевірити наявність і тотожність підписів операційних працівників наявним у нього зразкам; звіряти відповідність вказаних в них сум цифрами і літерами; викликати особу, яка вносить гроші, і прийняти від неї гроші поаркушним перерахуванням.

Якщо клієнт здає гроші до каси банку за кількома приходними документами для зарахування на різні рахунки, касир приймає гроші за кожним документом окремо. Всі прийняті раніше гроші мають зберігатися в шухлядах столу або в металевих шафах, сейфах, які повинні замикатися.

Робоче місце касира повинно бути обладнане так, щоб клієнт міг спостерігати за прийманням грошей.

На столі касира не може бути ніяких інших грошей, крім тих, що приймаються від особи, яка вносить гроші.

Вся готівка, яка надійшла до закінчення операційного дня, повинна бути оприходувана до оборотної (операційної) каси і зарахована на відповідні рахунки за балансом установи банку в той же робочий день.

Правила здійснення переказів готівки та виплати їх сум у готівковій формі
Установа банку приймає від юридичних та фізичних осіб готівку для здійснення переказу у внутрішньобанківській або внутрішньодержавній, платіжних системах юридичній або фізичній особі, а також видає готівку юридичним і фізичним особам за переказами без відкриття рахунків. Плата за послуги з переказу готівки встановлюються установою банку залежно від застосовуваної платіжної системи.

За згодою сторін отримувачу може бути надіслано повідомлення про надходження на його ім'я переказу в порядку, встановленому банком отримувача. Після заповнення заяви про переказ клієнту надається унікальний контрольний номер. Працівник попереджає про необхідність повідомлення ним отримувача про здійснення переказу та контрольний номер. По зверненню отримувача в установу банку з вимогою про виплату переказу. Працівник банку перевіряє наявність інформації про надходження переказу. У разі підтвердження інформації працівник отримує заповнене повідомлення про виплату переказу, перевіряє повноту даних, наведених в ньому. Для отримувача

- фізичної особи – паспорт або документ, що його замінює. Для отримувача – юридичної особи – паспорт або документ, що його замінює уповноваженої особи, довіреність.

Працівник банку вносить інформацію про виплату переказу до системи грошового переказу. Часткова виплата переказів не допускається. Якщо установа банку не може здійснити виплату отримувачу переказу готівкою у зв'язку з тим, що він протягом 30 робочих днів із дня надходження цієї суми не з'явився до банку, то установа банку отримувача зобов'язана протягом трьох робочих днів повернути відповідну суму установі банку платника.

Організація і порядок роботи з банкоматами

Банкомат (автоматичний касир) – пристрій для здійснення самообслуговування клієнтів, який є складовою частиною системи автоматизації касових операцій, внутрішньобанківської або міжбанківської системи платежів.

Управління банкоматами та доступ до рахунків клієнтів виконується програмно-технічними засобами зазначених систем (система управління банкоматами).

Основні операції, що здійснюються банкоматами:

інформування клієнтів про стан їх рахунків;

видача готівки;

приймання готівки від клієнтів для розміщення на їх рахунках (цю функцію реалізують депозитні банкомати).

Доступ до банкомата для виконання операції здійснюється із застосуванням платіжних карток та ПІН-кодів клієнтів банківських установ.

Для виконання підкріплення та інкасації коштів за банкоматом (групою банкоматів) письмовим розпорядженням керівника банківської установи визначається перелік відповідальних працівників, в обов'язки яких входить обслуговування банкоматів, із персональним розподілом між ними функціональних обов'язків. Технічним обслуговуванням банкомата займаються відповідні фахівці або на підставі договірних угод – працівники сервісних організацій. Змінюють секретні коди замків банкомата працівники служби банківської безпеки.

Для здійснення доступу до банкоматів зазначених працівників за ними закріплюються індивідуальні і персоналізовані картки доступу. Для кожного банкомата, зважаючи на його рівень захищеності, розміщення та забезпечення і безперебійної роботи, визначається ліміт коштів, що можуть бути завантажені та зберігатись в його сейфі. Ключі від банкоматів зберігаються в Департаменті інкасації, дублікати в службі безпеки банківської установи.

Підкріплення банкомату готівкою проводиться залежно від потреби в ній.

Вкладення купюр у касети, а також вилучення купюр з касет проводиться в касі перерахунку в центральному сховищі.

Касети опломбовуються. До касети прикріплюється ярлик із зазначенням на ньому найменування банківської установи, номера банкомата, номіналу, кількості купюр, суми вкладених коштів, дати, підписів, штампів відповідальних осіб. Для інкасаторів заповнюється маршрутний лист.

Приймаючи касети інкасатор перевіряє цілісність пломб та касет. Технічне обслуговування банкоматів проводиться згідно з інструкціями по експлуатації.

Інші види традиційних банківських продуктів.

Платежі населення - це комплекс банківських послуг, що дозволяє здійснювати розрахунки фізичних осіб за товари, роботи і послуги підприємств, організацій, установ та приватних підприємців у всіх пунктах прийому платежів банку по всій території України.

Регулярні платежі - це автоматичне списання Банком коштів на користь підприємств із карткових і поточних рахунків клієнтів Банку за дорученням клієнта без безпосередньої присутності і будь-яких дій з його сторони.

Міжнародні платежі SWIFT з валютного поточного рахунку ваші кошти за допомогою платіжної системи SWIFT в будь-яку країну світу на користь як юридичних, так і фізичних осіб.

Банківські метали. Чи є обмеження по сумі продажу банківського золота клієнтові через касу банку в один день? - Обмежень по реалізації банківського золота фізичним особам немає. При купівлі банківських металів на суму, понад 50 000грн, необхідна ідентифікація клієнта за паспортними даними. Яка мінімальна і максимальна маса зливків банківських металів, що реалізуються Банком? - Банк продає зливки банківського золота від 1гр до 1 000гр.

Конверсійні операції – це операції конвертації однієї іноземної валюти на іншу іноземну валюту. При проведенні конверсійних операцій використовується крос-курс, який розраховується через офіційно встановлений Національним банком України курс гривні до відповідних валют на день проведення операції.

Прийняття на інкасо та обмін купюр іноземної валюти. Зношені банкноти, які можуть бути прийняті на інкасо - це банкноти, які мають ознаки зносу або пошкоджень:

Купівля-продаж готівкової іноземної валюти. Послуги страхування через Партнерів.

Соціальні програми При народженні дитини та встановлення на облік в Центрі зайнятості.

Брокерські послуги – це здійснення операцій по купівлі або продажу цінних паперів, так і підготовку всіх документів, необхідних для проведення операції, надання клієнту інформації про поточні котирування, консультування клієнта щодо податкових і правових аспектів операції.

Депозитарні послуги зберігання цінних паперів;

обслуговування обігу цінних паперів на рахунках у цінних паперах;

обслуговування операцій емітента щодо випущених ним цінних паперів.

послуги щодо здійснення клірингу та розрахунків за угодами щодо цінних паперів, які укладає Зберігач або його депоненти на ринку цінних паперів.

Нетрадиційні послуги комерційного банку та їх види.

Розвиток комерційної діяльності банків пов'язаний із розширенням банківських послуг для клієнтури. Сучасні банки західних країн можуть надавати сотні різноманітних послуг юридичним та фізичним особам і отримувати найбільшу частку доходів від здійснення цих операцій.

Банківськими послугами можна вважати дії банку, які супроводжують його основні функції та спрямовані на зростання дохідної діяльності банку.

Лізингові послуги

Лізингові послуги це відносно нові, нетрадиційні види банківських послуг. Лізинг виник у 50-ті роки паралельно з розвитком системи прискорених амортизаційних відрахувань. Це господарська операція, що передбачає передачу лізингодавцем права користування матеріальними цінностями іншим суб'єктам господарювання (лізингоодержувачу).

Лізинг також можна розглядати як довгострокову оренду, в якій наявні елементи кредитних відносин, а грошові та матеріальні потоки злиті в єдиний комплекс грошово-майнових відносин.

І хоча зовні лізинг схожий на довгострокову оренду, однак повернення майна до свого юридичного власника при ньому не є обов'язковою умовою.

Лізинг можна розглядати як різновид довгострокового кредиту, що надається в майновій формі і погашення якого здійснюється в розстрочку.

У лізинговій угоді беруть участь три сторони:

постачальник, який є виробником об'єкта лізингу;

лізингодавець, який оплачує об'єкт лізингу і здає його в лізинг;

лізингоодержувач, той, хто отримує і використовує об'єкт лізингу.

Розрізняють такі види лізингу:

а) залежно від джерел придбання об'єкта лізингу:

прямий - коли лізингодавець купує майно у виробника і передає його в оренду; □ його в оренду;
 зворотний - власник продає майно лізингодавцю, а потім бере його в оренду;

б) залежно від об'єкта лізингу: лізинг рухомого майна; лізинг нерухомого майна; □

в) залежно від обслуговування:

лізинг з обслуговуванням (надання лізингових послуг поєднується з наданням певних послуг, пов'язаних з утриманням і технічним обслуговуванням об'єкта лізингу);

пакетний лізинг - система надання в оренду об'єкта лізингу (будинок, магазин продаються у кредит, а обладнання - за лізинговою угодою);

г) залежно від ступеня окупності майна:

лізинг з повною окупністю, коли протягом строку дії одного договору здійснюється повна виплата лізингодавцю вартості орендованого майна;

лізинг з неповною окупністю, коли протягом дії одного договору окупається тільки частина вартості орендованого майна;

д) залежно від умов амортизації:

лізинг з повною амортизацією і, відповідно, з повною виплатою вартості об'єкта лізингу;

лізинг з неповною амортизацією і, значить, з частковою виплатою вартості.

Виходячи з наведених вище двох ознак класифікації (за ступенем окупності об'єкта лізингу і умов його амортизації), які пов'язані між собою, розрізняють фінансовий та оперативний лізинг:

оперативний - лізинг з неповною окупністю;

фінансовий - лізинг з повною окупністю.

Особливостями оперативного лізингу є:

□ орендодавець не планує покрити всі свої витрати за рахунок надходжень від орендаря;

строк зносу є більшими за строки угоди лізингу (тобто строк угоди не перевищує строк амортизації);

ризик втрати, псування майна лежить в основному на лізингодавці;

по закінченні встановленого терміну майно звичайно повертається лізингодавцю;

□ сам об'єкт лізингу залишається у власності лізингодавця та обліковується у нього на балансі.

Існує два види оперативного лізингу:

а) рейтинг - короткостроковий лізинг (від 1 дня до 1 року, без права наступного придбання лізингоодержувачем об'єкта лізингу);

б) хайринг - надання об'єкта лізингу на строк понад 1 року без права викупу лізингоодержувачем об'єкта лізингу.

Оперативний лізинг припускає багаторазове надання об'єкта лізингу в оренду.

Фінансовий лізинг передбачає виплату протягом твердо встановленого періоду сум, які достатні для повної амортизації капітальних вкладень і здатні забезпечити лізингодавцю прибуток.

Характерні особливості цього виду лізингу:

вибір об'єкта лізингу здійснює лізингоодержувач;

лізингоодержувач має право використовувати об'єкт лізингу протягом усього строку угоди;

строк фінансового лізингу, як правило, не менше за строк повної амортизації об'єкта лізингу;

витрати на утримання об'єкта лізингу несе лізингоодержувач;

існує можливість викупу об'єкта лізингу після закінчення терміну угоди.

Найпростіша схема лізингової операції передбачає:

о подачу заяви клієнтом, в якій зазначаються об'єкт лізингу, його характеристики, бажаний строк угоди тощо. Також надаються фінансові документи;

о аналіз документів і прийняття рішення щодо підписання договору про лізинг; о передача об'єкта лізингу.

Лізингова послуга виникає таким чином: на прохання клієнта банк купує майно (обладнання, транспортні засоби, обчислювальну техніку та інше) і приймає на себе практично всі зобов'язання власника: відповідальність за зберігання майна, внесення страхових платежів, сплату майнових податків. Клієнт, на прохання якого було придбано майно, укладає з банком угоду про

оренду, в якій визначаються, разом з іншими умовами, розмір та періодичність орендної плати.

До складу лізингового платежу включаються амортизаційні відрахування, плата за ресурси, лізингова маржа, премія за ризик.

Зміст та послідовність лізингової угоди приведені на рисунку:

Рисунок 1 – Специфіка лізингових відносин

Вигоди лізингодавця від лізингової операції є такими: отримання доходів; забезпечення реалізації продукції і надання послуги, яка за інших умов була б невігідною або неможливою;

підвищення економічної ефективності зданого в оренду обладнання; розширення клієнтури, зміцнення зв'язків з нею. Розмір процента, що сплачується за лізингові послуги, нижчий за процент, що сплачується за кредитом, тому клієнту більш вигідно користуватися лізингом, аніж брати кредит на придбання обладнання.

Для лізингоодержувача існують переваги від лізингу:

100% кредитування, що не вимагає негайного початку виплат; як правило, лізинг отримати легше, ніж кредит;

поява доступу до сучасного обладнання, можливості оперативного оновлення виробництва, причому ризик старіння обладнання лягає на лізингодавця.

У міжнародній банківській практиці значного поширення набув лізинг із залученням коштів. При здійсненні такої лізингової операції банк організує отримання довгострокової позички в одного чи кількох кредиторів на суму до 80% вартості активів, що здаються в оренду. За організацію позички банк отримує від орендаря додаткову винагороду.

Факторинг.

Факторинг - одна з нетрадиційних банківських послуг, що з'явилася у банківській практиці у 50-х роках.

Факторинг - це операція, що поєднує в собі кредитування клієнта з метою формування обігового капіталу, а також ряд посередницько-комісійних послуг. Суть факторингу полягає в тому, що банк купує у клієнта право на вимогу боргу. Як правило, банком купуються дебіторські рахунки, пов'язані з поставкою товарів чи наданням послуг.

Також банк може надавати клієнту ряд інших послуг, таких як ведення бухгалтерії, інформаційні, юридичні послуги.

У факторингу беруть участь три сторони:

фактор (спеціалізована установа, спеціальний відділ комерційного банку);

постачальник;

покупець.

Розрізняють два види факторингу:

Конвенційний, який є комплексною системою обслуговування клієнта і зосереджує в собі бухгалтерські, юридичні, консультаційні та інші послуги. Фактично за клієнтом зберігаються лише виробничі функції;

Конфіденційний, що обмежується тільки дисконтуванням рахунків-фактур.

Переваги цього виду факторингу для клієнта полягають у тому, що він є більш незалежним від банку.

Факторингова послуга може надаватись банком як в поєднанні з фінансуванням, так і без фінансування.

При факторингу без фінансування клієнт подає фактору документи, що підтверджують відвантаження товару, а фактор зобов'язується отримати на користь клієнта грошові кошти. Тобто роль фактора зводиться до інкасування фінансових документів.

Зміст та послідовність факторингової операції приведена на рисунку.

Рисунок 2 – Послідовність здійснення факторингової операції

- відвантаження товару і виставлення покупцеві платіжних вимог;
- пересилання платіжних вимог факторові;
- оплата платіжних вимог постачальнику (частково);
- перерахування суми платіжних вимог;
- оплата решти вартості вимог

Факторинг з фінансуванням полягає в тому, що фактор купує рахунки-фактури клієнта і виплачує йому грошові кошти у розмірі 80-90% від суми боргу. Решта 10-20%, що лишилися, банк утримує як компенсацію ризику до погашення боргу. Після погашення боргу банк повертає утриману суму клієнтові.

Факторингова послуга оформляється шляхом укладання угоди між банком і клієнтом, в якій має бути зазначено вид факторингу: закритий чи відкритий. При відкритому факторингу дебіторам надсилається повідомлення про укладання угоди і пропонується здійснити платежі безпосередньо фактору. При закритому факторингу дебітори направляють кошти клієнту, а той розраховується з фактором.

У договорі може передбачатися: право регресу - право повернення фактором клієнту несплачених покупцем розрахункових документів з вимогою повернення коштів; негайна оплата фактором розрахункових документів, тільки-но вони будуть йому пред'явлені (фактично це означає кредитування фактором клієнта).

Доходи фактора від здійснення факторингової операції складаються з двох частин:

комісійні за послуги по обслуговуванню боргу (в розмірі 1—2% загальної суми придбаних банком рахунків);

позичковий процент, нарахований на виданий клієнту аванс. Внаслідок швидкого обігу дебіторських рахунків і в зв'язку з незначним періодом користування авансом дохід банку від позичкового процента менший, ніж від комісійних платежів.

Трастові послуги.

Трастові послуги - це вид діяльності комерційних банків по управлінню майном, що за домовленістю з клієнтом передається банку. Трастові послуги - це відносини між заінтересованими сторонами, одна з яких передає, а інша бере на себе відповідальність за управління власністю, майном.

Управління майном за своєю специфікою близьке до банківської справи і пов'язане з виконанням операцій з обліку, збереження цінностей, розміщення грошових коштів, фінансового аналізу тощо.

У трастових операціях беруть участь декілька сторін:

довірена особа (траст) - суб'єкт, що здійснює управління майном за дорученням на користь довірителя;

□ довіритель - юридична або фізична особа, яка передає право управління своїм майном довірчій особі;

бенефіціар - особа, на користь якої надаються довірчі послуги. Це може бути як сам довіритель, так і третя особа.

Зміст договору про трастове обслуговування може мати багато варіантів, наприклад, розпорядження майном за заповітом, агентські послуги, обслуговування та зберігання коштів тощо.

Види трастових послуг в залежності від характеру розпорядження майном класифікуються таким чином:

активні операції - власність на майно, що знаходиться в довірчому управлінні, може відчужуватись шляхом продажу, надання застави без згоди довірителя;

пасивні операції - коли майно, передане в довірче управління, не може використовуватись без згоди довірителя.

Можна виділити два напрями надання трастових послуг:

□ на користь фізичних осіб (розпорядження спадком; управління персональними трастами; опікунство на збереження майна; агентські функції);

на користь юридичних осіб.

Зараз досить поширеним є управління майном на користь пенсійних фондів, страхових компаній.

До розпорядження спадком належать операції з отримання рішень суду, збору та забезпечення зберігання спадку, сплати адміністративних витрат по розрахунках з кредиторами, сплати податків, розподілу майна.

Управління персональними трастами (майном, що було передано банку для управління) передбачає: розміщення коштів; депозитні операції; отримання доходів; виплату доходу клієнтові; облікові операції; фінансовий аналіз.

Агентські послуги дещо відрізняються від трастових тим, що клієнт не втрачає повноважень власника, а лише доручає банку проведення операцій від свого імені. Агентські послуги включають: страхування майна, інвестиційні та комерційні операції за дорученням власника, сплата рахунків, податків та інші.

Підприємствам комерційні банки надають такі види агентських послуг: розпорядження активами, агентські операції, ліквідація підприємств тощо.

Доходи від трастових послуг формуються за рахунок комісійних винагород (щорічні відрахування від доходів трасту, щорічний внесок з первинної суми трасту тощо). Ставки внесків диференційовані залежно від видів трастів та пов'язаних з ними послуг по управлінню трастами.

Посередницькі послуги - це послуги, у наданні яких бере участь третя сторона, що виступає посередником між замовником і виконавцем.

Серед посередницьких послуг, що надаються комерційними банками, найбільш поширеними є: посередництво в отриманні клієнтом позички, посередництво в операціях з цінними паперами, валютою, майном.

Перший вид послуг надається банком тоді, коли банк неспроможний задовольнити кредитну заявку клієнта. Така ситуація може виникнути у випадку перевищення потрібної суми над встановленим лімітом кредитування.

Посередницькі послуги в операціях з цінними паперами, валютою, майном здійснюються на основі доручення від клієнта.

Гарантійні послуги полягають у зобов'язанні банку виплатити суму боргу свого клієнта, якщо останній не зможе (не захоче) виконати свої зобов'язання.

До цієї групи операцій належать: гарантії повернення кредиту, гарантії відшкодування збитків, що випливають з невиконання клієнтом умов контракту. Плата за надання гарантійних послуг - це комісія. Банківські гарантії, особливо відомих своєю платоспроможністю банків, фактично означають доступ клієнта до кредиту.

Консультаційні послуги для клієнтів комерційні банки надають з питань економічного (фінансового) аналізу і бухгалтерського обліку, звітності, оподаткування, аналізу фінансово-господарської діяльності, аналізу платоспроможності господарських партнерів клієнта; організації емісії та вторинного обігу цінних паперів; вибору напрямів інвестування коштів тощо. Як правило, цей вид послуг перебуває в тісному контакті з іншими операціями, а саме: кредитними, лізинговими та іншими. Плата за консультацію враховується у складі плати за основний вид операції, що супроводжується консультацією.

Комерційні банки, володіючи сучасними засобами телекомунікацій та електронно-обчислювальної техніки, завжди мають різноманітну інформацію, що дозволяє їм займатися інформаційною діяльністю, зокрема:

одержанням інформації; використанням інформації; поширенням інформації; зберіганням інформації.

За режимом доступу інформація поділяється на: обмежену та відкриту доступ до якої забезпечується шляхом публікації в офіційних друкованих виданнях).

Сучасні інновації у банківській діяльності.

З приводу визначення поняття «банківська інновація» слід зазначити, що не має його чіткого єдиного визначення в сучасній літературі. Але можна зробити висновок, що банківські інновації – це результат діяльності банку, спрямований на створення нових продуктів та технологій, а також інноваційних методів управління банківською установою з метою отримання додаткових доходів та конкурентних переваг.

Отже, поняття банківської інновації може бути застосовано до будь-яких нововведень у всіх сферах функціонування банку, що дає змогу досягти визначеного позитивного економічного або стратегічного ефекту (приріст клієнтської бази, збільшення частки ринку, скорочення витрат на проведення певного виду операцій тощо).

При цьому, як новий продукт чи послуга, банківська інновація проявляє себе тільки в процесі своєї реалізації на фінансовому ринку або всередині банку, а попит на інноваційний банківський продукт чи послугу визначає його ступінь новизни [5]. Причиною появи банківських інновацій з однієї сторони є підтримка банком стійкого зв'язку з клієнтами, яка заснована на партнерських відносинах. Це означає, що банки турбуються не тільки про збереження, а й про примноження капіталу своїх клієнтів. Досягають вони цього тим, що пропонують інноваційні продукти, які в свою чергу сприяють розширенню напрямів їх діяльності, зниженню витрат,

розвитку ділової активності і підвищенню прибутковості.

З іншого боку, передумовою появи банківських інновацій є конкуренція між банківськими та іншими фінансовими інститутами в умовах постійного розвитку фінансового ринку.

У світовій практиці зазвичай виділяють наступні види банківських інновацій: банківський продукт на нових сегментах ринку;

інновації, як освоєння напрямів діяльності у нових сферах фінансового ринку;

нові методи управління готівкою та використання нових інформаційних технологій;

модифіковані послуги фінансового посередництва, спрямовані на зниження операційних витрат та більш ефективне управління активами та зобов'язаннями;

нові продукти в традиційних сегментах позичкових капіталів.

Інноваційні банківські продукти, зміна сервісу та новітні технології у вітчизняних банках дозволяють полегшити процес нарощування клієнтської бази, перш за все, шляхом залучення молодого покоління або на переманюванні клієнтів у банків-конкурентів. В подальшому розвиток ринку банківських послуг України

залежить від більш активної готовності банків швидко адаптуватися під потреби більш широкого діапазону клієнтів.

Для того, щоб з'ясувати наскільки сучасними є зарубіжні інноваційні банківські продукти, необхідно звернутись до досвіду провідних банків світу. Так, наприклад, Royal Bank of Canada сьогодні тестує інноваційний браслет, який дозволяє заміряти частоту серцебиття людини та ідентифікувати людину при скоєнні безконтактних платежів. Канадський банк CIBC Bank створив та запропонував своїм клієнтам нову кредитну карту – «Кобренд» у співробітництві з відомою мережею ресторанів Tim Hortons. Ця інноваційна картка має кнопки, тому при здійсненні покупки або оплати рахунку в ресторані клієнт обирає потрібну йому кнопку і здійснює платіж. За оплату покупок клієнт заробляє бонусні бали, які потім можна використати в ресторані. А банк Westpac з Нової Зеландії запровадив ідентифікацію при вході у мобільний додаток за допомогою сканування пальця, що підвищило захист рахунків клієнта.

Найбільш цікавими банківськими інноваціями, які могли б бути започатковані на Україні, слід вважати:

Депозитний проект «SmartyPig» від WestBank (Великобританія), який побудований за принципом соціальної мережі – треба зареєструватися, виставити цілі, на які призначено вклад, запросити друзів. Такий вклад носить дуже конструктивний характер - людині прищеплюється звичка постійно усвідомлювати свої потреби та визначати засоби їх досягнення.

Проект «Keep the change» від Bank of America – в процесі покупки, банк округлює суму, а різницю залишає клієнту на окремому ощадному рахунку.

CIBC Bank (Канада) створив та запропонував своїм клієнтам нову кредитну карту – «Кобренд» у співробітництві з відомою мережею ресторанів Tim Hortons. Ця інноваційна картка має кнопки, тому при здійсненні покупки або оплати рахунку в ресторані клієнт обирає потрібну йому кнопку і здійснює платіж.

Сервіс P2P-перекази через мобільний телефон, який представлений на ринку банківських послуг як Oboray, Hal-Cash от Bankinter, POPmoney от PNCBank. Суть його полягає в тому, що для переказу грошей не потрібно знати прізвище, банк та номер рахунку. Все що потрібно - це зареєструватися в проекті p2p-переказів, і відправити гроші парою натиснень кнопок на телефоні. Якщо телефон вже є в системі і він прив'язаний до рахунку в банку, то гроші придуть прямо на нього, а якщо номера в системі немає, то рахунок буде відкрито автоматично [8].

За останнє десятиріччя український банківський сектор також суттєво змінився, він представлений новими технологіями, продуктами та підходом до клієнта. На сьогодні найбільш розповсюдженими є такі види вітчизняних інноваційних банківських продуктів:

мобільний банкінг – завдяки мобільному телефону можна здійснити більшість операцій із власними рахунками, він відкриває великий спектр послуг, зокрема залишок по рахунку, платежі, перекази коштів, кредити однієї фізичної особи іншій тощо. Як вважають експерти, мобільний телефон замінить пластикову картку як засіб платежу вже через кілька років. Саме за допомогою NFC-чипів, які вбудовані у телефон, буде

відбуватися ідентифікація клієнта, тому зникне потреба у паспорті, тому що ідентифікація клієнта банком стане можливою лише за допомогою телефона. Сьогодні ця тенденція з'явилася на ринках США і Європи, де ідентифікація вже відбувається навіть за адресою електронної пошти клієнта;

інтернет-банкінг - ключова новація майбутнього десятиліття, яка сьогодні пропонується клієнтам більшістю банків. Україна входить у топ-10 країн Європи за кількістю користувачів, але через низьке проникнення в регіони все ще має значний потенціал зростання Інтернет-аудиторії у майбутньому. Для банків це відкриває великі можливості, тому експерти роблять основну ставку саме на розвиток віддаленого банкінгу;

«зона 24» - за допомогою цього продукту клієнт може самостійно керувати своїми рахунками, одержувати консультацію фахівця call-центру, залишати заявку на одержання послуги, записатися на обслуговування в будь-яке відділення банку. Практично кожна «зона 24» оснащена банкоматом, модулем поповнення готівкою CashIn, телефоном доступу до інформаційної служби. Цей напрямок банківської діяльності продовжує вдосконалюватися;

електронний залишок - впровадження даної послуги у касах банку дозволяє скоротити витрати на обіг монет, оскільки залишок менше однієї гривні зараховується на рахунок мобільного телефону клієнта або у вигляді електронного ваучера;

POS-термінали в торговельних мережах - на відміну від західних країн вони не призвели до глобальної революції в українському безготівковому просторі. Однак сьогоднішні 5% безготівкових операцій з платіжними картками все-таки змушують банкірів вірити в посилення цього тренда у найближчі п'ять років. У майбутньому POS-термінали будуть встановлювати самі торговці, оскільки в оплату будуть прийматися не пластикові картки, а інформація з NFC-чипів, вбудованих у телефон. Тим часом, термінали самообслуговування, що з'явилися кілька років тому, набирають популярності як у банківських відділеннях, так і за їхніми межами [9].

Сьогодні в Україні найбільш інноваційними банками є : «Приватбанк», «Райффайзен банк Аваль», «Альфа-Банк», «ОТП Банк» та ін. Вони вже більше десятиріччя виділяються поміж інших банків наданням таких інноваційних продуктів, як смс-банкінг та інтернет-банкінг.

Стратегії банку на ринку банківських послуг: фокусування та диверсифікація.

Здійснення стратегічного управління припускає вибір стратегії і розробку плану заходів щодо її реалізації. Структура стратегічного менеджменту може бути представлена такими організаційними етапами, поступова реалізація яких забезпечить максимально ефективне стратегічне управління сучасним комерційним банком.

Діагностика нинішнього становища банку (ситуаційний аналіз).

Визначення стратегічного бачення діяльності банку.

Формулювання місії і стратегічних цілей.

Визначення стратегічного підходу й оцінка альтернативних стратегій.

Аналіз стратегічного вибору банку.

Затвердження і реалізація стратегії.

Оцінювання результатів впровадження стратегії і можливих коригувань стратегічного плану.

Кожен конкретний банк повинен застосовувати індивідуальний стратегічний підхід. Так, забезпечення стабільного росту — безперечно головна мета банку, але вона не може бути єдиною основою при виборі стратегії. При прийнятті тієї чи іншої стратегії потрібно враховувати також унікальні особливості конкретного банку, виявлені в процесі стратегічного аналізу.

Виділяють три напрями вибору можливих стратегічних підходів (рис. 5.1):

вибір основної стратегії банку, використовуючи яку він буде конкурентоспроможним або забезпечить собі стійку конкурентну перевагу;

вибір напрямку розвитку банку;

вибір методу, за допомогою якого банк досягне успіху.

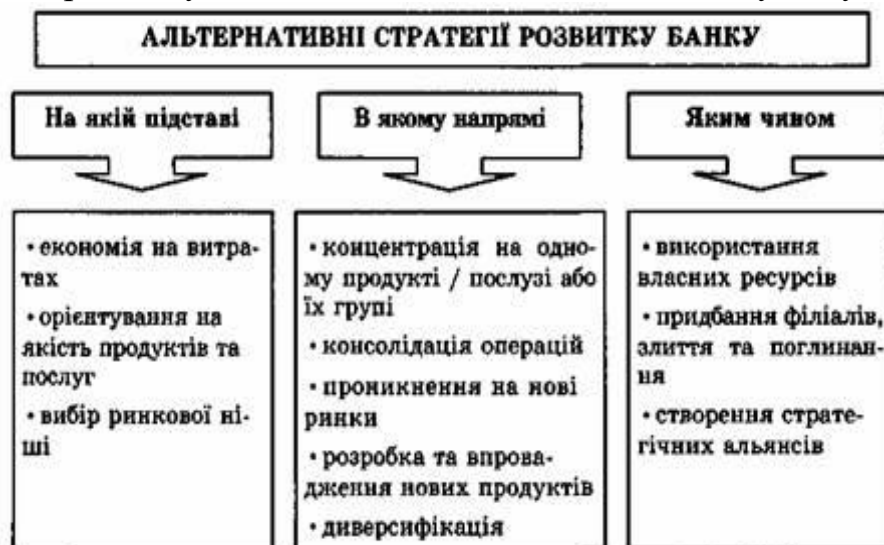

Рис.5.1 – Стратегічний напрям діяльності комерційного банку

Перш ніж приступити до розгляду проблеми розробки основних стратегічних напрямів, важливо визначити основу, на якій банк буде розвивати конкурентоспроможність і забезпечувати ефективність своєї діяльності. Цю основу для підтримки конкурентного рівня часто називають основною стратегією або рушійною силою стратегії.

Визначення основної (провідної) стратегії банку пов'язане з необхідністю конкретизації того:

у чому полягає конкурентна перевага, до якої прагне банк;

чим вона конкретизується;

у якій галузі вона має бути досягнута;

на якому ступені вона проявиться.

У світовій практиці стратегічного менеджменту для визначення основної стратегічної переваги компанії прийнято застосовувати підходи, більшість з яких заснована на побудові двомірних матриць, кожному сектору (квадранту) яких відповідає визначена типова стратегія. Серед безлічі таких методів найбільшу популярність одержали: матриця американського економіста І. Ансоффа, побудована в системі координат «товари — ринки»; її модифікація — матриця «товари —

ринкова визначеність»; портфельна матриця Бостонської консультаційної групи, що визначає співвідношення між темпами зростання галузі і відносною часткою ринку, яку займає компанія; метод консалтингової компанії «McKinsey&Company», що за замовленням корпорації «General Electric» удосконалила матрицю Бостонської консультаційної групи, виділивши як ключові параметри стратегічного вибору такі категорії як «привабливість ринку» і «конкурентоспроможність товару» і т.ін. Узагальнюючи різні методології і приймаючи до уваги специфіку банківського бізнесу, можна виділити кілька основних альтернативних стратегічних підходів до досягнення стратегічних цілей комерційного банку.

Оскільки першочерговою метою конкурентної стратегії є розвиток і підтримка ефективного поєднання цілей і ресурсів банку з можливостями ринку, прояв стратегії визначається конкурентною перевагою, тобто вартісною цінністю, яку банк може створити для своїх клієнтів так, щоб одержати результат, що перевищує витрати на її створення.

Розглянемо відмінні риси використання того чи іншого стратегічного підходу з погляду перспективності впровадження у вітчизняній банківській системі.

Для досягнення лідерства у витратах на діючому ринку основним є те, що банк розглядає різні джерела конкурентної переваги в інтегрованому вигляді. Традиційний підхід до скорочення витрат, особливо популярний у періоди тотального зменшення прибутковості, властивого і нинішньому етапу розвитку банківського сектору України, може спровокувати протилежні результати, що полягають як у погіршенні ціннісної значимості для клієнтури, так і в послабленні майбутньої здатності приносити прибуток.

Тому стає важливим, щоб стратегія лідерства у витратах була зосереджена на комплексній орієнтації на клієнта, для того щоб уникнути скорочення витрат, що розходяться з новими ринковими тенденціями.

Щодо стратегії лідерства у витратах, то вона може певною мірою відповідати концентрації на роздрібних банківських послугах (retail banking). Цей ринок, незважаючи на феномен впливу грошових ресурсів з фінансово-кредитних інститутів на неорганізований ринок капіталів, залишається для більшості банківських установ основним. Крім того, варто помітити, що порівняно з іншими видами банківської діяльності сектор послуг retail banking менш піддається небезпекам з боку нових конкурентів, банків і небанківських установ.

Пропозиція для роздрібного ринку, що складається з приватних осіб, родин, невеликих фірм та індивідуальних підприємців, включає значно стандартизовані продукти і послуги, вибір яких з боку клієнта головним чином обумовлюється судженнями про доцільність — спочатку ціна, далі — доступ до пунктів продажу, потім — час на здійснення операції. Визначивши ці структурні характеристики роздрібного ринку, успішна конкурентна стратегія не може не базуватися на досягненні високих рівнів ефективності. Метою банку, що працює на роздрібному ринку, являється вишукування такої економії, зумовленої зростанням масштабу діяльності і розширенням асортименту продуктів/послуг, яка б створювала основу власної конкурентної переваги.

Досягнення цієї мети є на сьогодні досить актуальним завданням у зв'язку зі зростанням структурних витрат, викликаних розширенням філіальної мережі.

Зростання кількості філій має завжди супроводжуватися розширенням пропонованих послуг з метою збільшення валового прибутку нових підрозділів.

У виробничому плані стратегія, спрямована на досягнення лідерства у витратах, може включати такі напрями: територіальне розширення в зонах, що розглядаються як привабливі з погляду розвитку і компліментарності здійснюваної діяльності (відкриття нових філій, поглинання, створення філіальної мережі); поліпшення продуктивності шляхом впровадження організаційних і технологічних інновацій; розширення асортименту запропонованих послуг (розроблені всередині банку продукти, купівля ліцензій, створення консорціумів і т.ін.); зростання ефективності маркетингової діяльності.

Цікавий приклад застосування стратегії лідерства у витратах був продемонстрований у свій час американським банком Bank-One. Цей банк вчасно скористався дерегламентацією банківського ринку в США й обмеженнями, накладеними на різні банки для роботи за межами штату, де вони мали головну контору. Даний банк скористався цим для розвитку наступальної політики поглинання місцевих банків (із вдалою системою управління), здійснюючи таким чином максимальну стандартизацію централізованих процедур та операцій бек-офісу й одночасно залишаючи автономію філіям у відносинах з клієнтурою або здійснюючи, іншими словами, оперативний маркетинг.

Стратегія диференціації може бути реалізована як з одиничними продуктами/послугами, так і з широким їх асортиментом, представленим на ринку зі структурою системи розподілу, з іміджем, а також з багатьма іншими факторами. За допомогою диференціації банк може досягти найкращих цінових умов, максимальної довіри клієнтури, найбільшого захисту від конкурентів.

У той же час ефективно застосування стратегії диференціації припускає наявність компетенції і структур, здатних задовольнити попит, що впливає, переважно, з корпоративних сегментів фінансового ринку. Як правило, стратегію диференціації вибирають банки, орієнтовані на обслуговування так званих VIP-клієнтів — найбільш прибуткової і в той же час найбільш вибагливої категорії споживачів банківських послуг.

Звичайно, мова не йде про легко досягну мету, особливо якщо брати до уваги те, що стратегія диференціації стосується специфічних потреб на інших ринках. Наприклад, якщо вітчизняний банк має намір розвивати фінансовий ринок або надавати допомогу невеликим підприємствам-експортерам, то він повинен надавати послуги, використовуючи індивідуальний підхід до кожного клієнта.

Стратегія диференціації також може забезпечувати прибуток з економії, обумовленої зростанням масштабу діяльності й розширенням асортименту продуктів/послуг. У згаданому випадку надання допомоги невеликим підприємствам-експортерам великий банк може скористатися конкурентними перевагами над невеликими місцевими банками через наявність філіальної мережі за кордоном, а також високого рівня компетенції в даній галузі в головній конторі.

Таким чином, з погляду застосування стратегія диференціації припускає:
наявність специфічної компетенції, необхідної для створення вартісної цінності, якої потребують і можуть оцінити цільові ринки;
наявність ефективної системи моніторингу конкурентного середовища і

цільових сегментів споживачів;

високий рівень відносин із клієнтами на різних стадіях взаємин (пошук, перші контакти, розвиток відносин, допомога і наступні консультації після укладання угоди на обслуговування);

координацію різних функцій при здійсненні процедури створення вартісної цінності і т.ін.

Варто зауважити, що дана стратегія дієва і здатна приносити банківський прибуток тільки в середньо- і довгостроковому плані. Таким чином, неправильною є думка, що банківська стратегія диференціації може ефективно застосовуватися в імітаційних цілях або без адекватного структурного забезпечення і рівня компетенції.

Розглядаючи нарешті третю базову стратегію — стратегію фокусування, чи концентрації, потрібно насамперед помітити, що від попередніх вона відрізняється лише розмірами цільового ринку.

Дійсно, стратегія фокусування полягає у виборі обмеженої зони в рамках великого ринку. У випадку ринку банківських послуг стратегія фокусування може бути застосована в певних географічних зонах або сегментах клієнтури, або типології продуктів і послуг. Ключовим у даному разі є правильний вибір відповідної зони або сегмента ринку, на якому банк може домогтися власної конкурентної переваги, застосовуючи вищевказані стратегії лідерства у витратах чи диференціації. Таким чином, у рамках стратегії концентрації можна ідентифікувати стратегію фокусування на витратах і стратегію фокусування на диференціації.

Обидві відповідають характеристикам таких банківських ринків, як місцеві або визначені специфічними нішами попиту. Наприклад, на італійському банківському ринку функціонує багато банків невеликих розмірів: народні банки, інститути кооперативного кредиту й ощадні банки і т.ін., витрати яких на залучення коштів нижче середніх і відповідно вище маржа за виданими кредитами.

Для вибору правильної стратегії вирішальну роль відіграє описаний нами вище метод SWOT-аналізу, що виявляє тісний зв'язок між стратегічним вибором, який банк може зробити щодо небезпек ринку, і між можливостями конкурентного середовища, з одного боку, та власними ресурсами, оперативними можливостями і минулими рішеннями, прийнятими для вибору майбутніх стратегій, з іншого.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Дайте визначення ринку банківських послуг?

З яких складових елементів складається ринок банківських послуг?

Охарактеризуйте один з видів основних (традиційних) операцій банку?

Розкрийте зміст однієї з нетрадиційних банківських послуг?

Наведіть приклади банківських інновацій?

Розкрийте зміст основних стратегій банківської діяльності?

Тема 6. Ризики у банківській діяльності

План

Роль ризику у банківській діяльності та види банківських ризиків.

Організація та функціонування системи ризик-менеджменту в банках.

Рекомендована література [2,3,4,5,7,9].

Роль ризику у банківській діяльності та види банківських ризиків.

У міжнародній банківській практиці процес управління ризиками розглядається як ключовий напрям фінансового менеджменту. Значна увага приділяється вивченню ризикових сфер і основних видів ризиків, пошуку ефективних методів їх оцінювання, контролю та моніторингу, а також

У банківській справі, як і в інших видах бізнесу, ризик пов'язується, насамперед, з фінансовими втратами, що виникають у разі реалізації певних ризиків. Оскільки повністю уникнути ризиків неможливо, то ними можна і потрібно свідомо керувати, пам'ятаючи про те, що всі види ризиків взаємопов'язані і їх рівень постійно змінюється під впливом динамічного оточення.

У цілому банківська сфера характеризується вищою ризикованістю порівняно з іншими видами діяльності. Ця особливість зумовлена специфікою тих функцій, які виконує кожний комерційний банк. Банки мають багато партнерів, клієнтів, позичальників, фінансовий стан котрих безпосередньо впливає на їхнє становище. Діяльність банку дуже різноманітна і включає операції залучення коштів, випуск та купівлю цінних паперів, видачу кредитів, факторинг, лізинг, забезпечення клієнтів готівкою тощо. Здійснення кожної банківської операції, пов'язане з можливістю реалізації кількох ризиків.

Незважаючи на те, що банківська діяльність супроводжується численними ризиками, саме банки покликані уособлювати надійність та безпеку. Оскільки банкіри працюють здебільшого з чужими грошима, то мають намагатися знизити ризикованість своєї діяльності навіть більше, ніж інші підприємці. Отже, управління ризиками розглядається як один із важливих напрямів фінансового менеджменту в банку. З погляду сфер виникнення та можливостей управління банківські ризики поділяють на зовнішні та внутрішні.

До *зовнішніх* належать ризики, пов'язані зі змінами у зовнішньому щодо банку середовищі і безпосередньо не залежні від його діяльності. Це політичні, правові, соціальні та загальноекономічні ризики, що виникають у разі загострення економічної кризи у країні, політичної нестабільності, війни, заборони на платежі за кордон, консолідації боргів, введення ембарго, відміни імпорتنих ліцензій, стихійного лиха (пожежі, повені, землетруси), приватизації, націоналізації, неадекватного правового регулювання тощо. Вплив зовнішніх ризиків на результативність роботи банку винятково високий, управління цими ризиками найскладніше, а іноді й неможливе. Для їх оцінювання застосовуються в основному логічні методи аналізу.

До *внутрішніх* належать ризики, що виникають безпосередньо у зв'язку з діяльністю конкретного банку. Чим ширше коло клієнтів, партнерів, зв'язків банку, банківських операцій, послуг, тим більше внутрішніх ризиків

супроводжує його роботу. Порівняно із зовнішніми внутрішні ризики краще піддаються ідентифікації та квантифікації. Завдання менеджменту полягають в тому, щоб виявляти, оцінювати, мінімізувати та постійно контролювати внутрішні ризики за допомогою відповідних методів.

За сферою виникнення внутрішні ризики поділяються на фінансові та функціональні.

Фінансові ризики утворюють найчисленнішу групу банківських ризиків. Вони визначаються ймовірністю грошових втрат і пов'язуються з непередбаченими змінами в обсягах, доходності, вартості та структурі активів і пасивів банку. До фінансових ризиків належать валютний, кредитний, інвестиційний, ринковий, ризик ліквідності, ризик зміни відсоткових ставок, інфляційний, базисний і т. ін.

Кредитний ризик — це ймовірність фінансових втрат унаслідок невиконання позичальниками своїх зобов'язань. Важливу складову кредитного ризику становить галузевий ризик, який впливає з невизначеності щодо перспектив розвитку галузі позичальника. Одним із методів вимірювання галузевого ризику є системний, або бета-ризик. Бета-ризик показує рівень коливань або відхилень у результатах діяльності галузі щодо загальної тенденції розвитку ринку чи економіки в цілому. Галузь із показником бета, що дорівнює одиниці, має коливання результатів, яке повторює рух ринку. Менш мінлива галузь матиме коефіцієнт бета, нижчий за одиницю, а більш мінлива — більший за одиницю. Очевидно, що вищий показник бета означає вищий рівень галузевого ризику. Визначення рівня показника бета для кожної галузі потребує надійної бази даних за тривалий період часу.

У процесі визначення рівня кредитного ризику необхідно враховувати географічний ризик, який поділяють на регіональний та ризик країни — місцезнаходження позичальника. Останній супроводжує кредитування іноземних позичальників і зумовлений дією чинників, характерних для тієї країни, в якій перебуває позичальник.

Регіональний ризик визначається специфікою певного адміністративного чи географічного району, що характеризується умовами, відмінними від середніх умов країни в цілому. Відмінності можуть стосуватися кліматичних, національних, політичних, законодавчих та інших особливостей регіону, які впливають на стан позичальника і тому стають складовою кредитного ризику. Кредитний ризик притаманний не лише операціям прямого кредитування, а й супроводжує здійснення лізингових, факторингових, гарантійних операцій, процес формування портфеля цінних паперів.

Ризик незбалансованої ліквідності пов'язується з ймовірністю того, що банк не зможе своєчасно виконати свої зобов'язання або втратить частину доходів через надмірну кількість високоліквідних активів. Ризик незбалансованої ліквідності може розглядатися як два окремі ризики: ризик недостатньої ліквідності та ризик надмірної ліквідності. Виміряти ризик ліквідності дуже складно, оскільки на цей показник впливає багато чинників, причому більшістю з них сам банк керувати не може. На практиці для контролю за рівнем ліквідності застосовуються спеціальні показники, які здебільшого регулюються центральними банками країн.

Ризик інфляції — це ймовірність майбутнього знецінювання грошових коштів, тобто втрати їх купівельної спроможності. Інфляційні процеси тією чи іншою мірою притаманні більшості економічних систем. Це загальноекономічне явище, і тому банки не можуть істотно впливати на нього. Але банки можуть використати високі темпи інфляції для підвищення дохідності своїх операцій. З огляду на специфіку своєї діяльності банки мають реальні шанси опинитися серед тих, хто скористався стрімкою інфляцією на свою користь за рахунок значних приростів грошової маси та дії кредитного мультиплікатора у процесі кредитування клієнтів. Проте ризик інфляції має і негативний вплив, який виявляється в знецінюванні банківських активів та коштів власників банку — акціонерного капіталу.

Ризик неплатоспроможності — це ймовірність того, що банк не зможе виконати свої зобов'язання навіть за умови швидкої реалізації (продажу) активів. Ризик неплатоспроможності тісно пов'язаний з ризиком ліквідності та з ризиком банкрутства і є похідним від решти ризиків. Саме тому процес управління базується на постійному контролі за рівнем загального ризику, який бере на себе банк.

Значне місце серед фінансових ризиків посідає група цінних ризиків, які пов'язуються з можливістю зміни дохідності чи вартості активів і зобов'язань банку. *Цінний ризик* визначається ймовірністю зміни ринкових цін на фінансові та фізичні (реальні) активи, що перебувають на балансі банку або обліковуються на позабалансових рахунках. Під фінансовими активами розуміють грошові кошти, іноземну валюту, цінні папери; до фізичних активів відносять дорогоцінні метали, предмети мистецтва, нафту, зерно, кольорові метали тощо. Найбільшою мірою вплив цінних ризиків стає очевидним, коли банк оцінює вартість статей балансу на підставі ринкових цін за станом на кінець кожного робочого дня. У такому разі будь-які зміни ринкової ціни негайно відображуються в балансі банку. Несвоечасний облік втрат або прибутків породжує додаткові проблеми, оскільки необізнаність щодо факторів ризику не означає їх відсутність. Трьома основними банківськими ризиками, що належать до цієї групи, є ризик зміни відсоткових ставок, валютний ризик та ризик зміни вартості цінних паперів.

Ризик зміни відсоткових ставок (відсотковий ризик) — це ймовірність фінансових витрат у зв'язку з мінливістю відсоткових ставок на ринку протягом певного періоду часу в майбутньому.

Відсотковий ризик супроводжує діяльність позичальників, кредиторів, власників цінних паперів, інвесторів.

Валютний ризик визначається ймовірністю втрат, пов'язаних зі зміною обмінного курсу однієї валюти щодо іншої. Валютний ризик виникає в тих суб'єктів господарської діяльності, які мають на балансі активні, пасивні або позабалансові статті, деноміновані в іноземних валютах.

Ризик зміни вартості цінних паперів (фондовий ризик) — це ймовірність фінансових витрат у зв'язку зі зміною ринкової ціни цінних паперів чи інших інструментів фондового ринку. Цей ризик притаманний усім учасникам фондового ринку: інвесторам, торговцям, емітентам цінних паперів.

Базисний ризик визначається ймовірністю структурних зрушень у різних відсоткових ставках. Іншими словами, цей ризик зумовлюється виникненням асиметрії в динаміці окремих ставок (порівняльна характеристика) на протигагу відсотковому ризику, який пов'язується зі змінами в рівнях відсоткової ставки з плином часу (динамічна характеристика).

У процесі управління ціновими ризиками банки застосовують спеціальні методи, об'єднані спільною назвою — *хеджування*. Механізм хеджування забезпечує компенсацію фінансових втрат, що сталися через зміну ринкової ціни того чи іншого інструменту за однією позицією, доходами за іншою (компенсуючою) позицією. Хеджування дає змогу істотно знизити або навіть уникнути цінових ризиків.

Функціональні ризики справляють значний вплив на діяльність банків. Причинами їх виникнення є неможливість здійснення своєчасного та повного контролю за фінансово-господарською діяльністю банку. Функціональні ризики пов'язані з процесами створення й упровадження нових банківських продуктів і послуг, збору, обробки, аналізу й передавання інформації, підготовки кадрового потенціалу та виконанням інших адміністративно-господарських операцій.

Ці ризики важче виявити та ідентифікувати, а також виміряти кількісно й виразити в грошових одиницях, ніж фінансові ризики. Але функціональні ризики небезпечні не менш ніж інші види банківських ризиків, причому зрештою вони також призводять до фінансових втрат. Банки намагаються знизити функціональні ризики, удосконалюючи системи внутрішнього аудиту, розвиваючи схеми документообігу, розробляючи внутрішні методики та техніко-економічне забезпечення окремих операцій. Зниженню та ких ризиків сприяє також продумана ресурсна, матеріально-технічна та кадрова політика.

Технологічний ризик (ризик збою системи) пов'язаний з використанням у діяльності банку технічних засобів, високотехнологічного обладнання та технологій. Цей вид ризику породжується помилками в застосуванні комп'ютерних програм, у математичних моделях, формулах і розрахунках. Виникає він і в разі несвоєчасного або неадекватного інформування менеджерів, через недоліки в інфраструктурних підсистемах, порушення в мережах або засобах зв'язку. Фінансові втрати банку спричинюються як помилками та збоями, так і додатковими витратами на їх усунення. Типовим проявом технологічного ризику є збій у системі електронних платежів. Одна з обов'язкових умов входження банків у міжнародні клірингові та інформаційні системи — усунення будь-якої несправності в роботі обладнання протягом визначеного часу (здебільшого 2 год).

Ризик зловживань — це можливість збитків для банку, до яких призводять шахрайство, розтрата, несанкціонований доступ до ключової інформації з боку службовців або клієнтів банку, відмивання грошей, несанкціоноване укладання угод.

Документарний ризик полягає в можливості виникнення ненавмисної

помилки в документації, яка може призвести до негативних наслідків — невиконання положень угоди, подання позову до суду, відмови від прийнятих раніше зобов'язань тощо. Документарний ризик можна істотно знизити, посиливши системи контролю, аудиту, удосконаливши документообіг, автоматизувавши процес документування, підвищивши кваліфікацію персоналу.

Ризик транзакції супроводжує укладання та реєстрацію угоди, виконання розрахунків, підписання контрактів, поставлення цінних паперів або валюти. Цей вид ризику тісно пов'язаний з технологічним, документарним і операційним ризиками. Типовим прикладом є здійснення зустрічних платежів, коли моменти переведення коштів несинхронізовані. Одна зі сторін неодмінно проводить операцію раніше, наражаючись на ризик транзакції.

Операційний ризик визначається ймовірністю виникнення не- відповідності між витратами банку на здійснення своїх операцій та їх результативністю. Процес управління операційним ризиком у банку набагато складніший, ніж в інших сферах підприємництва.

До складу витрат включаються як процентні, так і непроцентні (комісійні та інші операційні витрати), які не завжди вдається точно спрогнозувати. Тому менеджерам банку складніше, ніж іншим підприємцям, визначити вплив непроцентних витрат на чистий прибуток.

Стратегічний ризик пов'язується з помилками у реалізації функцій стратегічного менеджменту. Насамперед ідеться про неправильне формулювання цілей та стратегій банку, помилки в розробці стратегічного плану, неадекватне ресурсне забезпечення реалізації стратегій, а також хибний підхід до управління ризиками в банківській практиці. Амбіційна мета в разі неналежного забезпечення кадровими чи фінансовими ресурсами може обернутися збитками й навіть втратою репутації банку. Класичний приклад стратегічного ризику — надмірні інвестиції в нерухомість або невиправдано швидке розширення мережі філій без ретельних маркетингових досліджень.

Ризик впровадження нових продуктів — це ймовірність не досягти запланованого рівня окупності нових банківських продуктів, послуг, операцій чи технологій. У банківській діяльності, як і в інших видах бізнесу, постійно точиться конкурентна боротьба за клієнтів та ринки збуту для досягнення найвигідніших умов. На цей процес відчутно впливають численні маркетингові ризики, одним із проявів яких і є ризик впровадження нових продуктів.

Ризик втрати репутації спричинюється можливою нездатністю банку підтримувати свою репутацію як надійної та ефективно працюючої установи. Високий рівень залежності від залучених коштів робить банки особливо вразливими щодо цього ризику. Втрата довіри до банку з боку вкладників може призвести до відпливу коштів та неплатоспроможності. Менеджмент банку має приділяти особливу увагу додержанню нормативних вимог, постійному контролю за ліквідністю та загальним рівнем ризикованості банківських операцій.

Організація та функціонування системи ризик-менеджменту в банках.

Успішна діяльність банку в цілому значною мірою залежить від обраної стратегії управління ризиками. Мета процесу управління банківськими ризиками полягає в їх обмеженні або мінімізації, оскільки повністю уникнути ризиків неможливо.

Ризиками можна і потрібно свідомо управляти, керуючись такими правилами:

- усі види ризиків взаємопов'язані;
- рівень ризику постійно змінюється під впливом динамічного оточення;
- ризики, на які наражаються банки, безпосередньо пов'язані з ризиками їхніх клієнтів;
- банкіри повинні намагатися уникати ризиків навіть більше, ніж інші підприємці, оскільки вони працюють не з власними, а з чужими грошима. Щоб досягти успіхів у тій сфері діяльності, яка характеризується підвищеною ризикованістю, банкам необхідно створювати та розвивати системи управління ризиками. З їх допомогою керівництво банку зможе виявити, оцінити, локалізувати та проконтролювати той чи інший ризик.

Система управління ризиками складається з розглянутих далі елементів і підсистем:

- управління активами і пасивами;
- реалізація кредитної політики;
- установлення нормативів і лімітів;
- ціноутворення продуктів і послуг;
- управлінський облік та фінансовий аналіз;
- вимоги до звітності та документообігу;
- організація інформаційно-аналітичної служби;
- розподіл повноважень у процесі прийняття рішень;
- моніторинг;
- аудит;
- служба безпеки.

Ступінь складності системи оцінювання ризику має відповідати ступеню ризикованості середовища, в якому працює банк. Системи слід створювати заздалегідь, оскільки втрати через їх брак можуть значно перевищити витрати на їх створення та впровадження. Типовим прикладом такої системи є система кредитних рейтингів, за допомогою якої оцінюють кредитний ризик позичальників за різними галузями, видами наданих позичок, напрямками кредитування, типами позичальників (юридична або фізична особа) тощо. Система кредитних рейтингів допомагає керівництву банку встановити обґрунтовану відсоткову ставку, яка включає компенсацію за взятий банком ризик.

Процес управління ризиками складається з таких етапів:

- ідентифікація — усвідомлення ризику, визначення причин його

виникнення та ризикових сфер;

квантифікація — вимірювання, аналіз та оцінювання величини ризику;

мінімізація — зниження чи обмеження ризиків за допомогою відповідних методів управління;

моніторинг — здійснення постійного контролю за рівнем ризиків з механізмом зворотного зв'язку.

Складність практичної реалізації *першого етапу процесу управління* ризиками залежить від джерела виникнення та характеристики ризику. Механізм прийняття управлінських рішень в банківській установі має не лише ідентифікувати ризик, а й дозволяти оцінити, які ризики і якою мірою може взяти на себе банк, а також визначати, чи виправдає очікувана дохідність відповідний ризик. Ідентифікація й аналіз ризику на якісному рівні є необхідною, проте ще не достатньою процедурою.

Важливо виявити величину того чи іншого ризику, тобто провести його квантифікацію і це завдання вирішується на *другому етапі управління*. Кількісне оцінювання рівня ризику — це важливий етап процесу управління, який має включати оцінювання реального (фактичного) ризику, а також установлення меж допустимого ризику для окремих банківських операцій, організаційних підрозділів та фінансової установи в цілому. При цьому слід оцінити й ризики освоєння нових ринків, банківських продуктів та напрямів діяльності.

Ризик економічних рішень оцінюється очікуваними втратами, що є наслідками даного рішення. Ступінь ризику вимірюється втратами (збитками), які можуть статися в разі реалізації цього ризику, а також імовірністю, з якою ці втрати можуть відбутися. Коли ймовірність втрат висока, а розмір їх малий або навпаки — збитки малоімовірні, хоча й оцінюються як значні, то ризик вважається невисоким (малим).

У процесі оцінювання ризиків вітчизняних банків найбільш вживаними та доступними для зовнішніх аналітиків залишаються непрямі показники ризикованості банку. Такими показниками можуть бути: мультиплікатор капіталу, рівень капіталізації, співвідношення власних і залучених коштів банку, залежність від міжбанківського кредитування, питома вага резервів на покриття кредитних ризиків в обсязі кредитного портфеля та ін. Основним методичним прийомом у процесі оцінювання ризику банку за допомогою непрямих показників є метод коефіцієнтів. Інформаційна база складається з даних фінансової звітності банків, статистичних даних та інших публічних (загальнодоступних) джерел інформації.

Однак і цей підхід має певні обмеження і не гарантує об'єктивного оцінювання всіх ризиків, на які наражається той чи інший банк у своїй діяльності, до того ж він заснований на ретроспективних даних. Зовнішні щодо банку суб'єкти ринку за браком більш об'єктивних даних вимушені задовольнятися непрямими показниками ризикованості. Менеджмент банку має можливість скористатися значно ширшою інформаційною базою та застосувати удосконалені підходи до оцінювання різних видів ризиків та прогнозування

їхнього впливу на прибутковість банку.

У цьому разі переходять від узагальнюючих показників ризикованості діяльності банку до оцінки кожного конкретного виду ризику, на який наражається банк у процесі свого функціонування. Вибір показників визначається економічною сутністю та специфікою того чи іншого виду ризику. Наприклад, для валютного ризику таким індикатором вважають величину відкритої валютної позиції банку, для кредитного — обсяг резерву на покриття можливих втрат від кредитних ризиків, для відсоткового — величину гепу (розриву між активами і пасивами банку, чутливими До зміни відсоткової ставки). Аналіз таких індикаторів у сукупності з урахуванням чинників зовнішнього середовища дозволяє прогнозувати вплив кожного з ризиків на діяльність банку та приймати обґрунтовані управлінські рішення. Основу інформаційної бази для аналізу індикаторів банківських ризиків формують дані аналітичного бухгалтерського обліку, хоча за потреби можуть бути використані й інші інформаційні джерела.

За такого підходу виникає питання адекватності бухгалтерських даних з погляду відображення ризиків в обліковій системі. Очевидно, що облікова система може вважатися ефективною лише тоді, коли надана інформація об'єктивно відображає дійсність. Оскільки економічні ризики є об'єктивною реальністю, то очевидна необхідність їх відображення в бухгалтерському обліку.

Одним із важливих інструментів у процесі оцінювання й управління ризиками є аналіз сценаріїв — альтернативних варіантів, за якими можуть розвиватися події в майбутньому. Такий аналіз базується на оцінці періоду часу, протягом якого банк наражається на конкретний вид ризику, а також ступеня впливу ризику та ймовірності його реалізації. Наявність ризику означає існування кількох сценаріїв, які відрізняються як за ймовірністю настання події, так і за можливими наслідками. Самі сценарії мають бути описані та сформульовані на основі експертних оцінок, тобто суб'єктивними методами. Кількісні характеристики кожного з обраних сценаріїв визначаються із застосуванням об'єктивних методів (математичних, статистичних).

У процесі оцінювання банківських ризиків виявляють багатофакторні залежності з численними зворотними зв'язками, які не рад консалтингової фірми тощо. Суб'єктивні методи застосовуються тоді, коли ризики не піддаються кількісному вимірюванню — квантифікації.

Для оцінки величини фінансових ризиків банку в основному використовуються три групи показників:

статистичні величини (стандартне відхилення, варіація, дисперсія, коефіцієнт бета);

непрямі показники ризикованості діяльності, обчислені, як правило, у формі фінансових коефіцієнтів за даними публічної звітності;

аналітичні показники (індикатори), призначені для оцінки конкретного виду ризику (валютного, відсоткового, кредитного, інвестиційного, незбалансованої ліквідності тощо) в процесі внутрішнього аналізу діяльності банку.

Оцінювання фінансових ризиків за допомогою методів статистичного аналізу — один із найпоширеніших підходів до вирішення цього питання. Він ґрунтується на тому очевидному факті, що сукупна дія ризиків, на які наражається банк у процесі своєї діяльності, в підсумку відбивається на зміні показників його дохідності (прибутковості), а це дає підстави трактувати варіацію (мінливість) доходів як узагальнюючий показник ризикованості підприємницької діяльності. За такого підходу класичними показниками ризикованості є стандартне відхилення, дисперсія або коефіцієнт β (бета), визначені за даними статистичної сукупності, сформованої зі спостережень за динамікою фінансових результатів діяльності банку протягом кількох періодів.

На цьому етапі управлінського процесу також порівнюють реальний та допустимий рівні ризиків. Це дозволяє визначити, які ризики і в якій мірі може прийняти на себе банк, а також з'ясувати, чи виправдає очікувана дохідність відповідний ризик.

Виправданий або допустимий ризик розглядається як необхідна складова стратегії і тактики ефективного менеджменту. Під *допустимим* розуміють такий ризик, реалізація якого не загрожує життєдіяльності банку, а випадкові збитки менші за очікуваний прибуток та розмір спеціальних резервів, призначених для відшкодування можливих втрат. У такому разі ризик оцінюють, виходячи з розміру недоодержаного прибутку. Верхня межа допустимого ризику для банку обчислюється як сума сформованих резервів та розрахункового значення прибутку. Межі допустимого ризику кожний банк установлює самостійно, керуючись власними міркуваннями й обраною стратегією управління.

Ризик, загрозовіший для банку порівняно з допустимим, називають *критичним*. Критичний ризик характеризується такими втратами, розміри яких перевищують резерви й очікуваний прибуток. Верхня межа критичного ризику визначається розмірами капіталу банку. У разі реалізації критичного ризику банк не лише не отримає прибутку, а й може втратити власні кошти, за рахунок яких компенсуються фінансові втрати.

Якщо можливі наслідки реалізації ризику сягають рівня, вищого за критичну межу, то йдеться про *катастрофічний* ризик. Цей ризик призводить до банкрутства банку, його закриття та розпродажу активів. У широкому розумінні до категорії катастрофічних відносять ризик, пов'язаний з прямою загрозою для життя людей, екологічними катастрофами тощо.

Коли фактичний ризик не перевищує межі допустимого, то керівництво може обмежитися контролюючою функцією, аби не допустити зростання рівня ризикованості, тобто зразу перейти до останнього етапу управлінського процесу.

У разі, коли рівень реального ризику перевищує допустимі межі, необхідно його знизити, застосувавши відповідні методи Управління. При цьому виникає проблема пошуку оптимальних Методів управління, вибір яких визначається видом ризику, а також особливостями та можливостями конкретного банку, загальним станом економіки, ступенем досконалості елементів інфраструктури фінансового ринку, законодавчим і нормативним

середовищем країни.

На *третьому етапі управління* реалізуються процедури зниження ризиків за допомогою спеціальних методів. Так, цінові ризики мінімізуються за допомогою методів хеджування, що базуються на проведенні операцій з похідними фінансовими інструментами (деривативами) на строкових фінансових ринках. Необхідною умовою здійснення операцій хеджування є активно діючий строковий ринок, який уможлиблює проведення фінансових операцій у будь-який час і в будь-яких обсягах. В Україні, наприклад, строковий ринок перебуває у стадії становлення, тому застосування методів хеджування вітчизняними банками обмежене.

У процесі мінімізації кредитного ризику банк може вдаватися до таких методів: аналіз кредитоспроможності позичальника чи емітента цінних паперів; диверсифікація; установлення лімітів; вимоги забезпечення кредиту і т. ін. Вибір методу або групи методів управління кредитним ризиком залежить від стратегії конкретного банку, ставлення керівництва до проблеми ризику, рівня підготовки працівників банку, кола клієнтів та особливостей того сегмента ринку, що його обслуговує банк. Так, для спеціалізованих банків можливості застосування методу диверсифікації обмежені. Банк, який працює з невеликими клієнтами, може не практикувати встановлення лімітів.

Функціональні ризики банку можуть бути знижені завдяки посиленню систем контролю та внутрішнього аудиту; застосуванню спеціального програмного забезпечення, що виявляє помилки та локалізує збої в комп'ютерних мережах; відпрацюванню систем повноважень і посадових інструкцій; удосконаленню технічних засобів зв'язку та передавання інформації.

З погляду можливостей застосування окремих методів управління доцільно виділити кілька груп фінансових ризиків, об'єднавши їх за ознакою застосування тих чи інших методів мінімізації. Це групи ризиків, які можуть бути:

диверсифіковані;

застраховані;

проходжовані;

знижені за допомогою інтегрованого управління активами і пасивами банку.

Якщо рівень ризику з якоїсь причини не вдається мінімізувати, керівництво банку може прийняти рішення про його обмеження, обмеження ризику або його зниження до допустимого рівня досягається обмеженням обсягів операцій, у зв'язку з якими виникає ризик, і (або) скороченням періоду часу, протягом якого банк наражається на відповідний ризик. Обмеження обсягів операцій забезпечує зменшення можливих втрат, а скорочення ризикового періоду дає змогу знизити ймовірність настання негативної події.

У своїй діяльності банки можуть використовувати тактику уникнення ризику, відмовляючись від проведення певних фінансових операцій,

освоєння нових ринків, упровадження нових послуг і продуктів та інших дій, які супроводжуються підвищеним ризиком. Але в банківській практиці, на відміну від решти видів бізнесу, такий підхід не завжди прийнятний. Якщо компанія може працювати без залучення кредитних ресурсів, розміщення коштів на депозитах, купівлі цінних паперів, проведення експортно-імпорتنих операцій і завдяки цьому уникнути багатьох видів ризиків, то для банку такий шлях неприйнятний. Адже більшість банківських операцій зумовлюється, насамперед, потребами клієнтів, без яких банк існувати не зможе.

Тому в процесі управління ризиками банк має якнайширше застосовувати методи їх мінімізації, удосконалювати відомі та шукати нові підходи до вирішення проблем ризикованості діяльності. Водночас банки наражаються й на такі ризики, вплинути на які вони не в змозі. У такому разі ризики оцінюються й беруться до уваги під час розрахунків загального рівня ризикованості банку. Може статися так, що доведеться знизити інші ризики, аби сукупний ризик банку не перевищував допустимого рівня.

На останньому, *четвертому етапі*, рівень банківських ризиків контролюють за допомогою систем моніторингу, спираючись на різні методики та щоденну діяльність конкретних підрозділів банку. Оперативний контроль за рівнем ризику належить до обов'язків менеджерів, тоді як стратегічний контроль за діяльністю банку та самого оперативного керівництва може бути реалізований лише власниками — акціонерами банку. Якщо засновники банку не створюють дієвих механізмів контролю на рівні Ради Директорів, то їхні шанси на досягнення очікуваних результатів істотно знижуються.

У процесі оперативного контролю керівництво банку має насамперед правильно розставити кадри на місцях та організувати ресурсне забезпечення діяльності установи. Недостатнє кадрове, матеріально-технічне та фінансове забезпечення конкретних операцій породжує невиправданий ризик. Наприклад, банк має розвинену комп'ютерну мережу, яка дає змогу здійснювати операції з деривативами на міжнародних фінансових ринках. Проте за відсутності високопрофесійних аналітиків та відповідного рівня організації роботи казначейства банку проведення таких операцій призведе до значного підвищення загального ризику банківської установи.

Однією з важливих складових системи контролю за банківськими ризиками є внутрішній управлінський контроль. Завдання його зводяться до чіткого визначення та розмежування посадових повноважень, забезпечення подвійного контролю, ротації кадрів, організації контролю за окремими операціями безпосередньо на робочих місцях, створення досконалих систем передавання та зберігання інформації. І хоча не існує такої системи внутрішнього контролю, яка змогла б запобігти службовим зловживанням, проте правильно організований механізм контролю істотно знижує рівень функціональних ризиків.

Моніторинг ризику - це процес функціонування регулярної незалежної системи оцінювання та контролю за ризиком з механізмом зворотного зв'язку. Моніторинг здійснюється завдяки інформаційним звітам

структурних підрозділів та окремих посадових осіб, внутрішньому і зовнішньому аудиту й аналітичній діяльності спеціалізованих служб банку. Звітність, застосовувана в рамках моніторингу, забезпечує менеджерам зворотний зв'язок, а також надає докладну зведену інформацію. Така інформація допомагає аналізувати поточну діяльність як з погляду ризикованості, так і щодо прийняття загальних управлінських рішень.

Кожний структурний підрозділ банку, а також здатні оцінити ризик фахівці мають певну частину інформації, необхідної для всебічного аналізу ризику. Створення відповідної системи взаємодії зазначених власників інформації розглядається як обов'язковий елемент управлінського процесу. Однією з форм реалізації цього положення і є система моніторингу ризику.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Які основні види ризиків притаманні діяльності банків?

Які ризики відносяться до зовнішніх, а які до внутрішніх?

Які ризики належать до групи фінансових?

У чому полягає призначення системи моніторингу банківських ризиків?

Які основні групи методів застосовуються для реалізації фінансових стратегій управління банком?

Які показники використовуються для оцінювання прибутковості банківської діяльності?

Змістовий модуль IV Банківська діяльність

Тема 7. Банківська система в умовах глобалізації

План

Глобалізація банківської діяльності. Сфери міжнародного банківського бізнесу.

Іноземний капітал у банківській системі, його форми, переваги та ризики. Ризик країни.

Взаємодія банківської системи з міжнародними фінансовими організаціями.

Рекомендована література [3,5,6,8,12].

Глобалізація банківської діяльності. Сфери міжнародного банківського бізнесу.

На сучасному етапі розвитку світового господарства, під впливом процесів лібералізації, інтеграції та глобалізації, відбувається активний розвиток сфери банківських послуг у більшості регіонах і країнах світу.

Сьогоднішня фінансова система характеризується посиленням конкуренції між банківськими установами, появою конкурентів в особі інших фінансових посередників, впровадженням нових та модифікацією традиційних банківських послуг, швидким розвитком інформаційних технологій, зростанням та урізноманітненням потреб суб'єктів господарювання і населення в банківському обслуговуванні, підвищенням потреб та вимог клієнтів до якості банківського обслуговування.

Варто відзначити також, що відповідно до теперішнього етапу еволюції міжнародного ринку банківських послуг характерними є такі особливості як:

універсалізація банківської діяльності;

лібералізація державного регулювання банківської сфери;

розширення територіальної сфери діяльності банків;

посилення конкуренції на ринку між банками і небанківськими фінансово-кредитними установами та підвищення ролі нецінових методів конкурентної боротьби;

розширення асортименту банківських послуг спрямоване, з одного боку, на поліпшення якості обслуговування клієнтів, а з іншого, – на диверсифікацію прибуткових статей банку, що дає змогу отримувати дохід навіть при змінах ринкової кон'юнктури та падінні попиту на окремі види послуг.

Становлення сучасної світової банківської системи це результат тривалої концентрації й централізації банківського капіталу, а міжнародні банки стали інституційною основою переливу капіталів, яка зазнала еволюційних змін у процесі збагачення форм і видів міжнародних економічних відносин.

Сучасні банки щодня здійснюють великі транскордонні угоди, їхні клієнти можуть бути з різних країн, і гроші, що вони одержують від банків у вигляді кредитів, відсотків тощо, можуть використовуватися де завгодно. Місцезнаходження банків часто не відіграє принципової ролі. Всі банки світу складають, по суті, одну банківську систему. Цей процес змін у характері

банківських і фінансових послуг прийнято називати глобалізацією.

Основними суб'єктами міжнародної банківської справи сьогодні є транснаціональні банки (ТНБ) – головна організаційна форма транснаціонального банківського капіталу. Головним напрямком розвитку міжнародного банківського бізнесу стала транснаціоналізація банківської діяльності, розвиток та укріплення позицій транснаціональних банків (ТНБ) на міжнародних фінансових ринках.

ТНБ сформовані переважно на базі великих універсальних комерційних банків розвинених країн світу. Експерти ООН до транснаціональних відносять банки з активами не менше 2 млрд дол. і власною мережею філій не менше ніж у п'яти іноземних державах. Головний принцип і ціль діяльності транснаціональних банків – мобілізувати будь-які кошти там, де це найбільше зручно і дешево, і переказати їх туди, де їхнє використання обіцяє найбільшу вигоду.

Основними функціями транснаціонального банку є:

фінансове, консультативне й інформаційне обслуговування ТНК усіх нефінансових секторів економіки у своїй країні й за кордоном;

кредитування держав;

обслуговування ринку євровалют; участь у фінансуванні діяльності міжнародних кредитно-фінансових організацій;

фінансування іпотек; розрахункове обслуговування населення;

інформаційний бізнес; обслуговування ринку цінних паперів тощо.

Діяльність ТНБ характеризується високою питомою вагою міжнародних операцій (більше 50 %), глобалізацією у географічному плані, універсальністю послуг. На сьогодні ТНБ як міжнародні банківські монополії досягли такого рівня міжнародної концентрації та централізації капіталу, який дає їм змогу брати участь в економічному розподілі міжнародного ринку позичкових капіталів і кредитно-фінансових послуг. До найбільших ТНБ, відносять «Commerzbank», «Reiffeisenbank», «UniCredito», «Erste Bank AG», «Banca Iriatesa», «Societe Generale», «Calyon Bank», «ING Bank», «Citigroup» та інші.

Стратегії посилення конкурентних позицій транснаціональних банків на міжнародних фінансових ринках включають:

забезпечення найвигіднішої унікальної позиції транснаціонального банку на глобальному ринку, шляхом міжнародних злиттів і поглинень;

налагодження партнерських взаємовідносин між провідними транснаціональними банками на основних регіональних фінансових ринках з метою уникнення надмірної конкуренції, яка може набувати руйнівного характеру, шляхом інвестиційної діяльності;

досягнення оптимального балансу між традиційними і новими банківськими продуктами, який забезпечується інноваційними стратегіями.

В умовах глобалізації значно збільшилася частка нових банківських послуг з кредитування транснаціональних корпорацій. Так, великі банки з розгалуженою міжнародною мережею надають клієнтам право обирати країну, валюту і процентну ставку кредиту. Такий тип кредитування одержав назву мультивалютної кредитної лінії. Велику популярність здобувають мультиопційні кредитні лінії – поєднання звичайних кредитних ліній із правом

позичальника обирати різні інструменти фінансового ринку, що дозволяє клієнтові обирати із широкого кола банківських продуктів і послуг найбільш дешеві джерела фінансування.

Загалом же, на сучасному етапі розвитку міжнародної економічної системи можна виокремити наступні особливості розвитку міжнародного ринку банківських послуг: універсалізація банківської діяльності; глобалізація та інтернаціоналізація банківських капіталів; зменшення кількості банків; активізація процесів злиття та поглинання направлення політики банків не стільки на залучення нових клієнтів, скільки на збереження вже існуючої та керування мотивом процвітання власного клієнта; розвиток нетипових раніше для комерційних банків видів послуг, передусім консультаційних; інтенсивний розвиток банківських інформаційних технологій.

В силу політичних процесів та економічної нестабільності наша держава не встигає за загальносвітовими тенденціями розвитку процесів транснаціоналізації, що не дає їй можливості бути повноцінним суб'єктом, а не об'єктом, міжнародної фінансової діяльності. Відсутність в Україні власних потужних ТНБ значно послаблює її позиції на міжнародній фінансовій арені та обмежує конкурентоспроможність всієї економіки.

Стратегічними напрямками міжнародної діяльності вітчизняних банків, є такі:

на основі сприятливої кон'юнктури світового ринку нарощувати власні інвестиції за кордоном, кооперуючи зусилля з підприємствами, продукція яких користується попитом на відповідних зовнішніх ринках; провести лібералізацію закордонної діяльності комерційних банків; якісно удосконалювати структуру, географію, форми, характер і види операцій закордонної мережі банку.

Необхідними умовами інтеграції вітчизняних банків у міжнародну фінансову систему є:

забезпечення політичної та економічної стабільності, відсутність якої є основною вадою інтеграції економіки України у світове господарство; досягнення фінансової стабільності, конвертованості гривні і розвиток міжрегіональних внутрішніх грошово-кредитних, валютних, фондового ринків; адаптація банківської системи України до міжнародних рекомендацій в сфері регулювання та нагляду; здійснення уніфікації та стандартизації банківського законодавства України відповідно з законодавством європейських країн та вимогами Базельського комітету.

Іноземний капітал у банківській системі, його форми, переваги та ризики. Ризик країни.

Зважаючи на тенденції глобалізації у розвитку світових фінансових ринків, присутність іноземного капіталу в банківських секторах країн, що розвиваються, є об'єктивною реальністю. Іноземні фінансово-банківські групи мають підтримувати відповідний рівень своєї прибутковості, тому цілком зрозумілим і прогнозованим є їх прихід до банківських секторів країн Центральної та Східної Європи, динаміка розвитку яких є значно вищою, ніж у розвинутих країнах

Європи.

Протягом останніх років банківський сектор України суттєво змінився, передусім структурно - приплив іноземного капіталу значною мірою скоригував стратегії розвитку місцевих банків. Останні змушені трансформуватися - змінювати наявні організаційні структури на досконаліші, розширювати спектр послуг, проводити ребрендинг - і зрештою ставати привабливішими та відкритішими для клієнтів.

У сучасному світі нараховується понад 100 країн, де існують ті чи інші обмеження доступу іноземних банків на внутрішні ринки банківських послуг. Головною причиною існування таких обмежень здебільшого є те, що національна банківська система розглядається не лише в аспекті її суто економічних функцій, а й у геоеконічному і стратегічному аспектах як чинник фінансової безпеки держави.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про режим іноземного інвестування» для іноземних інвесторів на території України встановлюється національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності. Таким чином, банки, які належать іноземному капіталу, мають діяти у рамках національного правового поля. Тобто забезпечувалась лібералізація доступу іноземного капіталу до вітчизняної банківської системи.

Зважаючи на це, слід урахувати той фактор, що власники іноземного капіталу, розпоряджаючись ним, передусім керуватимуться власними інтересами, а не пріоритетами розвитку економіки та банківської системи України. Тому вирішення питання про форми та масштаби розширення присутності іноземного банківського капіталу на вітчизняному ринку банківських послуг має підпорядковуватись стратегічним цілям соціально- економічного розвитку, підвищення національної конкурентоспроможності, економічної безпеки, зміцнення грошово-кредитної системи України.

У законодавстві України унормовано саме поняття «іноземний банк». Так, банком з іноземним капіталом визначається банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвесторові, становить не менше 10%. Для відкриття на території України дочірнього іноземного банку слід інвестувати 10 млн. євро – мінімальну суму, необхідну для відкриття банку, що є достатньо привабливою пропозицією для іноземних інвесторів.

Серед основних факторів, що сприяли значній активізації діяльності іноземних банків в Україні, можна виділити такі: позитивні структурні зрушення у вітчизняній економіці та високі темпи зростання ВВП; активне зростання попиту на банківські послуги з боку населення; розширення зовнішньоекономічних зв'язків українських підприємств; можливість отримання високих прибутків; вступ до Світової організації торгівлі та дотримання всіх вимог щодо лібералізації доступу іноземного банківського

Світовий досвід засвічує, що для дієвого регулювання процесу зростання присутності іноземних банків необхідно чітко усвідомлювати мотиви їх входження у країну, серед яких:

- прагнення до захоплення нових ринків і отримання високого прибутку;
- можливість використання потенціалу розвитку ринку роздрібних банківських послуг;
- необхідність обслуговування бізнес-структур з материнської країни,

створення умов для репатріації їхніх прибутків;
використання сприятливішого регуляторного середовища в умовах неповного впровадження міжнародних стандартів банківського регулювання, порівняно слабкого нагляду і ліберального ліцензування;
прагнення до розширення бізнесу, яке складно реалізувати в материнській країні через велику конкуренцію і обмеженість вільних ресурсів.

Аналіз мотивів угод і поглинань в банківському секторі України дозволяє зробити висновок, що важливими факторами, які обумовлювали зацікавленість в купівлі українських банків, були високі темпи зростання ВВП, перспективи розвитку роздрібного сегменту, недостатньо розвинений банківський сектор і низький рівень проникнення банківських послуг, а також певне перенакопичення капіталу в банківському секторі країн ЦСЄ та не зовсім сприятливі ринки інших країн СНД, які, як правило, були захищені від конкуренції високою ціною входу на ринок. Загалом тенденція входження іноземних банків на український ринок гармоніє з природним просуванням міжнародних банківських груп на схід в пошуках нових можливостей для зростання.

Фінансова криза стала індикатором, який дозволив встановити значення іноземних банків для економіки України.

Активне проникнення іноземного капіталу у вітчизняний банківський сектор несе в собі як позитивні наслідки, так і певні ризики, які можуть призвести не лише до зміни структури банківського сектору, а й спричинити неконтрольовані наслідки для економічної системи держави.

До позитивних моментів функціонування банків з іноземним капіталом в Україні можна віднести такі:

Залучення іноземного капіталу в банківську сферу позитивно вплине на економіку України, прискорить процеси розвитку фінансових ринків, розширить спектр банківських послуг та їх якість.

Швидке впровадження передових технологій банківської діяльності, зокрема використання досвіду фінансового менеджменту, антикризового управління; запровадження зарубіжного досвіду управління ризиками.

Можливо матиме місце здешевлення кредитних ресурсів у довгостроковій перспективі та зростання строків їх надання.

Зростання обсягу кредитних ресурсів та посилення стабільності їх джерел. Іноземні банки з вищою капіталізацією, на відміну від місцевих, будуть спроможні здійснювати кредитну діяльність навіть під час економічного спаду.

Надання поштовху розвитку конкуренції та прискорення процесу реформування банківського сектору.

Зменшення можливості відмивання «брудних» коштів.

Поліпшення банківського нагляду і регулювання банківської діяльності.

Підвищення кваліфікаційного рівня банківських працівників, оскільки вони будуть вимушені працювати за європейськими стандартами надання банківських послуг.

Серед негативних моментів виділимо такі:

Діяльність філій іноземних банків може створювати додаткові ризики для банківської системи, серед основних слід виділити ризик банкрутства материнського банку, ризик спекулятивної діяльності, політичний ризик.

Присутність іноземних банків може послабити позиції ще недостатньо розвинутої банківської системи України. Місцеві банки, які не спроможні на рівних конкурувати з іноземними банками, - банкрутують, що може призвести до фінансової нестабільності. Іноземні банки завдяки конкурентним перевагам «відбирають» найприбутковіші вітчизняні ринки та клієнтів, залишаючи місцевим банкам обслуговування інших (більш ризикових) клієнтів, збільшуючи загальний рівень ризиків їх портфелів [7; с. 4-5].

Іноземні банки можуть нав'язувати модель деформованого розвитку, коли цілі іноземних банків не збігаються з соціально-економічними пріоритетами країни.

Іноземні банки можуть проводити лише спекулятивну діяльність не надаючи повного спектра якісних банківських послуг.

Отже, зростання кількості банків з іноземним капіталом має більше позитивних наслідків, сприяючи поглибленню економічної інтеграції України з розвинутими країнами. Але не слід забувати, що головною проблемою у діяльності філій іноземних банків є недосконалість законодавства у частині визначення інструментів впливу, за необхідності на діяльність філії, яка не є юридичною особою. Недостатніми є механізми притягнення до відповідальності у разі ліквідації філії або материнської компанії, що може призвести до фактичної незахищеності клієнтів-резидентів, які обслуговуватимуться у філії. Відсутність добре підготовленого законодавчого підґрунтя для діяльності філій іноземних банків неминуче призведе до збільшення ризиків на фінансовому ринку України.

У цілому тенденції розвитку банківської системи в умовах глобалізації можна визначити як позитивні, але одним з важливих питань її розвитку має стати посилення взаємозв'язку з реальною економікою. Тільки такий взаємозв'язок може забезпечити її дієвість та стабільність функціонування.

Взаємодія банківської системи з міжнародними фінансовими організаціями.

Банківська система України співпрацює з наступними міжнародними фінансовими організаціями:

Міжнародний Валютний Фонд (International Monetary Fund) є міжнародною фінансовою організацією, яка була заснована в 1944 році. До її складу входять 188 країн.

Фонд має статус спеціалізованої установи ООН і його метою є регулювання валютно-кредитних відносин країн-членів та надання їм допомоги при дефіциті платіжного балансу шляхом надання коротко- і середньострокових кредитів в іноземній валюті.

Україна стала членом МВФ відповідно до Закону України «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій» від 3 червня 1992 р.

Україна з 1994 р. активно співпрацює з МВФ, використовуючи його фінансові і технічні ресурси з метою досягнення макроекономічної стабілізації та створення необхідних передумов для проведення економічних реформ. Таке співробітництво здійснювалось переважно в рамках реалізації 8 спільних

програм – STF (системна трансформаційна позика), «Stand-By» (стабілізаційна позика), Механізм розширеного фінансування (позика на підтримку розвитку), попереджувальний «Stand-By».

Після двох років «паузи» у відносинах, у лютому 2014 р. Уряд України звернувся до МВФ з проханням розпочати переговорний процес щодо підготовки нової кредитної угоди між Фондом та Україною. 30 квітня 2014 р. Рада директорів МВФ затвердила нову спільну програму «стенд-бай» на наступні 2 роки у сумі 17,1 млрд. дол. США, з яких у 2014 р. отримано два транші – у травні у розмірі 3,2 млрд. дол. США та у вересні у розмірі 1,4 млрд. дол. США.

У січні 2015 р. досягнуто домовленості про розширення фінансової підтримки України шляхом заміни існуючої програми МВФ stand-by на довготермінову програму Extended Fund Facility (EFF).

11 березня 2015 р. Ради директорів Міжнародного валютного фонду прийняла рішення щодо переходу на довготермінову програму розширеного кредитування (EFF) і виділення Україні 17,5 млрд. дол. США. Ця чотирирічна програма передбачає фінансування заходів з економічної і фінансової стабілізації України.

Перший транш кредиту в обсязі 5 млрд. дол. США поступив в Україну у березні 2015 р.

31 липня 2015 р. відбулось чергове засідання Ради Директорів МВФ, під час якого було ухвалено рішення щодо виділення Україні другого траншу у розмірі 1,7 млрд. дол.

Група Світового банку

Група Світового банку утворена 27 грудня 1945 року з метою надання фінансової і технічної допомоги країнам, що розвиваються. Світовий банк представляє собою акціонерне товариство, акціонерами якого є 186 країн- членів. Україна набула членства у Групі Світового банку у 1992 році відповідно до Закону України від 3 червня 1992 р. №2402-ХІІ. Україна, як учасник- акціонер Світового банку, має 0,77% акцій.

Серед міжнародних кредитно-фінансових організацій Світовий банк є другим, після МВФ, кредитором України. Ресурси цієї організації використовуються для підтримки державного бюджету, здійснення інституційних та структурних реформ, підготовки та реалізації довгострокових інвестиційних проектів, які відповідають пріоритетним напрямам економічного розвитку України.

Співробітництво зі Світовим банком здійснюється на основі прийнятої у лютому 2012 року Стратегії партнерства з Україною на 2012 -2016 рр., яка спрямована на допомогу Уряду у реалізації програми економічних реформ та інтеграції з ЄС.

За роки співробітництва Світовий банк затвердив для України 50 позик загальним обсягом 10,1 млрд. дол. США, з яких отримано 7,4 млрд. дол. США. Значна доля цих коштів, була позиками на структурні перетворення та реформування фінансового сектора і подальший розвиток банківської системи.

10 березня 2014 року Рада директорів Світового банку ухвалила рішення про готовність надати додаткові кредитні ресурси на підтримку реформ в нашій державі у розмірі 3 млрд. дол. США.

На сьогодні на стадії реалізації перебуває 12 проектів, метою яких є

модернізація інфраструктури, зокрема проекти з реабілітації гідроелектростанцій, передачі електроенергії, розвитку міської інфраструктури, покращення автомобільних доріг та безпеки руху, підвищення енергоефективності, в т.ч. у секторі централізованого теплопостачання, розвитку міської інфраструктури, модернізації системи соціальної підтримки населення України, поліпшення охорони здоров'я.

Європейський банк реконструкції та розвитку

ЄБРР (European Bank for Reconstruction and Development) – міжнародна фінансова організація, діяльність якої спрямована на фінансування економічних реформ у країнах Східної Європи з метою їх переходу до ринкової економіки. Банк заснований у 1991 році. На сьогодні членами ЄБРР є 65 країн. Україна є членом ЄБРР з серпня 1992 року відповідно до Указу Президента України «Про членство України в Європейському банку реконструкції та розвитку» від 14.07.92 № 379.

ЄБРР працює лише на комерційних засадах. Банк надає тільки цільові кредити під конкретні проекти приватним і державним структурам на потреби розвитку економіки (60% позичкових засобів спрямовуються у приватний і 40% у державний сектор).

ЄБРР є Адміністратором двох міжнародних фондів - Рахунку ядерної безпеки і Чорнобильського фонду «Укриття», з яких фінансуються проекти міжнародної технічної допомоги з підготовки Чорнобильської АЕС зі зняття з експлуатації і перетворення об'єкта «Укриття» в екологічно безпечну систему.

Ключові проекти у державному та муніципальному секторах в Україні, які заплановані для фінансування ЄБРР у теперішній час:

проект з побудови Панєвропейського коридору на користь «Укравтодор» (з відповідним паралельним фінансуванням за рахунок Європейського Інвестиційного Банку);

розширення Програми сприяння торгівлі (Trade Facilitation Programme), яка дає можливість українським банківським установам підтверджувати через ЄБРР відповідні торгівельні документарні інструменти;

проект модернізації газокompресорних станцій на трубопроводі Уренгой-Помари-Ужгород (з паралельним фінансуванням за рахунок Європейського Інвестиційного Банку);

низка проектів у галузі комунального господарства та енергозбереження за програмою Східно-європейського партнерства з енергоефективності на навколишнього середовища («Eastern Europe Energy Efficiency and Environment Partnership – E5P»)

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Розкриття особливості еволюції міжнародного ринку банківських послуг в умовах глобалізації.

Охарактеризуйте сфери і напрями міжнародного банківського бізнесу.

Окресліть позитивні і негативні моменти існування іноземного капіталу в банківській сфері.

З якими міжнародними фінансовими організаціями співпрацює вітчизняна банківська система?

Тема 8. Стабільність банківської системи

План

Стабільність банківської системи та системний ризик.

Банкрутство банку: причини та наслідки.

Антикризове управління банківською системою. Рекомендована література [1,2,4,6,8,9].

Стабільність банківської системи та системний ризик.

Необхідність підвищення ефективності фінансового регулювання вимагає глибокого розуміння сутності системного ризику. З огляду на високу мобільність фінансової діяльності в сучасних умовах, оцінка системного ризику повинна охоплювати всі його компоненти, враховувати екзогенні та ендогенні його чинники. Окрім того, необхідно взяти до уваги фінансові інновації та структурні зміни у фінансових системах, та взаємозв'язки останніх із реальним сектором економіки.

Системний ризик банківської системи, який є частиною загального ризику економічної системи, залежить від стану економіки в цілому і зумовлюється макроекономічними чинниками, такими як динаміка інвестицій, обсяги зовнішньої торгівлі, зміни податкової політики, стан платіжного балансу, а тому наявний у діяльності всіх суб'єктів господарського процесу. Системний ризик не можна знизити диверсифікацією, тому його називають недиверсифікованим, або ринковим. В українських нормативних документах визначення системного ризику подається лише у Положенні про діяльність в Україні внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем, затверджене Постановою Правління НБУ №348 від 25.09.2007, і звучить так:

«Системний ризик - ризик того, що неспроможність одного з учасників платіжної системи виконати свої зобов'язання або що порушення функціонування самої системи призведе до нездатності інших учасників платіжної системи або фінансових інститутів інших складових фінансової системи виконати свої зобов'язання належним чином».

В економічній літературі системний ризик трактується як ймовірність настання системних подій несприятливого характеру, викликаних екзогенними чи ендогенними шоками, які спричиняють нестабільність фінансового ринку та можуть призвести до неплатоспроможності значної кількості взаємозалежних фінансових посередників.

Суттєві відмінності між локальними та системними чинниками, екзогенними та ендогенними каталізаторами, послідовним або одночасним їх впливом показово демонструють комплексний характер системного ризику. Відповідно єдиним шляхом його зниження є одночасне урахування трьох основних форм системного ризику, існування яких визнають більшість дослідників цієї проблеми: 1). Ризику поширення; 2). Ризику макроекономічних шоків; 3) Ризику дисбаланс.

Наведені форми системного ризику не є взаємовиключними і можуть матеріалізуватися як самостійно, так і у поєднанні одна з одною. Ризик поширення часто відносять до локальних проблем, які можуть набути системного характеру у перехресному вимірі – банкрутство одного банку може спричинити банкрутство іншого, навіть якщо другий банк початково здавався

платоспроможним.

Друга форма системного ризику пов'язана із системними екзогенними шоками, які одночасно негативно впливають як на сектор фінансових посередників, так і на ринки. І ті, і інші є чутливими до економічних спадів, тому загальне погіршення економічного стану також може спричинити системний ризик фінансового сектора.

Третій вид системного ризику пов'язаний із ендегенним чинником - широким нарощуванням дисбалансів у фінансовій системі впродовж певного періоду часу, як, скажімо, у випадку буму кредитування. Наслідки такого явища мають негативний вплив на багатьох посередників і ринки на теперішній момент часу. Останні дві форми системного ризику мають особливе значення для проциклічності (англ. *procyclicality*) фінансової системи, хоча і ризик поширення також може відігравати свою роль у цьому процесі.

У світових масштабах, відправною точкою для системного ризику стали міжбанківські ринки. Слід зазначити, що у науковій літературі вже з середини 1990-х років йшла мова про підвищену небезпеку цих ринків у періоди нестабільності. Перший канал для поширення ризику виникає через залежність банків на таких ринках. Якщо має місце погіршення ринкових умов на ринку позичкових капіталів, банки будуть віддавати перевагу кредитуванню один одного, аніж підтриманню вищого рівня ліквідності. Якщо ж погіршення ситуації торкнеться і міжбанківського ринку, то наявної суми ліквідних активів може не вистачити для реалізації усіх міжбанківських угод, і тоді може розпочатися низка банківських банкрутств. Іншими словами, ціною за розподіл ризиків поміж банками є ризик поширення кризових явищ. У дослідженнях Х. Фрейхаса, Л.Паріджі та Дж.С.Роше (Х. Freixas, L. Parigi and J.C. Rochet) доведено, що більш комплексні та диверсифіковані структури міжбанківського кредитування (коли багато банків позичають гроші один одному) повинні бути більш стабільними, ніж неповні структури, у яких банки здійснюють кредитування за ланцюговим принципом, або один чи кілька банків є джерелом ресурсів для низки інших (принцип фінансового центру).

Слід згадати також «теорію мережі», згідно з якою банки «вузлами», а міжбанківські кредити – «дугами», за допомогою яких банки при потребі можуть підтримувати ліквідність один одного, щоб не допустити краху всієї мережі [7]. Зважаючи на наявність морального ризику та ендегенність міжбанківських зв'язків, ризик поширення на міжбанківському ринку мав би бути рідкісним явищем, якщо банки не припинять взаємне кредитування. Проте всупереч результатам вище охарактеризованих досліджень, сучасна фінансова криза показала, що ризик поширення більший на тих ринках, де більш комплексна структура міжбанківського кредитування.

Ще однією причиною поширення кризових явищ на міжбанківських ринках є інформаційні проблеми, зокрема асиметрична інформація, яка створює підґрунтя для несприятливого вибору. Суть проблеми несприятливого вибору полягає в тому, що банки неспроможні розрізнити погані і хороші активи чи контрагентів, що може призупинити кредитний процес та сприяти нагромадженню ліквідності у банківській системі. Відповідно цю проблему частково можна вважати однією із причин нагромадження ресурсів на міжбанківських ринках та поширення кризи.

Ризик поширення характерний також для крупних платіжних систем. В економічній літературі часто робиться наголос на компроміс між ризиком та ефективністю таких систем, при цьому порівнюються форми організації процесу розрахунків. Для системи, у якій кожен платіж проводиться незалежно у реальному часі, ризик поширення не буде характерним, але вона буде доволі дорогою для банків, які змушені будуть тримати у своєму розпорядженні значні запаси ліквідних коштів. Окрім того, здійснення розрахунків у такій системі може бути ускладненим та доволі тривалим у часі – якщо банк сумнівається у надійності свого контрагента, він може не проводити платіж. Таким чином система розрахунків може зайти в глухий кут. Протилежний варіант платіжної системи (система взаємопогашення вимог) пов'язаний із значно вищим рівнем системного ризику, оскільки взаємозалік платежів та нерегулярні розрахунки несуть у собі певні загрози.

Розглядаючи ризик макроекономічних шоків, слід зазначити, що багато фінансових криз у світовій історії були пов'язані з економічними спадами. Банки вразливі до таких спадів, оскільки зростає кредитний ризик, а зобов'язання за депозитами необхідно виконувати. До інших шоків макроекономічного характеру можна віднести значну кількість банкрутств чи різке зниження ліквідності фінансових ринків.

Ризик макроекономічних шоків та ризик поширення можуть взаємодіяти, оскільки погіршення фінансового стану окремих банків внаслідок макроекономічних проблем може призвести до поширення цього явища на інші фінансові установи.

Історичний досвід функціонування фінансового сектора показує, що системні фінансові кризи можуть також бути спричинені дисбалансами у структурі ресурсної бази фінансових посередників. Поведінка суб'єктів фінансового ринку має циклічний характер – за стабільних умов споживання та інвестиції (фінансові чи реальні) зростають і створюють доходи, за рахунок яких фінансується подальше зростання споживання та інвестицій. При цьому часто не звертається увага на зростання ризиків. В результаті навіть незначні несприятливі події можуть призвести до матеріалізації останніх та призупинення кредитного буму, що негативно позначається на діяльності сектора фінансових посередників та фінансового ринку загалом. Аналіз літературних джерел дає підстави виділити принаймні чотири причини появи дисбалансів у фінансовому секторі, які роблять його системно вразливим:

«Стадна» поведінка (herd behavior) на фінансових ринках, що стимулює посередників вкладати гроші у схожі активи. Якщо прибутковість певних фінансових інструментів не визначена, то висновки про їх привабливість інвестори можуть робити на основі рішень інших суб'єктів ринку. У даному випадку важливу роль може відігравати оцінка вартості фінансових активів окремими інвестиційними чи банківськими аналітиками, що мають значний авторитет на ринку.

Низькі процентні ставки банків можуть підвищувати рівень ризику. Значна кількість дослідників вважає цей фактор одним із визначальних у розвитку теперішньої кризи. Зниження ставок не сприяє більш ретельному вивченню банками позичальників, а крім того, збільшує вартість активів, що використовуються в якості забезпечення (зокрема,

ціни на нерухомість).

Зростання вартості забезпечення збільшує кредитний потенціал економіки. Коли окремі галузі економіки мають позитивну динаміку розвитку, вони інвестують більше грошей у свою матеріальну базу, збільшуючи вартість належної їм нерухомості, обладнання тощо. Це дозволяє їм у подальшому отримувати більше кредитів під заставу такого майна. В свою чергу, інші галузі також можуть скористатися із зростання вартості забезпечення та розширити обсяги залучення кредитів банків. Межі зростання кредитного процесу у даному випадку залежать від політики банківських установ, а саме встановлення більш жорстких чи ліберальніших умов кредитування з огляду на очікування інвесторів та моральний ризик.

Забезпечення фінансової безпеки банківського сектора та захисту інтересів вкладників є джерелом морального ризику, та відповідно, і ризику дисбалансів. Наприклад, системи страхування депозитів знижують стимули вкладників до моніторингу ризиків банків. Більше того, чим більш ризиковану політику проводить банк, тим більші відрахування до системи він здійснює. Тобто, система певним чином зацікавлена у ризикованій діяльності банків, оскільки це сприяє зростанню її ресурсів[1]. Дисбаланси можуть також виникнути при рекапіталізації банків державою чи виконанні центральним банком функції кредитора останньої інстанції.

Отже, характеристика основних форм системного ризику банківського сектора дає можливість прийняти до уваги наступну класифікацію основних чинників їх розвитку, представлену на рис. 8.1

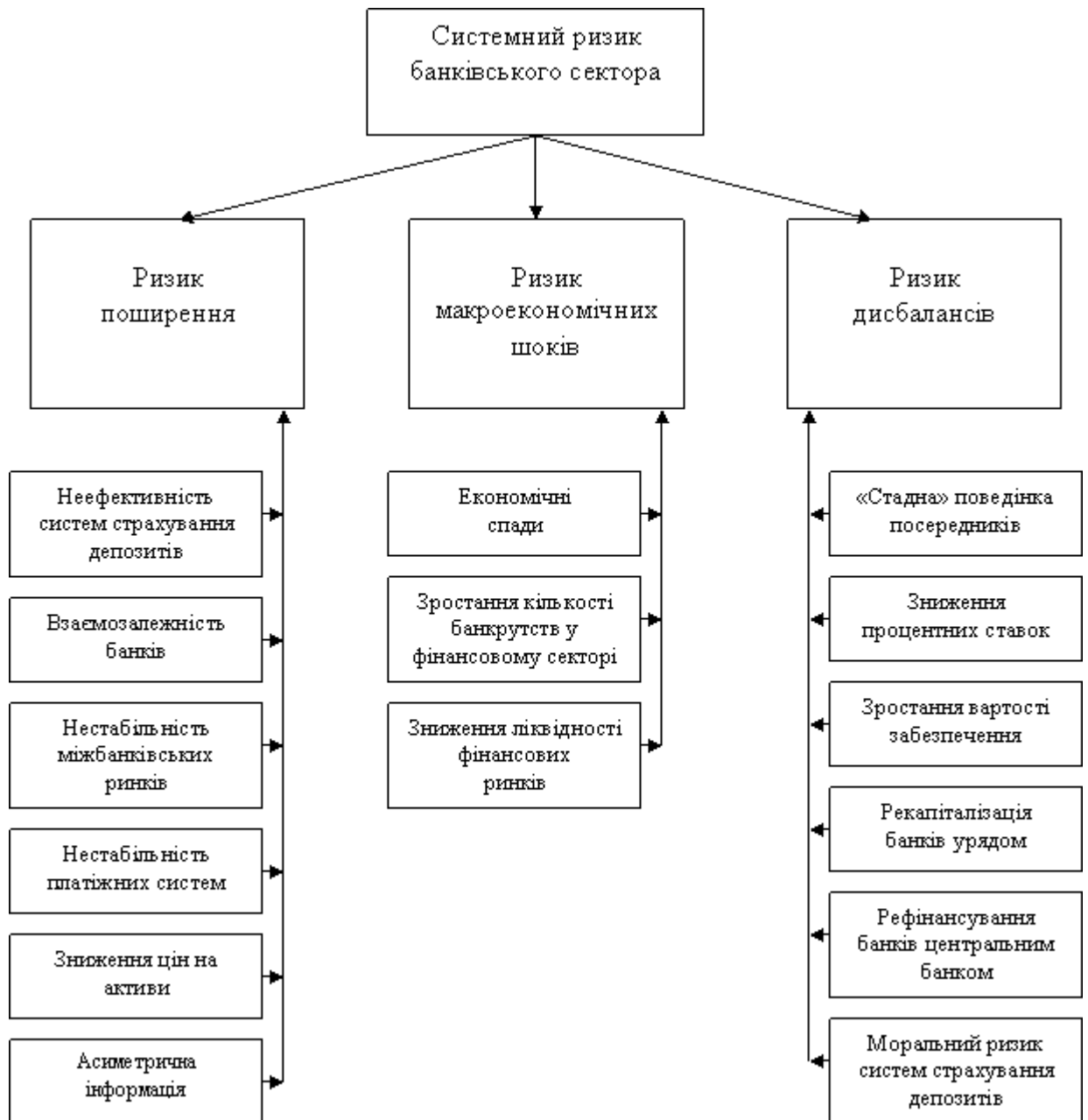

Рис. 8.1 – Форми та чинники системного ризику банківського сектора

Банкрутство банку: причини та наслідки.

Нестабільність банківської системи України та кризові явища в економіці призвели до масової збитковості та втрати ліквідності більшістю кредитних установ країни, а в деяких випадках і до банкрутства, за яким в умовах застосування неефективних способів оздоровлення може послідувати і ліквідація.

В Україні немає відповідного закону, який врегулював би всі питання, що пов'язані з банкрутством саме банків, а діє лише Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», який стосується всіх підприємств, установ, організацій. Тому тут варто було б запозичити досвід багатьох розвинутих країн, в яких є відповідні окремі

закони. В Росії, наприклад, також існує окремий Федеральний Закон «Про неплатоспроможність (банкрутство) кредитних організацій». Крім того, необхідність спеціального законодавства про банкрутство кредитних установ обумовлена ще й специфікою їх діяльності.

Термін «банкрутство» походить від італійського слова *banko rotto* – розбитий банк. Згідно з Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника та визнання його банкрутом» під банкрутством розуміють визнану господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше, як через застосування ліквідаційної процедури.

Хоча поняття банкрутство та неспроможність не розмежовуються на законодавчому рівні, останнє є ширшим порівняно із першим. Перше стосується лише задоволення претензій кредиторів шляхом ліквідації майна боржника.

Банки як фінансові посередники залучають чужі грошові кошти і розміщують їх з ціллю отримання прибутку в інших осіб. За великої кількості кредиторів і боржників банку вкрай важко терміново консолідувати ліквідні активи для погашення заборгованості, яка виникла перед кредиторами. Внаслідок цього процес погіршенні фінансового стану кредитної установи, якщо він розпочався, протікає значно швидше, ніж у промислових або торгових підприємств, і практично невідворотний.[1, с. 607]

На власників банку лягає тягар усунення неплатоспроможності всієї банківської установи – це головний принцип, який закладений в основу прийняття заходів по запобіганню банкрутства. Під запобіганням банкрутства розуміється можливість проведення досудової або судової санації банку. Це система комплексних заходів, які проводяться власником, уповноваженим органом або особою і які спрямовані на фінансове оздоровлення кредитної організації, шляхом її реорганізації, реструктуризації та проведення всіх інших заходів, які не суперечать законодавству, задля запобігання банкрутству та ліквідації банку.

Головні причини, які призводять до банкрутства банків можна поділити на зовнішні, які не залежать від керівництва установи та її акціонерів, та внутрішні, які спричинені чинниками, що існують в середині установи.

До зовнішніх причин на сьогоднішній день відносять:

призупинення темпів росту та нестабільність загальносвітової та внутрішньої економік;

масове вилучення вкладів, яке спостерігалось наприкінці 2008 року в Україні;

утрата довіри до банку, наприклад від не правильного керівництва;

загальноекономічна ситуація, коли відбуваються масові паніки серед вкладників банківських установ;

також досить поширеним в українській практиці стають рейдерські атаки, які цілеспрямовано направлені на знецінення активів банку, та в подальшому призводять до їх можливого продажу, або ліквідації.

До внутрішніх причин відносять:

недотримання законодавства, особливо в частині про підтримання необхідного рівня всіх показників;
обман органів влади, який викликаний приховуванням інформації від контролюючих суб'єктів про справжній стан з платоспроможністю фінансової установи;
некомпетентне керівництво, що залежить від рівня корпоративної культури установи;
спекуляція;
недоліки внутрішньобанківської системи, яка безпосередньо залежить від проведеної політики всередині установи.

Задля переведення банку в режим фінансового оздоровлення необхідне виникнення деяких підстав. До цих підстав відносять: по-перше, порушення банківського законодавства; по-друге, недостатній рівень капіталу, необхідного для забезпечення нормальної діяльності; по-третє, віднесення банку до категорії проблемних.

Справа про визнання банку банкрутом може бути порушена лише після відкликання банківської ліцензії, після чого санація банку не допускається. Орган, який ініціював рішення про ліквідацію, призначає ліквідатора, який приступає до виконання обов'язків негайно після відкликання ліцензії.

Наслідком фінансової кризи банківської установи є втрата ліквідності та платоспроможності, а отже, - порушення норм і вимог чинного банківського законодавства та нормативних актів НБУ.

У разі, якщо комерційний банк перебуває у кризі, яка загрожує подальшому його існуванню, то він може бути переведений на режим фінансового оздоровлення з ініціативи НБУ. Режим фінансового оздоровлення – це система непримусових та примусових заходів впливу на комерційний банк, спрямованих на збільшення капіталу банку до необхідного рівня протягом визначеного періоду з метою відновлення ліквідності та платоспроможності і усунення порушень, які призвели комерційний банк до збиткової діяльності або скрутного фінансового стану, а також наслідків цих порушень. [2]

Це складний процес і не кожний захід щодо фінансового оздоровлення призводить до позитивних результатів, тому Національний банк України в разі недостатності застосованих заходів може наполягати на обов'язковій реорганізації та призначити тимчасову адміністрацію.

До методів, за допомогою яких може здійснюватися фінансове оздоровлення банків в Україні задля запобігання банкрутству або втрати платоспроможності, відносять:

Передача активів неплатоспроможного банку в платоспроможний.

До фінансово стабільної установи передають обов'язки перед вкладниками. Цей спосіб є досить вигідним для всіх..

Передача активів і обов'язків – достатньо поширена практика рішення проблем банків. Вона передбачена законодавством США, яке є засновником в даній області. Подібні процедури застосовуються в Канаді, Іспанії, більшості країн Латинської Америки, Турції, Румунії, в тому числі в країнах близького зарубіжжя, в Киргистані та Казахстані, тощо. [1, с. 622]

Шляхом продажу інвесторам за вже визначеною програмою санації.

Залежно від причин, що призвели до погіршення фінансового стану банку, з метою підвищення платоспроможності та приведення діяльності банку у відповідність до вимог банківського законодавства, до програми санації можуть застосовуватися такі заходи: виплата боргу кредиторам; внесення на розгляд загальних зборів питання про зміну органів управління банком залучення осіб, уповноважених інвесторами виконувати відповідні заходи. [3, с. 117]

Рішення про санацію комерційного банку може прийматися в трьох випадках: за ініціативою власників, за ініціативою НБУ та у ході провадження справи про банкрутство. Якщо кредитна організація не зможе подолати проблеми, які в неї виникають вона підпадає під процедуру ліквідації. Після відкликання банківської ліцензії санація банку не дозволяється. В цьому випадку держава залишається лише спостерігачем та контролером виконання всіх наслідків.

Шляхом введення тимчасової адміністрації в банк, який зазнає кризи.

Досить поширений метод фінансового оздоровлення протягом останніх трьох років в Україні. Можемо бачити, що НБУ використовує його найбільше. За допомогою введення тимчасової адміністрації вдалося втримати велику кількість комерційних банків на поверхні та не допустити їх ліквідації.

Якщо виникають проблеми, пов'язані з недостатньою капіталізацією в банківській установі малих розмірів, то чекати на допомогу від держави немає сенсу. Вона не допомагає малим гравцям на ринку. Для таких банків залишається лише звернутися по допомогу до більших установ, наприклад продатись повністю, або продати частину акцій. В іншому випадку вони будуть ліквідовані.

Отже, можна зробити висновок, що перш за все необхідні спільні зусилля акціонерів банку та державного регулятора. Саме менеджери банку мають проводити таку політику, яка б не вимагала втручання держави.

Загалом банкрутство маленького банку в Україні може пройти безболісно для суспільства та економіки. Інша річ якщо це буде великий банк. Вони зазвичай не підлягають ліквідації тому, що вона може призвести до негативних наслідків, які відобразяться на економіці всієї країни. Основна причина також полягає в тому, що після банкрутства банку його зобов'язання лягають частково на плечі платників податків.

Тому головним завданням Національного банку будь-якої країни є недопущення ліквідації великих банків і будь-яким можливим і складним способом досягти його оздоровлення.

Антикризове управління банківською системою.

Для формування системи антикризового управління, перш за все, в банку доцільно розглянути існуючі підходи. Залежно від цілей реалізації антикризове управління поділяється на реактивне та превентивне.

Реактивне антикризове управління характеризується чіткими та конкретними цілями, плануванням і впровадженням та базується на незначній кількості заходів з метою досягнення докризового стану банку.

Превентивне – здійснюється на основі узагальнюючих цілей, які формуються на рівні планування. Залежно від особливостей розвитку та стану банку, антикризове управління поділяється на попереджувальне, кризове та після кризове.

У певних випадках, при умові бездіяльності або неефективної діяльності органів управління банку, антикризове управління може бути введено по ініціативі центрального банку у вигляді запровадження тимчасової адміністрації.

Основною метою антикризового управління банку в рамках існуючої банківської системи є прийняття обґрунтованого рішення стосовно доцільності функціонування банку з подальшою розробкою та реалізацією комплексу заходів по виходу банку з кризового стану, або розробкою та реалізацією комплексу заходів щодо припинення його діяльності в залежності від характеру прийнятого на основі аналізу діяльності рішення.

Основні цілі антикризової служби можна сформулювати наступним чином: розробка та реалізація превентивних антикризових заходів – дана ціль домінує при роботі банку у періоди відсутності гострих кризових проявів, розробка критеріїв та переліку заходів по антикризовому управлінню банком в період гострої фази кризи.

Перша ціль передбачає діяльність антикризової служби по формуванню та підтримці системи збору та співставлення аналітичних даних про внутрішні та зовнішні джерела ризику, ступінь їх впливу на фінансову стійкість банку, а також здатність банку адекватно керувати даними ризиками.

Рання діагностика проблемності в банках повинна відповідати таким вимогам: результати ранньої діагностики повинні бути критерієм оцінки якості управління банком; рання діагностика повинна відповідати вимогам фінансової стратегії банку, що забезпечує ефективне управління ризиком банкрутства; рання діагностика повинна характеризуватися, як на якісних, так і на кількісних характеристиках діяльності банку та використання результатів усіх форм фінансового аналізу; форми та методи ранньої діагностики повинні бути універсальні і застосовуватися для банків на будь-якій стадії їхнього розвитку; рання діагностика повинна підпорядковуватися меті та завданням банківського нагляду; система показників, яку використовують для ранньої діагностики, повинна мати високий рівень формалізації та меншою мірою залежати від індивідуальних особливостей банку.

Отримана таким чином інформація використовується для моделювання основних напрямків можливого розвитку кризи в банку. Аналіз отриманих моделей дозволяє прийняти рішення по розробці та підтримці адекватної системи корпоративного управління та контролю, яка здатна звести вплив дестабілізуючих факторів до мінімуму.

Друга ціль стосується розробки системи, яка здатна на основі розроблених критеріїв своєчасно сигналізувати про те, що превентивні заходи,

які застосовуються не є ефективними, а кризові прояви зростають, а також у максимально короткі строки перевести оргструктуру та бізнес-процеси банку на режим активної фази антикризового управління.

Іншими словами, завдання даної групи відносяться до ситуації, коли кризові прояви не вдалося локалізувати у штатному порядку.

У випадку практичної реалізації даної концепції побудови системи антикризового управління банку, необхідно чітко розмежувати повноваження та функції служби по антикризовому управлінню та рядом підрозділів банку, виокремивши при цьому особливості діяльності антикризової служби.

Отже, антикризове управління діяльністю банку – це комплекс заходів щодо виявлення факторів, які спричиняють кризу, профілактики, своєчасної діагностики, попередження і нейтралізації кризових явищ, спрямований на досягнення цілей діяльності комерційного банку, реалізацію його стратегії та прогресивний розвиток.

Основною метою антикризового управління банку в рамках існуючої банківської системи є прийняття обґрунтованого рішення стосовно доцільності подальшого функціонування банку з розробкою та реалізацією комплексу необхідних заходів.

Основним критерієм, за яким можна визначити стабільність банківської системи є її ліквідність. Ліквідність банківської системи є її динамічним станом, який забезпечує своєчасність, повноту та безперервність виконання всіх сукупних зобов'язань банків та достатність коштів відповідно до потреб розвитку економіки країни.

Основний пакет заходів щодо стабілізації та виведення з кризи банківського сектора має проводити НБУ, але уряд не повинен діяти самостійно щодо фінансової політики. Уряд повинен узгодити свою фінансову політику з НБУ і разом використати ті інструменти, які б доповнювали одне одного й ефективно виводили банківську систему з кризи.

Існують такі основні стратегічні напрямки антикризового управління банківської діяльності в сучасних умовах:

- а) реструктуризація зовнішньої заборгованості; б) проведення рекапіталізації вітчизняних банків;
- в) антикризове управління депозитними банківськими продуктами; г) реструктуризація проблемних кредитів;
- д) антикризове управління кредитною діяльністю в банках; е) впровадження програм зменшення витрат.

Усі ці програми направлені на подолання негативного впливу фінансової кризи, але детальніше зупинимось на найбільш актуальних, на мій погляд, напрямах антикризового менеджменту в банках, а саме: реструктуризація проблемних кредитів в активах банку та впровадження депозитних програм.

Світова фінансова криза охарактеризувалась значним відтоком депозитів з банківських рахунків клієнтів. З метою утримання існуючих та залучення нових вкладників в кризових умовах вітчизняні банки йдуть на нові ризики, впроваджуючи спеціально розроблені депозитні пропозиції. У таблиці 1

наведені заходи антикризового управління депозитними продуктами у вітчизняних банках в період фінансової кризи.

Існують такі специфічні риси антикризового управління депозитною діяльністю вітчизняних банків:

розробка депозитних пропозицій на мінімальні строки (1-2 тижні) з метою залучення коштів клієнтів та демонстрації зростаючого депозитного портфелю;

розробка універсальних депозитних програм, згідно з якими депозит не підлягає мораторію на дострокове зняття коштів зі строкового вкладу, а клієнт отримує право вільного розпорядження власним рахунком;

підвищення депозитних відсоткових ставок з метою залучення нових вкладників, що спричинило нездатність задовольнити запропоновані умови, а отже закономірно мало місце падіння ставок;

переорієнтація на гривневі депозити замість валютних;

проведення роз'яснювальної роботи з клієнтами банку, створення комісій з розгляду скарг та звернень.

Таблиця 8.1 - Заходи антикризового управління депозитними продуктами у вітчизняних банках в період фінансової кризи

Депозитна пропозиція	Банки, які пропонують
Розробка бонусних програм та програм лояльності, які б задовольняли потреби різних груп постійних та корпоративних клієнтів	ПАТ «ІмексБанк», ПАТ «ПУМБ», ВАТ "ЕРДЕ Банк", АКБ «Київ», ПАТ «Альфа-Банк»
Відкриття валютного депозиту шляхом зарахування гривні за офіційним курсом НБУ	ПАТ «Кредобанк», АТ «КБ «Експобанк», ПАТ АБ «Укргазбанк»
Проведення агресивної рекламної кампанії, акцій з метою залучення вкладників	ВАТ КБ «Надра», АТ «ОТП Банк», АБ «Діамантбанк»
Впровадження універсальних депозитних програм, які передбачають свободу розпорядження, можливість зняття коштів, поповнення депозиту, причому нарахування відсотків здійснюється на суму залишку на рахунку	ПАТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «Індекс-Банк», АТ «СБЕРБАНК РОСІЇ», ПАТ АБ «Укргазбанк», АТ Банк «Фінанси та Кредит», АКБ «Укрсоцбанк»
Мультивалютні вклади, сутність яких полягає у відкритті одразу трьох рахунків – у доларах, євро та гривні	ПАТ КБ «ПриватБанк», АБ «Південний», ПАТ «А-Банк», ПАТ «ПУМБ», ПАТ КБ «Правекс-Банк»
Впровадження комплексної програми виплати депозитів фізичним особам, пріоритетними серед яких є пенсії, соціальні виплати, бюджетні платежі, заробітна плата	ВАТ «Інпромбанк», АКБ «Трансбанк»
Залучення довгострокових депозитів на умовах гарантування стабільного доходу та надійності навіть при негативних	ПАТ «Укрексімбанк», ПАТ АБ «Укргазбанк», ВАТ «ВіЕйБі Банк»

тенденціях ринку	
Залучення коштів на короткі (3-6 міс.) та дуже короткі строки (7-14 днів) під високі відсотки	ВАТ «Кредитпромбанк», ВАТ "Укрексімбанк", ВАТ "Платинум Банк"
Утримання існуючих клієнтів шляхом підвищення відсоткової ставки по депозитам після їх автоматичної пролонгації	ПАТ «Індекс-Банк», АКБ «Трансбанк», АКБ «Київ», ТОВ КБ «Фінансова ініціатива», ВАТ «Кредитпромбанк»

Заходи реструктуризації заборгованості за кредитами позичальників в провідних банках України наведені у таблиці.

Проведений аналіз заходів реструктуризації заборгованості за кредитами позичальників в провідних банках України дозволяє стверджувати, що найбільш популярними заходами є пролонгація строку кредитного договору, надання відстрочки, або введення кредитних канікул. Подовження терміну погашення боргу пропонують переважно банки з іноземним капіталом, причому максимальна відстрочка для іпотечних кредитів становить 10 років. Що стосується кредитних канікул, то банки пропонують їх строком 0,5 – 2 роки, після чого сума, що залишилась, рівномірно розподіляється на решту терміну. Проте у випадку такої реструктуризації банки часто підвищують відсоткову ставку за кредитом, що збільшує загальну суму заборгованості клієнтів.

Таблиця 8.2 – Основні заходи реструктуризації заборгованості за кредитами позичальників в провідних банках України

Вид реструктуризації	Основна характеристика заходу	Банки, що здійснюють даний захід
Зарахування частки кредиту при наявності депозиту клієнта в даному банку	Зменшення взаємних зобов'язань шляхом погашення проблемного кредиту позичальника за рахунок його депозиту в тому ж банку, термін якого закінчився	АКБ «Трансбанк»
Капіталізація заборгованості кредиту	Переведення простроченого боргу в построчковий кредит; розробка нового графіку виплат	АКБ «Трансбанк» ВАТ «ВіЕйБі Банк», АТ «ОТП Банк»
Пролонгація строку дії кредитної угоди	Перенесення кінцевого строку погашення кредиту з метою зменшення щомісячних платежів	АТ «ОТП Банк», АТ Сведбанк», АКБ «Форум», ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»
Зниження платежу за кредитом	Зменшення основної суми кредиту	АТ «ОТП Банк»

Скасування частки пені та штрафних санкцій	При виникненні прострочення за боргом банк списує всю суму нарахованої пені або штрафу	АТ «ОТП Банк»
--	--	---------------

Для подолання негативного впливу фінансової кризи найбільш актуальними напрямами антикризового менеджменту в банках України стали: залучення коштів з метою рефінансування та рекапіталізації, реструктуризація зовнішньої заборгованості та проблемних кредитів в активах банків, впровадження депозитних програм з метою залучення нових клієнтів та утримання існуючих; звільнення від проблемних активів і реструктуризація проблемних банків; підвищення норми гарантування вкладів за активнішого гарантування державою позичок для малого і середнього бізнесу; підвищення прозорості і жорсткості процедури банкрутства; прискорення консолідації банківської системи; удосконалення норм пруденційного нагляду за позабалансовою діяльністю банків, їх інвестиційною та посередницькою діяльністю з цінними паперами; чіткіший розподіл сфер діяльності та сегментів ринку шляхом розвитку в Україні системи спеціалізованих і регіональних банківських установ, посилення ролі державних банків у структурі банківської системи, насамперед, формування Державного банку розвитку (за прикладом Польщі); розширення ресурсної бази вітчизняної фінансової системи шляхом використання незадіяних джерел фінансових ресурсів[4] на цілі капіталізації, кредитування, підтримання ліквідності банківської системи та своєчасної сплати зовнішніх боргів; підвищення ефективності банківської діяльності шляхом підвищення якості доходів, розширення пропозиції продуктів, оптимізації кількості відділень та співробітників; впровадження новітніх систем управління банком на основі централізованих та вискоєфективних технологічних процесів, впровадження систем управління інформацією тощо; розвиток всіх сегментів фінансового ринку для розширення можливостей інвестування в фінансові інструменти банківського сектору коштів бюджетних фондів і пенсійних накопичень.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Дайте визначення системного ризику.

Які форми та чинники системного ризику Ви можете навести?

Назвіть основні причини банкрутства банку.

Які Ви знаєте методи фінансового оздоровлення банку?

Розкрийте зміст антикризового управління банком.

Назвіть основні стратегічні напрямки антикризового управління банківської діяльності в сучасних умовах.

Тема 9. Державне регулювання банківської системи

План

Необхідність та цілі регулювання банківської діяльності.

Банківський нагляд, його завдання та принципи організації.

Фінансовий моніторинг.

Міжнародні стандарти банківської діяльності. Рекомендована література [1,2,3,5,7,8,10].

Необхідність та цілі регулювання банківської діяльності.

Банківське регулювання окремі вчені визначають як систему заходів, за допомогою яких держава через центральний банк або інший наглядовий орган забезпечує стабільне й безпечне функціонування банківської системи, запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі.

Інші вчені визначають банківське регулювання як систему заходів, за допомогою яких центральний банк забезпечує стабільне, безпечне функціонування банків, запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі.

Водночас більшість вчених під регулюванням банківської діяльності розуміють створення системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Тож відповідно до розглянутого можна зазначити, що регулювання банківської діяльності – це створення системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

У широкому розумінні регулювання банківської діяльності – це створення відповідної правової бази: по-перше, розроблення та ухвалення законів, що регламентують діяльність банків; по-друге, це ухвалення відповідними установами, уповноваженими державою, положень, що регламентують діяльність банків, у вигляді нормативних актів, інструкцій, директив. Положення базуються на чинному законодавстві, конкретизують та роз'яснюють основні пункти законів та визначають межі поведінки банків, які сприяють надійному та ефективному функціонуванню банківської системи.

Згідно із Законом України "Про банки і банківську діяльність" (ст. 66) регулювання діяльності банків здійснюється Національним банком України у таких формах: адміністративне регулювання, індикативне регулювання.

В основу адміністративного регулювання покладено використання засобів впливу переважно організаційно-владного характеру. За допомогою адміністративного регулювання забезпечується нормальне функціонування банківської системи України відповідно до вимог законодавства та нормативно-правових актів Національного банку України.

Адміністративне регулювання здійснюється у правовій формі, тобто шляхом видання нормативно-правових актів. Це дає можливість визначати певні вимоги й умови щодо: реєстрації банків і ліцензування їх діяльності; встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків; застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру; нагляду за діяльністю банків; надання рекомендацій щодо діяльності банків.

На відміну від адміністративного, індикативне регулювання передбачає використання комплексу змінних індикаторів фінансової сфери, що дають можливість Національному банку України за допомогою інструментів (засобів та методів) грошово-кредитної політики здійснювати регулювання грошового обігу та кредитування економіки з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України як передумови для економічного зростання.

При здійсненні індикативного регулювання за допомогою таких засобів Національний банк України реалізує свої владні повноваження через інструменти, що мають суто економічний зміст, хоч і тут регулювання здійснюється у правовій формі, тобто шляхом видання правових актів. До таких засобів впливу можна віднести: встановлення обов'язкових економічних нормативів; визначення норм обов'язкових резервів для банків; встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій.

У цих випадках індикативне регулювання поєднується з адміністративним, оскільки, наприклад, встановлення кількісних значень обов'язкових економічних нормативів (індикативне регулювання) є водночас вимогою щодо діяльності банків (адміністративне регулювання).

Індикативне регулювання включає форми, що передбачають використання засобів впливу непрямого (побічного) характеру. До них, зокрема, можна віднести: встановлення економічних нормативів, визначення норм обов'язкових резервів банків, встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних операцій, визначення процентної політики; рефінансування банків; кореспондентські відносини; управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції; операції з цінними паперами на відкритому ринку; імпорт та експорт капіталу.

Непрямий характер впливу проявляється у тому, що він здійснюється опосередковано, через відносини, в яких Національний банк України виступає не як орган державного управління, а як юридично рівноправний суб'єкт. Діяльність Національного банку України як власне банку, що здійснюється у зазначених формах, багато в чому визначає ситуацію на фінансовому ринку в державі, а через це впливає й на поведінку інших його учасників. Наприклад, здійснюючи валютні інтервенції, Національний банк України впливає на курс національної валюти; збалансовує попит і пропозицію на іноземну валюту і тим самим запобігає спекулятивним проявам з боку банків, що і є однією з цілей регулювання банківської діяльності у цьому випадку.

Банківський нагляд, його завдання та принципи організації.

Поняття "банківський нагляд" вчені також трактують по-різному. При цьому можна визначити декілька підходів щодо трактування поняття "банківський нагляд".

Відповідно до одного з них, банківський нагляд є системою, якою користується уряд з метою гарантування стабільності фінансового сектору національної економіки, його безпеки і здоров'я.

Другий підхід характеризується тим, що банківський нагляд розуміють як систему контролю та впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими кредитно-фінансовими установами у процесі їх діяльності законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників.

Окремі вчені банківський нагляд визначають як цілісний і неперервний моніторинг за діяльністю банків із метою забезпечення надійності й стійкості окремих банків та банківської системи в цілому.

Енциклопедія банківської справи за редакцією В.С. Стельмаха дає таке тлумачення: "банківський нагляд – особливий вид відомчого контролю, система моніторингу та активних упорядкованих дій, здійснюваних державою (в особі центрального банку чи уповноважених наглядових органів) з метою забезпечення дотримання комерційними банками та іншими фінансово-кредитними установами законодавства та обов'язкових економічних нормативів".

Тож узагальнено банківський нагляд слід розуміти як систему контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку. При цьому слід зазначити, що наглядова діяльність Національного банку України стосується всіх процесів, що відбуваються у банківській сфері на різних стадіях функціонування банків – від моменту створення банків до моменту припинення діяльності.

Закон України "Про банки і банківську діяльність" (ст. 67) визначає мету, організацію, підстави та обсяг нагляду.

Метою банківського нагляду є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках.

Наглядова діяльність Національного банку України охоплює всі банки, їх підрозділи, афілійованих та споріднених осіб банків на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних та фізичних осіб у частині дотримання вимог Закону України "Про банки і банківську діяльність" щодо здійснення банківської діяльності.

При здійсненні банківського нагляду Національний банк України має право вимагати від банків та їх керівників усунення порушень банківського законодавства, виконання нормативно-правових актів Національного банку України для уникнення або подолання небажаних наслідків, що можуть поставити під загрозу безпеку коштів, довірених таким банкам, або завдати шкоди належному веденню банківської діяльності.

При здійсненні банківського нагляду Національний банк України може користуватися послугами інших установ за окремими угодами.

У разі відкликання у банку банківської ліцензії, Національний банк України повідомляє про це відповідні органи інших держав, в яких банк мав філії або кореспондентські та інші рахунки.

Національний банк України здійснює банківський нагляд на індивідуальній та консолідованій основі і застосовує заходи впливу за порушення вимог законодавства щодо банківської діяльності.

У разі розгляду Національним банком України питань щодо застосування заходів впливу до конкретного банку для надання пояснень запрошується голова правління (ради директорів) або голова спостережної ради цього банку, за винятком випадків призначення тимчасового адміністратора або відкликання ліцензії банку і призначення ліквідатора.

При здійсненні нагляду за установами, що ведуть банківську діяльність в інших державах, Національний банк України співпрацює з відповідними

органами цих держав. Повідомлення, надіслане відповідними органами інших держав, може використовуватися тільки в таких цілях: для перевірки ліцензії установи на право ведення діяльності; для перевірки права на здійснення банківської діяльності.

Сучасна структура системи банківського нагляду Національного банку України передбачає вирішення таких завдань, як: визначення стратегії і пріоритетних напрямів розвитку нагляду, розроблення методологічної і нормативної бази банківського регулювання та нагляду, забезпечення безперервного процесу нагляду, починаючи з реєстрації та ліцензування банків, проведення оперативного моніторингу, інспектування, прийняття адекватних заходів щодо стабілізації діяльності банків, робота з проблемними банками і прийняття рішень про їх подальшу діяльність, а також ліквідація банків.

Керівництво структурними підрозділами з питань банківського регулювання та нагляду покладено на заступника Голови Національного банку України – куратора служби банківського нагляду і виконавчого директора – керівника Служби банківського нагляду Національного банку України.

До Служби банківського нагляду увійшли Департамент нормативно-методологічного забезпечення банківського регулювання та нагляду, Департамент безвиїзного банківського нагляду, Департамент інспектування банків, Департамент кризового менеджменту та контролю операцій на відкритому ринку, Управління юридичного забезпечення банківського нагляду, Управління ліквідації банків. Департамент реєстрації та ліцензування банків та Департамент з питань запобігання використанню банківської системи для легалізації кримінальних доходів та фінансування тероризму підпорядковані заступнику Голови Національного банку України – куратору служби банківського нагляду

Фінансовий моніторинг.

Фінансовий моніторинг – це сукупність заходів, спрямованих на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Система фінансового моніторингу в Україні складається з двох рівнів: державного (обов'язкового) та первинного (внутрішнього) фінансового моніторингу (Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" від 28 листопада 2002 р.

№ 249-IV (зі змінами та доповненнями)).

Державний (обов'язковий) фінансовий моніторинг – це сукупність заходів спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу з аналізу інформації щодо фінансових операцій, що надається суб'єктами первинного фінансового моніторингу, а також заходів з перевірки такої інформації відповідно до законодавства України.

Суб'єктами державного фінансового моніторингу є:

спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу — центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом — Державний комітет фінансового моніторингу;

центральні органи виконавчої влади та Національний банк України, які відповідно до закону виконують функції регулювання та нагляду за діяльністю юридичних осіб, що забезпечують здійснення фінансових операцій.

Первинний (внутрішній) фінансовий моніторинг — діяльність суб'єктів первинного фінансового моніторингу з виявлення фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, та інших фінансових операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів.

Суб'єктами первинного фінансового моніторингу є:

банки, страхові та інші фінансові установи;

платіжні організації, члени платіжних систем, еквайрингові та клірингові установи;

товарні, фондові та інші біржі;

професійні учасники ринку цінних паперів;

інститути спільного інвестування;

інші юридичні особи, які відповідно до законодавства здійснюють фінансові операції.

На кожному рівні системи контролю визначені фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу.

Фінансова операція підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу" якщо сума, на яку вона проводиться, дорівнює чи перевищує 80 000 грн або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 80 000 грн, та має одну або більше таких ознак:

переказ грошових коштів на анонімний (номерний) рахунок за кордон і надходження грошових коштів з анонімного (номерного) рахунку з-за кордону, а також переказ коштів на рахунок, відкритий у фінансовій установі в країні, що віднесена Кабінетом Міністрів України до переліку офшорних зон;

купівля (продаж) чеків, дорожніх чеків або інших подібних платіжних засобів за готівку;

зарахування або переказ грошових коштів, надання або отримання кредиту (позики), проведення фінансових операцій з цінними паперами у випадку, коли хоча б одна зі сторін є фізичною або юридичною особою, що має відповідну реєстрацію, місце проживання чи місце знаходження в країні (на території), яка не бере участь у міжнародному співробітництві в сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму, або однією зі сторін є особа, що має рахунок в банку, зареєстрованому у вищезазначеній країні (на вищезазначеній території);

переказ коштів у готівковій формі за кордон з вимогою видати одержувачу кошти готівкою;

зарахування на рахунок коштів у готівковій формі з їх подальшим переказом того самого або наступного операційного дня іншій особі;

зарахування грошових коштів на рахунок чи списання грошових коштів з рахунку юридичної особи, період діяльності якої не перевищує трьох місяців з дня її реєстрації, або зарахування грошових коштів на рахунок чи

списання грошових коштів з рахунку юридичної особи у випадку, якщо операції на зазначеному рахунку не проводилися з моменту його відкриття;

відкриття рахунку з внесенням на нього коштів на користь третьої особи; переказ особою, за відсутності зовнішньоекономічного контракту, коштів за кордон;

обмін банкнот, особливо іноземної валюти, на банкноти іншого номіналу;

проведення фінансових операцій з цінними паперами на пред'явника, не розміщеними в депозитаріях;

придбання особою цінних паперів за готівку;

виплата фізичній особі страхового відшкодування або отримання страхової премії;

виплата особі виграшу в лотерею, казино або в іншому гральному закладі;

розміщення дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та інших цінностей в ломбарді.

Як суб'єкт державного фінансового моніторингу Національний банк України зобов'язаний:

під час здійснення нагляду перевіряти виконання вимог актів законодавства з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів та фінансуванню тероризму, вживати заходів в установленому законодавством порядку;

забезпечувати зберігання інформації, одержаної від суб'єктів первинного та державного фінансового моніторингу і правоохоронних органів;

погоджувати з уповноваженим органом будь-які нормативні документи;

надавати уповноваженому органу інформацію і документи, необхідні для виконання покладених на нього завдань (за винятком інформації щодо особистого життя громадян).

Національний банк України за невиконання банківськими установами другого рівня вимог Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" може застосовувати заходи впливу, а саме у таких випадках:

за невиконання поставлених завдань та недотримання обов'язків суб'єкта первинного фінансового моніторингу;

за недотримання вимог, поставлених перед відповідальним працівником;

за недотримання порядку ідентифікації осіб, що здійснюють фінансові операції;

при порушенні права відмови від забезпечення здійснення фінансової операції, що підлягає фінансовому моніторингу;

при порушенні порядку надання уповноваженому органу інформації про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу.

Міжнародні стандарти банківської діяльності.

Комітет з банківського нагляду створено у 1974 році при Банку міжнародних розрахунків (Bank for International Settlements, BIS). Територіально Банк міжнародних розрахунків розташований у місті Базель, Швейцарія.

Сьогодні до комітету з банківського нагляду входять представники 20 країн, які були і залишаються промислово розвинутими, а тому раніше від інших відчували на собі вплив світової глобалізації.

Першим кроком на шляху до міжнародної гармонізації банківського регулювання стало прийняте у 1988 році Міжнародне наближення розрахунку капіталу та стандартів капіталу, відоме як Угода про капітал, або Базельська угода. Пізніше цей документ отримав ще одну назву – Базель I. Базель I у редакції 1988 року містив три основні постулати::

- капітал банку; складається з основного та додаткового;
- банки повинні утримувати капітал для покриття кредитного ризику;
- співвідношення між капіталом банку та його активами, взятими з урахуванням коефіцієнта кредитного ризику, не повинно бути меншим 8%.

До 2004 року Базель I було запроваджено майже у 130 країнах світу, в тому числі в Україні

Базельський комітет сформулював 25 принципів ефективного нагляду за банківською діяльністю.

До них належать:

- попередні умови ефективного банківського нагляду (принцип 1);
- ліцензування і структура нагляду (принципи 2-5);
- пруденційні правила і вимоги (принципи 6-15);
- методи поточного банківського нагляду (принципи 16-20);
- вимоги, що ставляться до інформації (принцип 21);
- офіційні повноваження наглядових органів (принцип 22);
- транскордонні банківські операції (принципи 23-25)

У 2004 році впроваджено нову Базельську угоду II, головною метою якої є: створення рівних конкурентних умов для операцій кредитних інститутів на міжнародних ринках; забезпечення повної відповідності обсягу власного капіталу банків усієї сукупності ризиків, які супроводжують їхню діяльність; здійснення зовнішнього і внутрішнього контролю за ризиками.

12 вересня 2010 року Базельським комітетом з банківського нагляду прийнято нові норми та стандарти по структурі та якості банківських активів, що називається «Базель-III». Він створює умови для значного підвищення стійкості банків та їх спроможності протистояти новим фінансовим потрясінням.

Голови Центробанків 27 держав прийняли рішення в три рази — до 8 %

— збільшити капітал першого рівня банків. Він поєднує ліквідні активи: державні облігації, звичайні акції та нерозподілений прибуток, та може спрямовуватися на покриття можливих збитків.

Згідно новим та більш жорстким стандартам до 4,5 % збільшено мінімальний розмір ліквідного резерву власного капіталу банку чи так званого коефіцієнту основного капіталу першого рівня. Досі цей рівень складав 2 % .

Новий стандарт по структурі резервів має бути виконаний банками до 1 січня 2019 року.

Разом з тим від нинішніх 4,5 % до 6 % підвищено рівень капіталу першого рівня банку, який представляє його найбільш ліквідні активи.

Рішенням Базельського комітету кожен банк має створити спеціальний буферний резервний капітал в розмірі 2,5 % .

Основним захистом банків у випадку нових фінансових потрясінь стане ліквідний резерв коефіцієнта основного капіталу першого рівня та буферний резерв. Разом вони складають 7 % банківського капіталу.

Банки, які не зможуть ввести ці норми у визначений термін, будуть змушені скорочувати виплати дивідендів по своїм акціям, а також знижувати розмір преміальних для співробітників.

Прийнято ще одну норму, згідно якої у разі виникнення кризової ситуації у світовій фінансовій системі, банки повинні виділяти до стабілізаційного фонду до 2,5 % капіталу, залежно від розміру.

Впровадження нових норм щодо вимог до структури активів та капіталу банків відбулось січня 2013 року до січня 2015 року. З січня 2016 по січень 2019 року банки повинні створити буферний резервний капітал.

Реалізація «Базеля-III» означає для багатьох банків необхідність залучення нових ліквідних коштів, в першу чергу за рахунок емісії акцій.

Уряди зможуть надавати приватним банкам новий капітал до січня 2018 року.

Попередні правила Базельського комітету, який збирається чотири рази на рік з метою розробки директив і рекомендацій щодо впровадження єдиних стандартів у сфері банківського регулювання, виявилися недостатніми, щоб попередити останню фінансову кризу.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

Дайте визначення банківському регулюванню.

Які види банківського регулювання Ви знаєте?

Дайте визначення банківському нагляду. В чому його призначення?

Розкрийте зміст фінансового моніторингу в банківській діяльності.

В чому особливості вимог Базеля I та Базеля II?

Рекомендована література

- Закон України “Про Національний банк України” від 20.05.1999 р. № 679-XIV зі змінами і доповненнями.
- Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 р. № 2121-III зі змінами і доповненнями.
- Азаренкова Г.М. Моделі оцінки банківської діяльності для забезпечення стабільності банківської системи: монографія / Г. Азаренкова, О. Головка та ін.. - К. : УБС НБУ, 2010. - 294 с
- Арбузов С. Основні засади грошово-кредитної політики на 2013 рік / С.Арбузов, О. Щербакова // Вісник НБУ. – 2013 -№1. – С.3-6
- Банківські операції: Підручник / За ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 696 с.
- Васюренко О.В. Банківський нагляд: Підручник. / О.В. Васюренко О.М. Сидоренко.– К.:Знання, 2011. – 502 с.
- Вовчак О.Д. Банківська справа. Кредитування та ризики: Навч. Посібник. / О.Д.Вовчак, Н.М. Руцишин– К.: Видавничий дім «Професіонал», 2008.-480 с.
- Дзюблюк О.В. Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування кредитної системи: монографія / О.В. Дзюблюк, Р.В. Михайлюк. - Тернопіль: ТНЕУ, 2009. - 316 с.
- Костюк О.М. Корпоративне управління в банку [Текст] : монографія / О.М.Костюк. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008.
- Міщенко, В. І. Центральні банки: організаційно-правові засади / В. І. Міщенко, В. Л. Кротюк. – К. : Знання, 2004. – 372 с.
- Офіційний сайт Верховної ради України. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.rada.kiev.ua.
- Офіційний сайт Національного банку України. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
- Парасій-Венгуленко І.М. Аналіз банківської діяльності: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисциплін. / І.М. Парасій/Венгуленко – К.: КНЕУ, 2003. – 347 с.
- Управління діяльністю банку: методологія і практика: Монографія / За заг. ред. Акад АЕН України, д-ра екон. наук, проф. О. В. Васюренка. – Київ: УБС НБУ, 2008. – 230 с.
- Фінансова стабільність розвитку банків: монографія / Г. М. Азаренкова, О. Г. Головка, В. В. Смирнов. - К.: УБС НБУ, 2011. - 191 с.
- Допоміжна
- Антикризове управління стратегічним розвитком банку: Монографія. - Київ: УБС НБУ, 2008. – 473 с.
- Бакало І.І. Забезпечення фінансової стійкості банків / І.І. Бакало // Економіка, менеджмент, бізнес. - 1(5) - 2012 (Т. 1). – С. 120 – 124.
- Васильченко З. Деякі аспекти методологічної основи розробки антикризових заходів у банку / З. Васильченко, І. Васильченко // Банківська справа. – 2012. - №2. -С. 70-79.

Іноземні банки в Україні: вплив та регулювання : монографія / Р.В.Корнилюк, І.Б.Івасів, О.М.Диба. — К. : КНЕУ, 2012.

Терещенко О. Оцінка кредитних ризиків: відповідність новацій НБУ міжнародній практиці/ О. Терещенко // Вісник НБУ. – 2012. - №9. – С.4-8

Інформаційні ресурси

Аналітичне дослідження: Інтегральний кредитний рейтинг банківської системи України [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.rurik.com.ua/>

Офіційний сайт Верховної ради України. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.rada.kiev.ua.

Офіційний сайт Національного банку України. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>